

Att bygga vidare

*program för kulturmiljövård
för TIMRÅ KOMMUN*

att
bygga vidare

---

program för kulturmiljövård för

TIMRÅ KOMMUN

Innehåll

	<i>Sid</i>	
	3	FÖRORD
Kapitel 1.	5	INLEDNING
	5	Kulturmiljövård - vad är det?
	6	Varför behövs ett program för kulturmiljövård?
	9	Programmets syfte
	9	Hur programmet arbetats fram
	9	Områdesindelning
	10	Urval av objekt
	12	Ansvar och ekonomi
	13	Sammanfattning
Kapitel 2.	14	ÖVERSIKTLIG BEVARANDEMÅLSÄTTNING
Kapitel 3.	15	BEBYGGELSEHISTORISK ÖVERSIKT
	15	Ortnamn och samhällsorganisation
	17	Forntiden
	20	Agrarsamhället
	22	Industrisamhället
	25	Kommunikationerna
	26	Det moderna samhället
Kapitel 4.	27	KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA MILJÖER OCH OBJEKT
	27	Laggarbergsområdet
	38	Timrådalen-Bandsjöarna
	43	Vivsta
	53	Tallnäs-Böle
	56	Sörberge-Norrberge
	63	Fagervik
	66	Bergeforsen-Lögdö
	75	Ljustorp
	94	Hässjö
	102	Söråker
	114	Tynderö

Förord Denna kulturmiljöårsrapport för Timrå kommun har utarbetats av bebyggelseantikvarie Torbjörn Svaan, Länsmuseet Västernorrland på uppdrag av kultur- och fritidsnämnden, Timrå kommun.

Förslaget till kulturmiljöårsrapport för Timrå kommun bygger till stora delar på ett inventerings- och utvärderingsmaterial som förre kommunantikvarien Lisbeth Cardell Åström successivt arbetat fram sedan början av 1980-talet. Inledningskapitlen och Laggarbergsområdet var färdigskrivna varför endast vissa textjusteringar gjorts där sakfel uppenbarats och där vissa regler som berör byggnadsvård etc har ändrats.

Under perioden mars-94 t o m oktober-94 respektive 16/1- 16/2 1995 färdigställde bebyggelseantikvarie Torbjörn Svaan materialet till en första remissupplaga som gick ut i början av 1995.

Arbetet har genomförts efter de intentioner som kultur- och fritidsnämnden fastställt, d v s att utgå från tidigare befintligt material. Till en början gjordes en genomgång av allt befintligt inventerings- och fotomaterial. Under delar av sommarmånaderna utfördes ett fältarbete, där samtliga miljöer enligt 1983 års rapport utvärderades på nytt.

Samtliga miljöer och objekt med undantag av Laggarbergsområdet försågs med beskrivningar och i vissa fall fotokompletteringar. De visuella beskrivningarna kompletterades med historik som inhämtats från den lokala litteraturen, kommunens arkiv och från privatpersoner.

Den tidigare klassificeringen av miljöer har tagits bort, eftersom en sådan har ett tveksamt värde i förhållande till PBL. I bedömningarna av de olika miljöerna/objekten framgår vad som är värt att värda och i vissa fall finns även mer uttalade förslag till restriktioner.

"... Jag anlände till Fjäl klockan 9. Detta ställe ligger romantiskt högt öfver strömmen.

I dag har både land och människor synbart förändrat utseendet. Naturen blifver mera vild, men också större. Man ser ej mera så många hus, byggda med Helsinglands yppighet.....

Man ser nu på människorna, att de mera bo ibland bergen än de öfveriga man träffat under vägen.

De äro mera muntra och fria, samt både män och kvinnor mera vackra och intressanta. I stället för Helsingens och Gästrikarens alfvorsamhet och köld, finner man nu mera lifliga physiognomier och häftigare känslor. Hästarna synas till och med vara öfvade till ett slags likhet med människorna, så att de alltid villja spänna uppföre de branta bergen i fullt traf"

Ernst Moritz Arndt, Resa genom Sverige år 1804

Kulturmiljövård - vad är det ?

Vid övernattnig på gästgivargården i Fjäl år 1804 sammanfattade den tyske professorn Ernst Moritz Arndt sina intryck av bygden och dess folk på detta sätt. Det var sitt första möte med ortens *kulturmiljö*, som han beskrev med sådana svepande generaliseringar. En kärna av sanning finns i hans skildring - det var så han upplevde det.

Först skall sägas, att ordet *kultur* här används i den etnologiska betydelsen, som är mycket vidare än den vi nyttjar till vardags. Då är kultur detsamma som litteratur, konst, musik, dans och teater, också kallat "finkultur". Det etnologerna menar med kultur kan enklast uttryckas så: kultur är hela det samlade kulturarvet, som skapat den mänskligt betingade miljö vi omges av och som präglar oss som samhälls-individer. Den hålls samman genom att den bildar ett mönster, som genom traditionen förs över från en generation till en annan, men under ständig omskapning.

Det är detta som är vår *kulturmiljö* - till skillnad från den av naturen skapade miljön. Den rymmer både en fysisk kulturmiljö (t ex kulturlandskap, byggnader, föremål) och en immateriell sådan (t ex seder och bruk, kollektiva vanor, värderingar).

Kulturmiljövård innebär att ta tillvara detta kulturarv genom forskning, vård och information. Det är av stor betydelse för en individ att kunna känna: i denna miljö hör jag hemma, här har jag min identitet och jag är stolt över min hembygd. Att bidra till detta är kulturmiljövårdens uppgift.

Ofta används ordet kulturmiljövård enbart för den fysiska del, som utgörs av kulturlandskap och byggnader. Det är den delen av kulturmiljövården vi skall ägna oss åt här: bebyggelsemiljöer, som lämnats oss av tidigare generationer att lämna över till kommande - att ta hänsyn till och att bygga vidare på.

Från Fjäl's gästgivargård hade Ernst Moritz Arndt år 1804 utsikt över Stavreviken, en viktig plats i livsmönstret för många av dagens fritidsfiskare.
Foto 1991/10-33.

En bygdens son,
Eric Julius Börner,
född på Orsil 1696, var under åren
1719-44 tjänsteman vid
Antikvitetskollegium, inrättat 1666
och föregångare till vårt
riksantikvarieämbete.
Oljemålning. Hallwylska palatset,
Stockholm.

Varför behövs ett program för kulturmiljövård?

Kulturmiljövården har gamla anor i Sverige. Vi har världens äldsta lagstiftning inom området. Redan 1666 fick vi en lag till skydd för fornlämningar. Så småningom har också byggnadsminnen, kyrkobyggnader, kyrkliga inventarier och begravningsplatser fått lagligt skydd. 1985 tillkom en lag om skydd mot utförsel ur riket av vissa kulturföremål. Idag är dessa olika lagar samlade i en gemensam, kulturminneslagen, som antogs av riksdagen 1988. Tillsynsmyndighet är Riksantikvarieämbetet på central och länsstyrelsen (länsantikvarien) på regional nivå.

Den regeringsproposition, där förslaget till den nya kulturminneslagen presenterades, speglar en modern syn, som är långt ifrån 1600-talets nyvaknade intresse för runstenar och ätthögar. "Kulturmiljövård" lanseras här som ett samlande begrepp för hela sektorn. Bakom ligger en politisk markering av kulturmiljöns betydelse som en viktig byggsten, en historisk dimension, i den fysiska samhällsplaneringen. Denna tidsdimension existerar inte bara materiellt i form av byggnader och bebyggelsemiljöer utan också i människors värdering av dessa. Det innebär att kulturmiljövården måste vara nutidsorienterad och dynamisk, dvs den måste utgå från det nu levande samhället och ha en ständig beredskap för förändringarna i detta. Begreppet "kulturminnesvård" finns kvar för kulturmiljövårdens kärnområde: de särskilt värdefulla kulturminnena, som skyddas genom den nya kulturminneslagen.

Kulturarvet bör ses som en tillgång i samhällsbygget. Det bör utnyttjas som en grund för nyskapande och förändringar av bebyggelse och anläggningar i landskapet, så att vår egen tids bidrag till gestaltandet av den yttre miljön kan fungera i samklang med och berika det som tidigare generationer skapat.

[...] En förutsättning för en framgångsrik kulturmiljövård är att den har stöd i den allmänna opinionen och av den enskilde medborgaren uppfattas som angelägen och meningsfull. [...] Parallellt med uppgiften att bevara måste alltså strävan finnas att delta i utformningen av förändringarna.

Regeringens proposition om kulturmiljövård 1987/88:104. Antagen av riksdagen i juni 1988.

Det synsätt, som ligger i ordet "kulturmiljövård", finns inte bara i den nya kulturminneslagen, där våra mer än 300-åriga traditioner inom området fullföljs och vidareutvecklas. Samma sätt att se på vårt kulturarv och hur det skall tas tillvara finns också i den nya lagstiftning, som reglerar nyttjandet och utformningen av vår fysiska miljö i stort: naturresurslagen och plan- och bygglagen. Båda lagarna trädde ikraft 1987. Även om ordet "kulturmiljövård" inte används i plan- och bygglagen så är lagens andemening, att hänsyn skall tas till kulturmiljön vid all planering och allt byggande.

Hur kulturmiljövården är invävd i den nya lagstiftningen framgår av följande axplock av paragrafer.

Kulturminneslagen Kulturminneslagen innehåller bestämmelser om fornminnen, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen samt om utförelse av kulturföremål ur landet. Inledningskapitlets första paragraf säger:

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön.

Kulturminneslagen 1 kap 1 §

Tanken är, att paragrafen skall ligga som utgångspunkt också för bestämmelser om hänsyn till kulturmiljön i andra lagar, som styr gestaltningen av vår fysiska miljö. Detta gäller främst naturresurslagen och plan- och bygglagen, men också hänsynsregler tillämpliga för odlings- och andra kulturlandskap i naturvårdslagen och i skogsvårdslagen. Ansvaret läggs både på den enskilde och på myndigheter.

Naturresurslagen (NRL)

Naturresurslagen (NRL) är en paraplylag för en rad andra lagar. I vårt sammanhang gäller det främst plan- och bygglagen (PBL). NRL säger:

*Mark- och vattenområden som har betydelse från allmän synpunkt på grund av områdenas naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön.
[...] Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturminnesvärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.*

NRL 2 kap 6 §

Olika myndigheter har ansvaret för tillämpningen av denna lag. De centrala förvaltningsmyndigheterna har ansvar var och en inom sitt verksamhetsområde. Länsstyrelsen har ansvar på det regionala planet. Kommunerna skall i sin planering enligt plan- och bygglagen redovisa hur de avser att tillgodose intressen som rör hushållningen med naturresurser enligt denna lag.

Plan- och bygglagen (PBL)

Plan- och bygglagen (PBL) har en rad krav av stor betydelse för kulturmiljövården. Hänsyn skall tas både till enstaka byggnader och miljöer. Ansvaret delas av alla, även den enskilde fastighetsägaren. Kommunen åläggs ett särskilt ansvar för planering, utformning och reglering av bebyggelsen. PBL erbjuder kommunen möjlighet till detta genom översiktsplaner, detaljplaner och områdesbestämmelser.

För nya byggnader gäller generellt:

Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen.

PBL 3 kap 1 §

För befintliga byggnader ställs dessa krav:

Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens särdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara.

PBL 3 kap 10 §

Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

PBL 3 kap 12 §

Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras.

PBL 3 kap 13 §

För att kunna möta lagens krav på hänsyn till kulturmiljön behövs kunskap om denna. På länsmuseum och länsstyrelsen finns register och förteckningar över forn-lämningar, byggnadsminnen och byggnadsminnesmärken, som skyddas enligt kulturminneslagen. Där finns också förteckningar över områden av riksintresse för kulturmiljövården, skyddade genom NRL.

För Timrås del har inte mindre än 4 miljöer bedömts vara av riksintresse: gravröse-fältet i Våle-Skilsåker, järnbruksmiljön i Lögdö, sågverkssamhället Vivstavarv samt Märlo slott (tillsammans med arbetarbostäderna i Skönvik).

Lögdö kapell, uppfört 1717 av Mattias Krapp. Kapellet och kyrkogården är ett väsentligt inslag i den riksintressanta järnbruksmiljön vid Lögdö bruk. Foto 1985/2:7.

Kommunerna behöver dessutom ett eget kunskapsunderlag för att på det lokala planet kunna tillgodose PBL:s krav på hänsyn till kulturmiljön. Underlaget bör omfatta en översikt över kommunens hela bebyggelse, kunskap om den historiska utvecklingen på platsen och avvägningar av vad som är ortstypiskt eller unikt. Det urval av byggnader och miljöer, som görs på en sådan grund, skall spegla den historiska utvecklingen och rymma förklaringar till bebyggelsens utseende.

Ett sådant kulturhistoriskt kunskapsunderlag, tillsammans med förslag till åtgärder för bevarande och varsamma förändringar, i ett *program för kulturmiljövården* är det redskap kommunen behöver för att kunna tillgodose lagstiftningen. Genom ett politiskt antagande av programmet tar man ställning till vilka miljöer, som skall bevaras för framtiden och skyddas med hjälp av PBL i den kommunala planeringen och vid bygglovhanteringen. Samtidigt ger man också uttryck för vad man anser vara viktiga eller rentav omistliga delar i samhällsbilden, *en värdering av den egna kulturmiljön*.

Programmets syfte

Det program för kulturmiljövård, som presenteras här, grundar sig på inventering och kulturhistorisk bedömning av bebyggelsemiljöer i Timrå kommun. Syftet med programmet är

- att tjäna som underlag för hänsynstagande till kulturmiljön i den kommunala planeringen och vid bygglovhanteringen enligt de krav PBL ställer. Den grundläggande tanken är att bevara värdefulla byggnader och miljöer för framtiden genom att integrera dem som levande delar i dagens samhälle.
- att bidra till en ökad förståelse hos kommunens invånare för den egna miljöns kulturhistoriska förankring och värde samt ge stimulans åt fastighetsägare till ett riktigt byggnadsunderhåll. Detta är en förutsättning för att kulturmiljövården skall kunna bedrivas på ett meningsfullt sätt.

Hur programmet arbetats fram

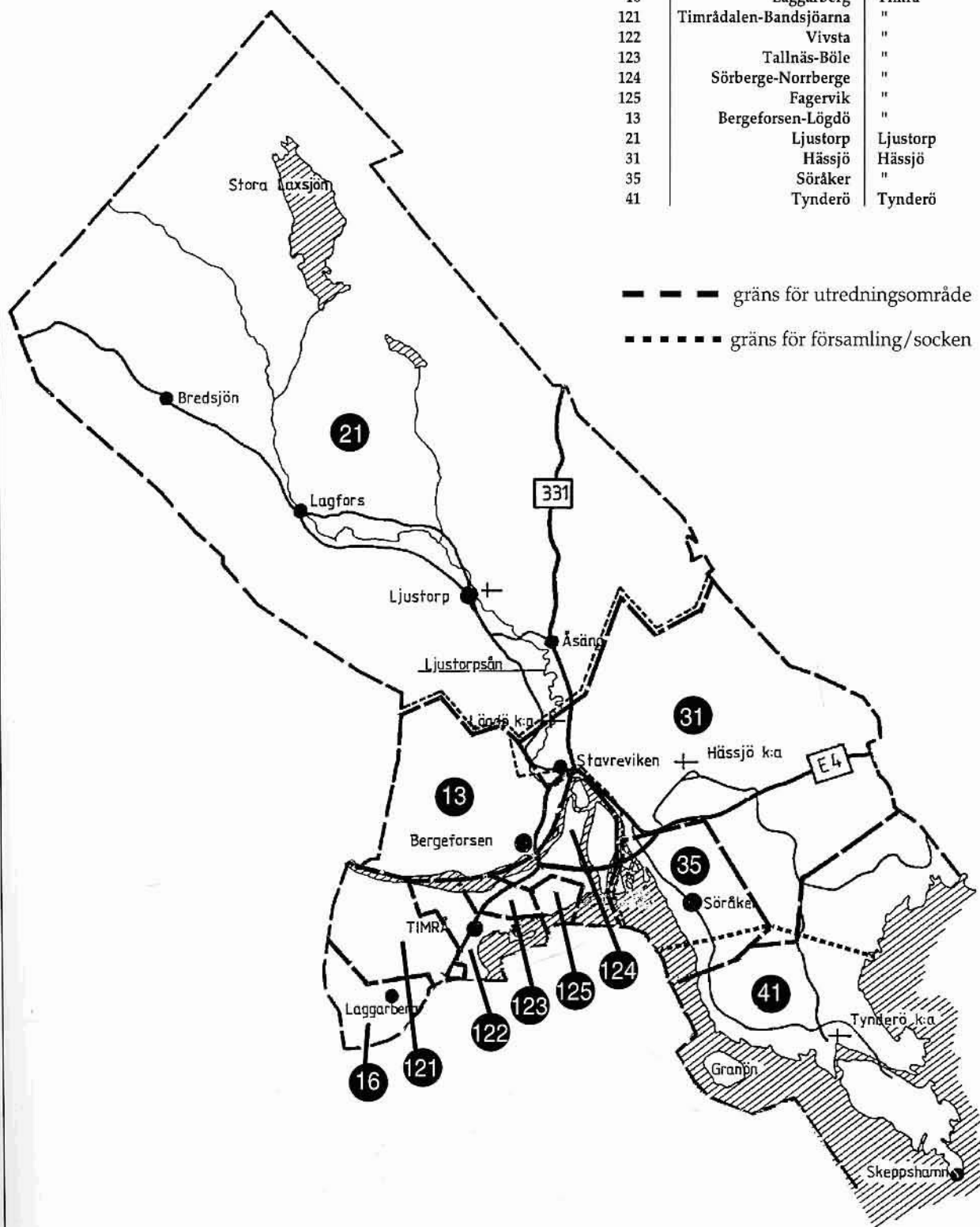
Den kulturhistoriska inventeringen av Timrås bebyggelse gjordes först i form av en översiktlig inventering, som presenterats i en särskild rapport: HISTORIA I MILJÖ-PERSPEKTIV. Rapport från en översiktlig inventering av kulturmiljöer i Timrå kommun 1983. Under inventeringsarbetet eftersträvades en total överblick över kommunens bebyggelse. Varje område dokumenterades summariskt i ord och bild för att möjliggöra en helhetsbild. Utifrån en kulturhistorisk grundsyn och kunskap om traktens historiska utveckling gjordes ett urval av byggnader och miljöer, som tillsammans skulle belysa utvecklingen.

Det fortsatta inventeringsarbetet har fördjupats med en mera ingående inventering av varje område samt revidering och avvägning av urvalet objekt. Första gången skedde detta 1987 i samband med kommunens översiktliga planeringsunderlag enligt PBL 17:2. Ytterligare en revidering och sammanvägning har skett inför den slutliga sammanställningen av detta program. Revideringarna har inte medfört några större förändringar i förhållande till det första urvalet. I några fall har byggnader byggts om så att ett bevarandekrav inte längre känns angeläget. I andra fall har objekt upptäckts, som förbisetts i den tidigare inventeringen.

UTREDNINGSSOMRÅDEN FÖR KULTURHISTORISK BEBYGGELSEINVENTERING I TIMRÅ KOMMUN

Statistik- område	Utrednings- område	Församling/ socken
16	Laggarberg	Timrå
121	Timrådalen-Bandsjöarna	"
122	Vivsta	"
123	Tallnäs-Böle	"
124	Sörberge-Norrberge	"
125	Fagervik	"
13	Bergeforsen-Lögdö	"
21	Ljustorp	Ljustorp
31	Hässjö	Hässjö
35	Söråker	"
41	Tynderö	Tynderö

Ansvar och ekonomi

Den grundläggande principen i kulturminneslagen (1 kap 1 §) är att ansvaret för kulturhistoriskt värdefulla miljöer i första hand vilar på byggnadens eller markens ägare och nyttjare. Också PBL lägger ett generellt ansvar på fastighetsägaren (3 kap 10 §). NRL och PBL lägger sedan ett särskilt ansvar på kommunerna för planeringen av kulturmiljövården. Det bör dock framhållas att en effektiv kulturmiljövård förutsätter att alla instanser från central nivå till den enskilda samhällsmedborgaren tar sitt ansvar.

Det är mycket viktigt, att kommunernas planering för skydd av kulturmiljöerna sker i samförstånd med berörda fastighetsägare. Enligt PBL blir kommunen ersättnings-skyldig, om ägare till fastighet genom vägrat bygglov, rivningsförbud, skyddsbestämmelser m m åsamkas "betydande skada" eller att "pågående markanvändning avsevärt försvåras". Det är något kommunen vill undvika och det ligger inte heller i fastighetsägarens intresse.

I stället bör de begränsningar för en fastighetsägare, som kommunen kan införa genom sin bevarandeplanering, syfta till att man kommer till tals med varandra, att man i samförstånd söker lösningar för ett bevarande. Olika intressen och tekniska eller ekonomiska möjligheter kan då vägas mot varandra. Ett redskap, som PBL erbjuder, är att kommunen inför utökad lovplikt, dvs att bygglov och rivningslov införs i fall, där PBL annars inte kräver det. En sådan utökad lovplikt bör vara avgiftsfri för sökanden, om kulturmiljövården skall kunna fungera tillfredsställande.

Också när det gäller de kanske mera långtgående begränsningar, som kan ligga i skydd genom områdesbestämmelser eller i detaljplan, bör man söka samförstånd med fastighetsägarna. Erfarenheten visar, att ägare till ett kulturhistoriskt värdefullt hus oftast är stolta över det och vill bevara det för eftervärlden. Eller att en villaägare uppskattar att bo i en miljö med en viss särprägel och gärna vill att det skall förbli så. Kommunen kan alltid hävda ett allmänintresse men bör hellre sträva efter samförstånd. Ett bra sätt att nå detta är brett upplagd information om de speciella kvalitetserna i bebyggelsen.

I dagligt tal möter man ofta uttrycket, att ett hus är "K-märkt". Det finns inte något, som formellt heter K-märkning. Staten kan förklara en byggnad som byggnadsminne enligt särskild lag. Kommunen kan i detaljplan använda "q" för att markera kulturhistoriskt värdefull byggnad eller miljö. Kommunen kan också markera sådana genom särskilda områdesbestämmelser. Uttrycket "K-märkning" har därför inte någon täckning i ett formellt regelverk, men är ett enkelt och talande uttryck, som har vunnit stor spridning.

Hur stolt en fastighetsägare än är över sitt hus måste han se till ekonomiska realiteter. Om kommunen har "K-märkt" hans hus, kan det innebära vissa fördelar. Man kommer till tals i samband med utökad lovplikt och det visar sig ofta, att en varsam underhållsåtgärd inte blir dyrare än en som gör mera våld på byggnadens karaktär. Staten har också vissa medel att ställa till förfogande för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Vid underhåll av en byggnad kan ägaren erhålla bidrag som täcker upp till 90% för eventuella kulturhistoriska överkostnader. En förutsättning är att ingreppen sker i samråd med antikvariska myndigheter. Ansökan skall ställas till länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Härnösand.

Sammanfattning

- * Kulturmiljövårdens uppgift är att ta tillvara kulturarvet och bidra till människornas känsla av hemmahörighet - av sin kulturella identitet.
- * Kulturmiljövården har stor betydelse som en historisk dimension i den fysiska samhällsplaneringen.
- * Ett program för kulturmiljövård skall i sitt urval av miljöer spegla den historiska utvecklingen och därmed förklara bebyggelsens utseende.
- * Ett program för kulturmiljövård ger uttryck för en värdering av den egna kulturmiljön.
- * Ett program för kulturmiljövård skall tjäna som underlag för hänsyn till kulturmiljön i den kommunala planeringen och vid byggloshanteringen.
- * Ett program för kulturmiljövård skall öka förståelsen hos kommunens invånare för den egna miljöns värde och stimulera fastighetsägare till ett riktigt byggnadsunderhåll.
- * Byggnader och miljöer skall bevaras för framtiden genom att integreras som levande delar i dagens samhälle.
- * Även byggnader och miljöer, som inte medtagits i programmet, har ett värde och skyddas generellt genom PBL 3 kap 1,10 §§.
- * Ansvaret för kulturhistoriskt värdefulla miljöer vilar i första hand på byggnadens eller markens ägare och nyttjare. NRL och PBL lägger sedan ett särskilt ansvar på kommunerna för planeringen av kulturmiljövården.
- * I kommunens planering för skydd av kulturmiljöerna bör samförstånd med berörda fastighetsägare eftersträvas.

Timrå kommun har förklarat sig vilja ägna särskild uppmärksamhet åt miljöfrågor: Timrå - miljökommunen. När man i dagligt tal använder ordet "miljö", menar man oftast de förutsättningar naturen ger samhället i form av luft, vatten, växt- och djurliv. Miljöfrågor rör sig då om olika hot mot balansen i systemet som konsekvens av människans aktiviteter. Men också samhället ryms i begreppet "miljö". Ordet, som betyder omgivning eller omvärld, står för helheten i ett system, vars olika delar hela tiden agerar och påverkar varandra. Vården av alla dessa människans samtliga miljöer är miljövard och en sektor i den är kulturmiljövården.

Kulturmiljön i Timrå har utformats i ett långt historiskt förlopp från förhistorisk tid till vår egen. Olika tidsåldrar har präglats av olika näringar, som avsatt sina spår i landskapet. Kustens fiskemiljöer har sina rötter i den äldsta näringen, fångst-kulturen. De bördiga markernas åkerbruk kom tidigt och var länge den helt dominerande näringen. Med de tidiga industrierna började den genomgripande omvandling av det gamla agrarsamhället, som lett fram till vår tids verksamhets- och boendemiljöer. De spår denna utvecklingskedja avsatt ger Timrå **en egen identitet**, viktig framför allt för kommunens invånare men också för besökare.

Som en allmän viljeinriktning från kommunens sida deklarerar i Timrå kommuns översiktplan, antagen av kommunfullmäktige 12 november 1990, att följande punkter skall gälla som direktiv för den fortsatta planeringen beträffande hänsyntagandet till kulturmiljövården intressen:

- * *Kulturmiljövården skall vara en viktig del i kommunens strävan att skapa en god livsmiljö.*
- * *Värdefulla kulturmiljöer och objekt skall bevaras och vårdas.*
- * *Samhällsbyggandet skall ske med hänsyn till befintliga kulturmiljö-vården.*
- * *Kulturmiljövårdens aspekter skall regelmässigt beaktas i såväl fysisk som ekonomisk kommunal planering.*

En stämmningsbild från
Frötuna i Ljustorp. Foto 1991/
13:14.

Ortnamn och samhälls- organisation

Man märker ofta en viss förvirring beträffande våra ortnamn, deras inbördes förhållande och vad de står för. En blick på den administrativa utvecklingen i Timråbygden kan därför behövas.

Då människan började odla jorden och blev bofast uppstod byarna, som hör till våra äldsta samhällsbildningar. Att ge namn åt sin omgivning är primärt mänskligt och troligen fick byarna mycket tidigt sina namn. Till de äldsta räknas de som innehåller leden *sta*, *um/fom*, *vin* och *tuna* samt sådana som tyder på hednisk kult, t ex de som innehåller leden *frö* och *tor*. Dessa anses ha förhistoriskt ursprung. En del forskare hävdar, att de uppkommit redan under äldre järnålder, dvs 600 f Kr - 400 e Kr. Exempel inom vårt område är bynamnen Horsta, Hamsta, Vivsta, Vävland, Väanna, Fröland, Rogsta, Edsta, Björkom, Frötuna, Duved, Gryttjom, Rigsta, Torsboda och Skäggsa.

Också våra andra bynamn är mycket gamla. De flesta möter vi redan i några av de äldsta skriftliga källorna, 1500-talets skattelängder, och de bör alltså ha bildats senast under medeltiden.

Medeltiden räknas från 1050 e Kr, då Sverige är i färd med att bli ett kristet land. Byarna, som utgjordes av de självägande bönderna på gårdarna, gick flera tillsammans för att bygga en kyrka och kom då att bilda en socken. Socken hade skyldighet att hålla kyrka och prästgård samt erlägga tionde till prästen. Under 1600-talet kom socknarnas ansvarsområde att också omfatta "världsliga" uppgifter, t ex fattigvård, folkundervisning och viss rättsskipning.

Kommunerna har sitt ursprung i socknarna. Vår kommunala organisation grundades genom 1862 års kommunalförordningar. För landsbygdens del kom den att bygga på socknarna, som delades i en borgerlig och en kyrklig kommun och med skilda organ. Den kyrkliga kommunen lever fortfarande kvar i våra församlingar. Den borgerliga kom att upphöra som primärkommun 1952, då en ny kommunindelning gjordes. De på socknarna grundade småkommunerna slogs då ihop till större enheter. På 1960- och 1970-talen har sedan ytterligare sammanslagningar till ännu större kommuner gjorts.

Sigill från våra fyra socknar. Från vänster ser vi i översta raden Timrå och Ljustorp, i understa raden Hässjö och Tynderö.
Foto 1987/9.

Avtryck av sigillerna finns på handlingar från 1600-1800-talen. Sigillerna förvaras på pastorsämbetena. Tynderös är dock försvunnet.

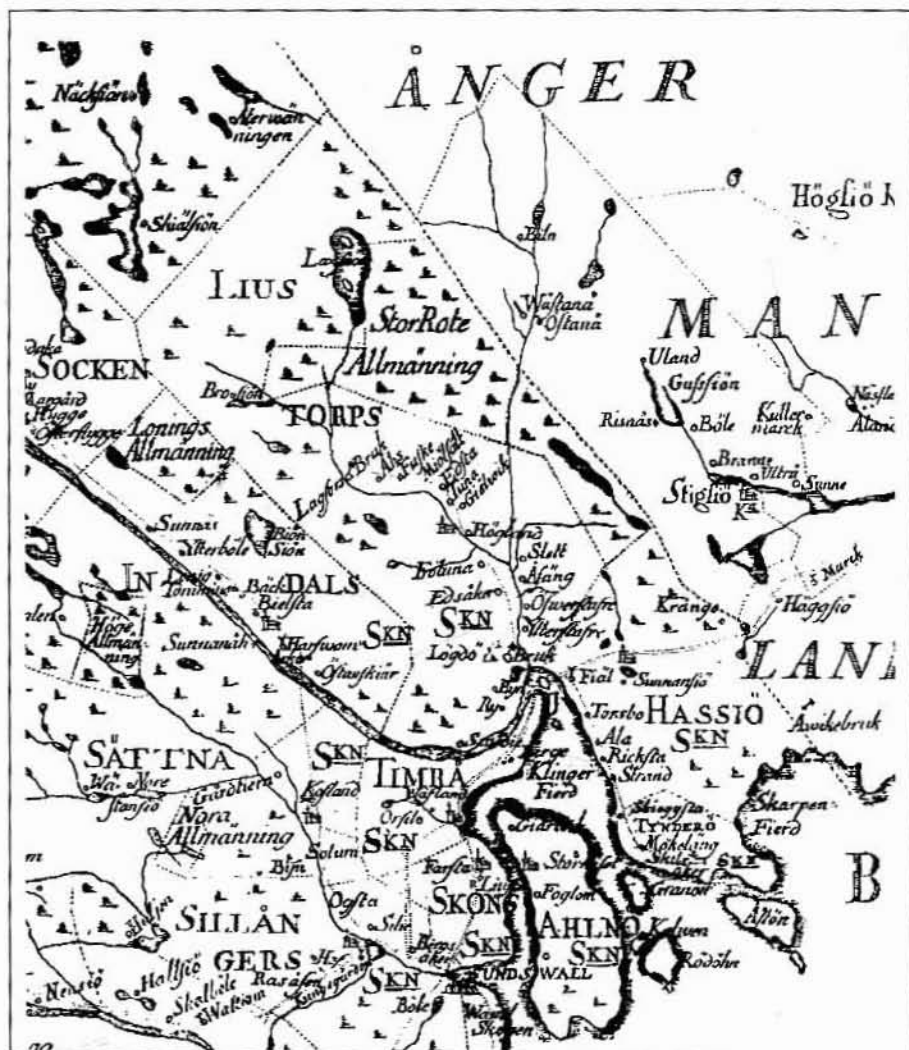

På 1700-talskartan nedan finns våra fyra medeltida socknar utritade: Timrå, Ljustorp, Hässjö och Tynderö. Alla blev kommuner 1862. Timrå växte och blev köping 1947. 1952 slogs Hässjö, Ljustorp och Tynderö samman till Hässjö kommun. 1971 skedde så en sammanslagning av Hässjö och Timrå kommuner till nuvarande Timrå kommun. Tallarna och strömmen på det gamla sockensigillet har tagits upp i kommunens vapen.

Namnen på byarna lever kvar i fastighetsregistret. Fortfarande är det bynamnen, som namnger varje fastighet och man kan på så sätt utläsa de gamla bygränserna. Vid en modernisering av fastighetsregistret i slutet av 1980-talet fick vissa tätortsbildningar egna fastighetsbeteckningar, t ex Fagervik, Bergeforsen, Forsmon, Sandarna. Fagervik ligger inom Sörberge gamla byområde. Namnet Sörberge finns dock kvar, om än med reducerad yta. Samma gäller för byn Ri, som lämnat utrymme för Bergeforsen, Forsmon och Sandarna. Socknen föll däremot bort vid moderniseringen som registerområde och ersattes av kommunen.

Även om socknen inte längre existerar annat än som församling är fortfarande samhörighetskänslan stark, åtminstone i de fyra socknar, där det inte skett en genomgripande tätortsbildning. I första hand är man bybo - de infödda vet exakt var bygränserna går. I andra hand är man sockenbo, Ljustorpsbo eller Tynderöbo.

En av byarna i Timrå socken hette Vivsta. Här kom det nya industrisamhällets centrum att ligga. För den infödde timråbon är detta fortfarande Vivsta, men namnet används sällan i officiella sammanhang och finns inte heller på några vägskyltar. Det kallas i stället för Timrå centrum. Här tenderar alltså sockennamnet att slå ut bynamnet.

Utsnitt ur Geografisk Charta
öfver Medelpad 1769.
Handkoloreerat kopparstick efter
förlaga av lantmätare
Eric Calwagen.
Kungliga Biblioteket,
Stockholm.

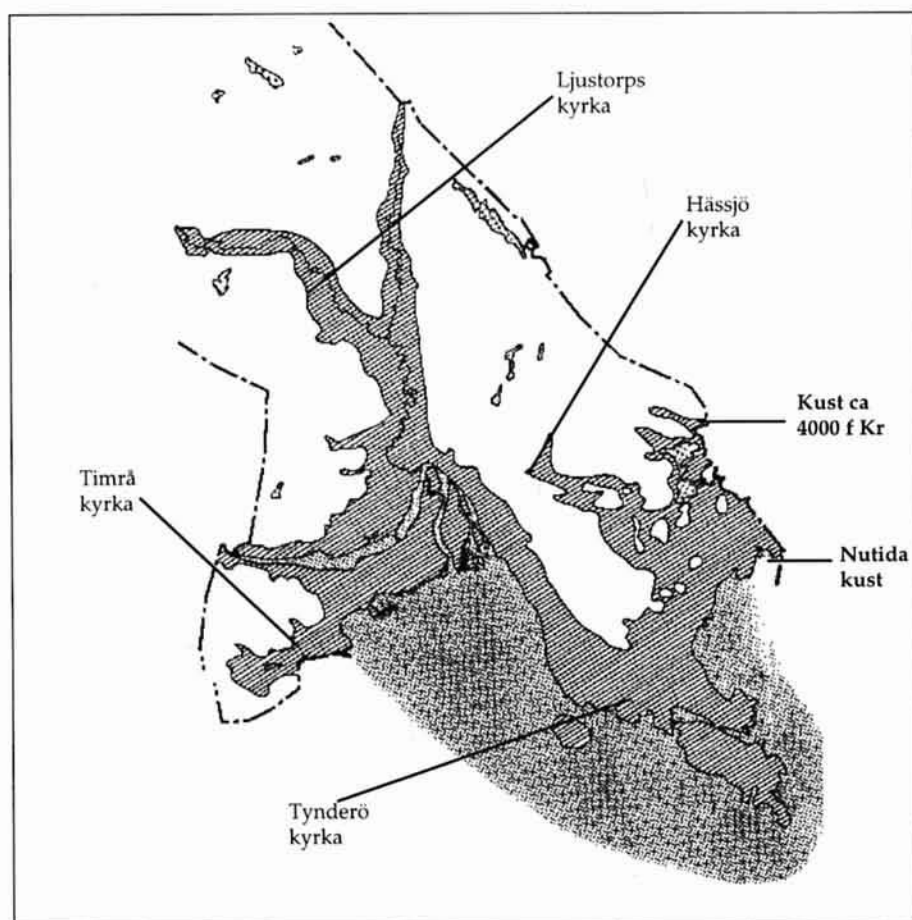
På ett annat håll finns den motsatta utvecklingen. I gamla Hässjö socken fanns byn Söråker, som kom att bli centrum i det nya industrisamhället. Bynamnet Söråker är nu på väg att tränga ut socker namnet Hässjö. Ofta kallas hela området Söråker - t o m grannsocknen Tynderö, även om Tynderöborna då protesterar.

Ortnamnen är seglivade och det skall vi vara tacksamma för. De berättar så mycket om vår historia och de ingår i vår kulturmiljö som en viktig del att värna om.

Forntiden Det landområde, som idag är Timrå kommun, utgörs av ett bergigt och kuperat skogslandskap, genombrutet av större eller mindre dalgångar med vattendrag.

För vår kunskap om områdets bebyggelsehistoriska utveckling, liksom för hela norra Europas, finns en naturlig gräns bakåt i tiden, nämligen när den sista istiden släppte sitt grepp och inlandsisen började dra sig tillbaka. Först omkring 7000 år f Kr beräknas Västernorrland vara isfritt och ge förutsättningar för djur och växter, och därmed för mänsklig verksamhet.

Inlandsisen tryckte ner jordskorpan, som efter avsmältningen långsamt höjde sig - och fortfarande höjer sig. Man räknar med att landhöjningen längs Medelpads kust idag är ca 80 cm på 100 år. Det innebär, att kustlinjen sedan inlandsisens avsmältning ständigt förändrats. Man har kunnat fastställa den ungefärliga åldern för högsta marina gränsen, dvs den äldsta kustlinjen efter isavsmältningen, och för de lägre höjdkurvorna, som markerar olika äldre strandlinjer. Genom att följa en höjdkurva kan man få fram en bild av hur kusten såg ut vid en viss tidpunkt. Kartan nedan visar kustlinjen ca 4000 f Kr, då havet nådde 80 m högre än idag. Bottenhavet sträckte sina havsvikar långt in i landet längs nuvarande Indalsälvens, Ljustorpsåns och Mjällåns dalgångar. Större delen av det som idag är våra mest bebyggda områden ligger under vatten.

Timrås kustlinje ca 4000 f Kr, då havet nådde 80 m högre än idag. Kyrkorna är markerade för läsarens orientering på kartan.

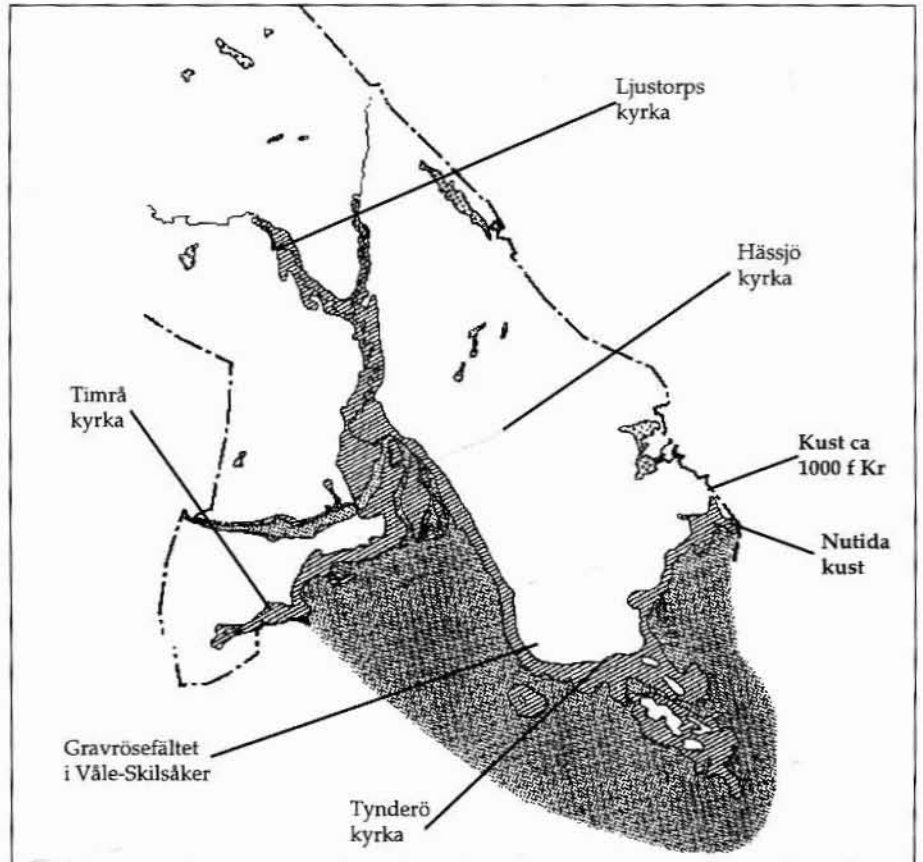

Västernorrlands äldsta fornlämningar rör sig om stenåldersboplatser, som påträffats vid vattendrag i inlandet och som tolkas som spår av kringvandrande fångstfolk från 4000-5000 f Kr. I Timrå har inga sådana boplatser kommit i dagen men däremot ett antal lösfynd från stenåldern. Lösfynd betyder fynd som gjorts synligt utan samband med fast fornlämning, ofta vid plöjning. Ett sådant fynd är en dubbeleggad yxa av sydsandinavisk typ, påträffad i Hässjö-Svedje. I Bängling har man gjort länets enda depåfynd, som utgörs av av 5 flintyxor. Också detta tyder på sydsandinaviska förbindelser, eftersom flinta inte förekommer här. Norrländska stenarter, som använts för redskapstillverkning är framför allt skiffer, kvarts och kvartsit.

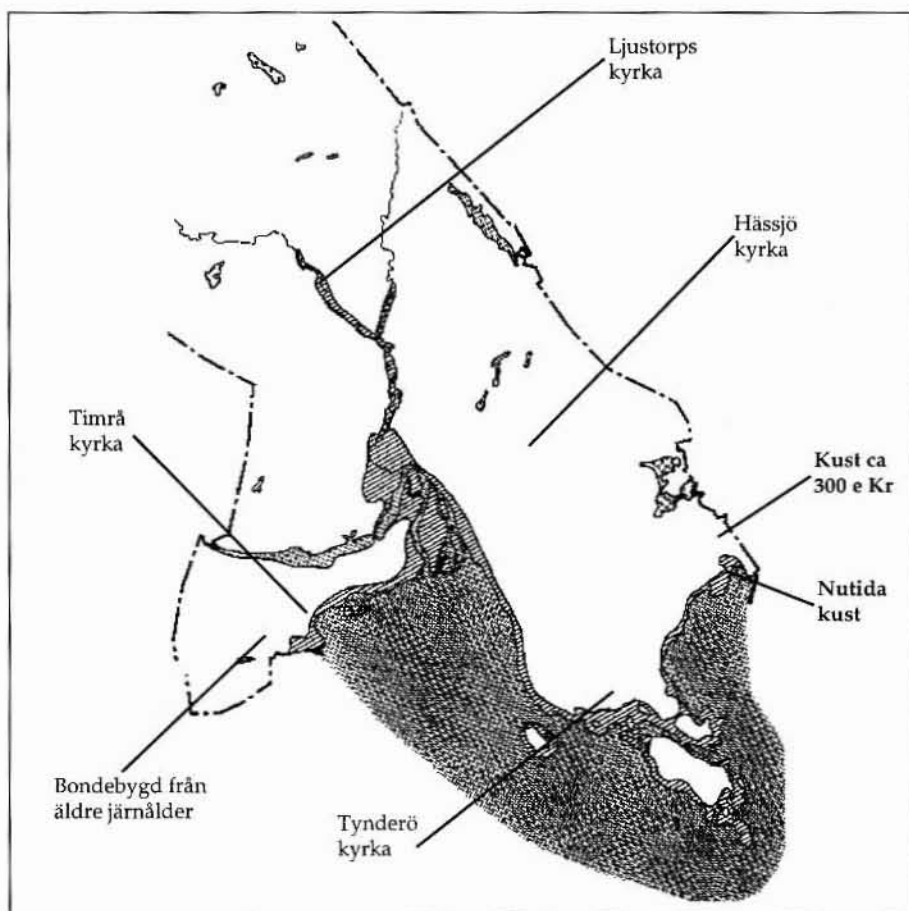
I det arkeologiska tidsschemat slutar stenåldern ca 1500 f Kr och följs av bronsåldern (1500 - 600 f Kr). En grupp fornlämningar, som är rikligt företrädd i Timrå, hör huvudsakligen till denna tid: de sk kuströsen. Från norra Uppland och upp till Piteå går ett stråk av sådana fornlämningar, gravar i form av runda eller långsmala stenrösen. De ligger alla i anslutning till forntida kustlinjer, som regel i nu obebyggda områden mellan den nuvarande stranden och bondebygden längre in i landet. Flertalet dateras till bronsåldern, med ett maximum runt 1000 f Kr, men de förekommer också på lägre liggande nivåer och hör då hemma under järnåldern. Boplatser, som med säkerhet kan knytas till gravrösen, har inte påträffats. Arkeologerna tror dock, att gravarna anlagts av ett mera bofast folk än stenålderns fångstfolk. Rösenas placering längs gamla kustlinjer anses tyda på att detta folk haft anknytning till havet. Möjligen rör det sig om ett handelsfolk, som handlat med produkter från jakt och fiske och som kanske också bedrivit boskapsskötsel.

I Timrå finns ett flertal sådana rösen, särskilt i Tynderö, som kan uppvisa hela 66 stycken. Den största koncentrationen ligger i Våle-Skilsåker och uppvisar flera olika former av rösen. Nedanstående karta, som är ritad efter höjdlinjen 30 m över havet, visar kustlinjen ca 1000 f Kr. Till denna tid hänför sig flertalet av kuströsen i Våle-Skilsåker.

Bronsåldern följs av järnåldern (600 f Kr - 1050 e Kr). Under denna period stiger landet så att kustlinjen antyder dagens landformation (se karta).

Timrås kustlinje ca 1000 f Kr, då havet nådde 30 m högre än idag. Kyrkorna är markerade för läsarens orientering på kartan.

Timrås kustlinje ca 300 e Kr, då havet nådde 15 m högre än idag. Kyrkorna är markerade för läsarens orientering på kartan.

Nu sker en utveckling, som kommer att sätta sin prägel på samhället många sekler framåt: människorna blir bofasta och jordbruket får en viktig roll. Samma sedimentrika dalgångar och moränplatåer, som ännu utgör våra bördigaste jordar, var den mark som lockade järnåldersmänniskan. Här slog hon sig ner och röjde sina åkrar. Här byggde hon gravhögar över sina döda i direkt anslutning till den odlade marken.

Flera viktiga fynd har gjorts i trakten: En grav i Horsta hade ett unikt fynd av en vapenrustning med svärd, spjut, sköld och en lans. På svärdet finns en s k bandolerplatta från romerska riket. Fyndet dateras till 300 e Kr (romersk järnålder). I området finns också fynd av romerska guldmünt. Vid mitten av 1800-talet påträffades en halsring i Skottgård. Halsringen är tillverkad av silverblandat guld och är daterad till 150-375 e Kr (yngre romersk järnålder).

Det finns fortfarande spår efter denna forntida bondebygd, i form av runda, välvda gravhögar av jord. För Timrås del är de huvudsakligen koncentrerade till området runt Hamstasjön och Timrå kyrka. De finns också, men till ett mindre antal, i Ljustorpsåns dalgång och på Tynderölandet. Dessutom finns några gravhögar vid Hässjö kyrka.

Troligen bebyggdes området runt Hamstasjön och Timrå kyrka först. Flera högar har vid utgrävning visat sig innehålla vapengravar från romersk järnålder (ca 50 - 400 e Kr). Ett par storhögar kan vara från folkvandringstid (400 - 600 e Kr). Gravhögarna i Ljustorpsåns dalgång och på Tynderölandet tyder på att dessa bygder koloniserats senare, troligen under yngre järnålder (400 - 1050 e Kr).

En relativt vanlig fornlämningstyp är fångstgroparna: De är som regel anlagda utanför själva bebyggelsen, antingen som enstaka gropar eller flera tillsammans i ett system. Ett stort system ligger söder om Stor-Laxsjön i Ljustorp och består av ca 70 gropar. Några daterande undersökningar av fångstgropar i Timrå har inte gjorts.

Agrarsamhället

Det bondesamhälle, som började växa fram under järnåldern och som kom att präglade bygdens näringsliv under många sekler framåt, var koncentrerat till de bördigaste markerna. Den odlade jorden hade i början en anspråkslös omfattning och låg omedelbart intill den väl samlade bebyggelsen. De dödas gravhögar restes i närheten, där de fortfarande ligger som öar i odlingslandskapet.

När kristendomen infördes och byarna gick samman i socknar, var det mitt i dessa odlingsbygder kyrkorna placerades. Någon av de medeltida socken- kyrkorna i Timrå, Ljustorp, Hässjö och Tynderö finns inte kvar. Alla ersattes på 1700-talet med nya byggnader, men på samma plats. Kyrkorna i Ljustorp, Timrå och Tynderö har delvis medeltida murar.

För att finansiera kriget mot Lübeck lät Gustav Wasa 1535 ta ut en extra skatt av bönderna. Från det året härstammar vår första skattelängd. Genom den lär vi känna det tidiga bondesamhället, dess socknar och dess byar. Byn bestod oftast bara av en gård och vi får veta ägarens förnamn. Senare skattelängder ger fylligare upplysningar. Man kan se hur byarna växer med fler och fler gårdar. Man får namnet på ågarna och uppgifter om deras förmögenhet i form av mynt, silver och boskap.

Ett kungligt brev från 1340 påbjöd, att riket skulle indelas i tingslag. Vid tinget skulle lagmannen eller underlagmannen sitta domare med en tolvmannanämnd vid sin sida och med en fogde, som till kronan skulle uppbära böterna, de s k sakörena. Södra delen av Timrå kom att höra till Sköns tingslag och norra delen av Timrå samt Ljustorp, Hässjö och Tynderö till Ljustorps tingslag. I domböcker från 1500-talet får man en levande inblick i det tidiga bondesamhällets vardagsliv, olika former av brottslighet och hur allvarligt de bedömdes. Slagsmål, stöld, jungfrukränkning och lönskaläge dominerar, men det är heller inte ovanligt med "merkeligt oliudh for rethen".

Åkerbruket för produktion av brödsäd på den odlade marken närmast byn kompletterades med svedjebruk i skogarna. Men för bonden och hans familj var under äldre tid kreatursskötseln av ännu större betydelse än åkerbruket. Vinterfoder för kreaturen samlades på ängar och hagmarker intill byn eller på mera avlägsna myrar och ängar.

Fisket

Jakt och fiske var nödvändiga binärningar för bönderna. För kusternas bönder, vars ofta ganska magra åkrar inte gav tillräcklig bärgning, var fisket t o m av större betydelse än den agrara näringen. För dessa fiskarbönder indelades året i säsonger, där åkerbruk, kreatursskötsel och fiske avlöste varandra. Framför allt var den rikliga tillgången på lax en god inkomstkälla.

Ljustorps kyrka här på bilden placerades väl synlig mitt i odlingslandskapet, en samlande symbol för socknen.
Foto 1983/16:18.

Skiftesreformerna

Man byggde inte sina gårdar på den bästa odlingsmarken, som vanligen låg mitt i en dalgång. I stället placerade man dem upp mot skogskanten på de omgivande åsarna eller i andra höjdlägen i landskapet. Det är ett mönster, som fortfarande är förhärskande i det agrara kulturlandskapet. Gårdarna låg tillsammans i koncentrerade byar. Under medeltiden utvecklades det s k tegskiftet, där alla åkrar och ängar var delade i långa, smala tegar efter gårdarna inbördes läge i byn. Varje gård skulle ha del av all slags mark. Det var ett tungarbetat system, som krävde att arbetet med jorden sköttes kollektivt, vilket i sin tur förutsatte en stark byorganisation.

För att göra jordbruket mera rationellt försökte man i Sverige vid mitten av 1700-talet genomföra en jorddelningsreform, storskiftet, för att samla de splittrade ägolorterna till ett mindre antal större lotter. Reformen genomfördes bara i ca hälften av landets byar. Den ersattes 1827 av laga skiftet, som syftade till att samla gårdarnas ägolorter till en eller några få sammanhängande ytor. Laga skiftet medförde också, att bykungorna sprängdes och gårdarna flyttades ut till sina respektive ägor. Det innebar en revolutionerande förändring av bebyggelsens och odlingslandskapets utseende och av det starkt kollektiva samhällslivet i byalaget. Åkerbruket vann på reformerna. Spannmålsproduktionens volym ökade och även dess betydelse i förhållande till animalieproduktionen. Liksom för landet i övrigt genomfördes laga skiftet successivt här i Timrå och ända in på 1900-talet registrerades sådana förändringar.

Skogen

För bönderna i äldre tid var skogen främst en resurs där man hämtade bränsle, material för byggande m m. Exploateringen av de norrländska skogarna kom med industrialiseringen, som startade på 1600-talet med anläggandet av vattensågar och järnbruk. Vid den s k avvitrningen avskiljdes det som skulle vara statens mark, kronomark, från böndernas mark. Till en del utlades då kronoskogen till nybyggen, men i övrigt syftade avvitrningen till att reservera skog för järnbrukens behov, s k rekognitionsskogar. När ångsågarna tagit över efter järnbruken blev skogen än mer värdefull. Sekelskiftet 1800-1900 medförde en köprusch på skog. Skogsbolagen köpte upp all bondeskog de kunde komma över. Idag ägs nära hälften av all enskild mark i Västernorrlands län av skogsbolagen, utom i kustsocknarna, där den bondeägda skogen fortfarande dominerar. 1906 kom ett förbud mot fortsatt bolagsköp av bondeskog utan förvärvstillstånd.

För bonden innebar skogens värdestegring, att han fick tillgång till kontanta medel på ett helt annat sätt än tidigare, vare sig han sålde sin skog eller själv avverkade och sålde virket till sågverken. Det avspeglar sig också i bebyggelsen. Från att tidigare ha byggt enkla och smala boningshus ville bönderna nu visa sitt välstånd i hur de bodde. Vi får den typiska norrländska mangårdsbyggnaden med ett djup av 2 timmerlängder och i 2 hela våningar. Ofta inreddes inte det övre våningsplanet, utan det var byggnadens imponerande yttre som var viktig.

Det moderna jordbrukets framväxt

I mitten av 1700-talet ökade befolkningen kraftigt på landsbygden, liksom antalet obesuttna: torpare, backstugusittare, inhysesjon, drängar och pigor. Här fanns den arbetskraft som 1800-talets expanderande industrisamhälle behövde. Samtidigt tillväxte åkerarealen genom att nya odlingar togs upp runt de egentliga jordbruksbygderna och det agrara samhället fick en randbebyggelse av skogshemman. Ofta kombinerade dessa småbrukare sin näring med skogsarbete och flottning.

Från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ändrades jordbruksbygdens utseende: för att möta industriområdenas behov ökade animalieproduktionen och tog åter överhanden över spannmålsproduktionen. Övergången från häst till traktor som kraftkälla ändrade åkrarnas utseende till stora, regelbundna och täckdikade fält med vallodling för höproduktion. Andra åkrar användes i stället som betesmark, medan de gamla beteshagarna fick växa igen till skog. Ladugårdarna förnyades först med små byggnader i tegel och trä efter Hushållningssällskapets normalritningar. Den mekanisering och övergång till större driftsenheter, som sedan skett alltifrån 1950-talet, anger genom sina stora ladugårdslängor för ett större antal djur var de nu aktiva jordbrukarna finns.

En särskild form av bebyggelse, som växte fram under 1930- och 1940-talen är Per Albin-torpen, ett uttryck för den tidens arbetsmarknadsstöd, uppkallat efter dåvarande statsministern Per Albin Hansson. Genom en statlig arbetarsmåbruksfond fick den av depressionen drabbade industriarbetaren gynnsamma lån för att köpa en bit jord och uppföra ett småbruk som hjälp till familjens bärgning. Byggnaderna, ett mindre bostadshus och en mindre ladugård, skulle göras efter speciella ritningar. Per Albintorpen känns därför lätt igen, men de är idag ofta starkt om- och tillbyggda. Bara ett fåtal har bibehållit sin ursprungliga karaktär. Västernorrland var det län i Sverige, där det byggdes flest sådana arbetarsmåbruk. De finns ännu kvar och vittnar om den svåra krisen på 1930-talet.

Industrisamhället

I Medelpad täcker skogen ungefär 3/4-delar av landytan. Det ger inte de bästa förutsättningar för jordbruk men väl för den industrialisering, som kom att få en explosiv utveckling i området. Den byggde nämligen helt på den råvara skogen gav.

Vattensågarna

Det började redan på 1570-talet, då staten anlade grovbladiga vattensågar i Norrlands inland, s k kronosågar. Någon större omfattning fick inte produktionen förrän på 1600-talet. De grovbladiga sågarna ersattes under andra hälften av 1700-talet med finbladiga, en teknisk uppfinning som gav bättre virke, och produktionen ökade. Sågarna var lokaliserade till mindre vattendrag i inlandet med goda flottningsmöjligheter. De gav inte upphov till särskilda samhällsbyggnader, eftersom de byggde på säsonganställning av den kringboende jordbrukarbefolkningen. Bland tidiga sågar kan nämnas Lagfors, Berge och Merlo.

Järnbruken

Vattensågarna fick konkurrens om råvaran skogen, då man under sista hälften av 1600-talet började anlägga järnbruk i Norrland. I de mellansvenska Bergslagen hade skogsbeståndet vid denna tid skattats så hårt för den träkolsframställning, som behövdes för utvinningen av järn, att man måste se sig om efter en annan lösning. Järnet var vid denna tid Sveriges viktigaste exportvara. I Norrland fanns förutom riklig tillgång till skog också den vattenkraft, som behövdes. Den lokala järnmalmen var däremot inte av en sådan kvalitet att den kunde användas. Därför transporterades i stället järnmalm från Mellansverige till Norrland för förädling.

Det första bruk som anlades i Västernorrland var Galtströms, som fick sina privilegier 1673. I Timrå anlades ett bruk i Lögdö 1685 och i Åvike 1686. 1741 tillkom Lagfors bruk. Runt bruken uppstod små, isolerade miniatyrssamhällen. Till skillnad från förhållandena på de mellansvenska järnbruken byggde inte arbetsgivaren bostäder för arbetarna i anslutning till det centrala brukssamhället med herrgård, brukskontor, kyrka och skola. Den vanliga bostadsformen för den norrländska järnbruksarbetaren var torp på brukets utmarker. Även om bruken hade tillgång till stora arealer kronoskog för kolningen måste de köpa träkol också från de kringboende bönderna. Bönderna fick på så sätt tillfälle till extra inkomster och bruken kom att få stor betydelse även för den omgivande bygden.

Omkring mitten av 1800-talet upptäcktes att stenkol kunde ersätta träkol vid järnframställningen. Eftersom tillgången till skog varit styrkan för den svenska järnframställningen, medförde denna tekniska landvinning att den svenska exporten av järn till andra länder minskade starkt. Samtidigt kom ångsågen, som innebar en stark konkurrens om råvaran från skogen. Det blev slutet för den tidens norrländska järnbruk. I Lögdö och Lagfors upphörde driften 1881, i Åvike 1884.

Ruinerna efter masugn och rostugn vid Lögdö bruk.
Foto 1985/2:11.

Varvsindustrin

Sjöfarten var av stor betydelse för det begynnande industrisamhället och det låg nära till hands att utnyttja vattensågarnas produkter för skeppsbyggeri. På 1660-talet anlade Amiraliteten ett skeppsvarv på en holme i Indalsälvens mynning, på Skeppsholmen. Varvet fick namnet Medelpads varv och det skulle användas för byggande av örlogsfartyg. Efter bara 14 år upphörde verksamheten. Troligen orsak är att virket av furu är mindre lämpligt för krigsfartyg än för handelsfartyg genom den splitterverkan en kanonkula åstadkommer. Virke av ek var i det sammanhanget bättre för krigsfartyg. Skeppsholmen har i våra dagar i stället tagits i anspråk för ett annat kommunikationsmedel genom flygplatsen Midlanda.

Omkring år 1800 tog varvsindustrin fart. Ett par kortlivade försök gjordes i Lögdö och Fjäl. Störst och mest långlivad blev varvsverksamheten vid Wifsta skeppsvarv. Den påbörjades 1798 och pågick till 1870 på ett strandområde, som inköptes av bönderna i Vivsta by. Omkring 65 fartyg byggdes vid varvet. Samhället, som byggdes upp kring varvet, är av speciellt intresse. Det ordnades efter mönster från mellansvenska brukssamhällen med arbetarlängor i en rad längs en bruksgata och med herrgård och kontorsbyggnad i fonden. När en ångsåg anlades vid varvet 1852, lades produktionen om. Vivstavarv blev ett sågverkssamhälle men behöll den utformning av bebyggelsen, som gjordes under den tidigare varvsepoken, dvs under 1800-talets första hälft.

Ett annat skeppsvarv var Framnäs, där fartyg byggdes 1868-1904. De på skogsråvaran baserade varven upphörde med sin verksamhet kring sekelskiftet. Segelfartygens tid var då förbi och i stället kom ångbåtarna.

Ångsågarna

Den egentliga och för hela samhället genomgripande industrialiseringen av sågverksindustrin började med byggandet av ångsågarna från mitten av 1800-talet. Det är nu man får den täta ansamlingen av sågverk vid kusterna i Sundsvall/Timrå-distriktet. I Timrå anlades ångsågarna: Vivstavarv, Framnäs, Östrand, Fagervik, Alafors, Söråker, Sörvik och Norrvik.

Hittills hade fortfarande jordbruket varit den dominerande näringen, men när sågverksindustrin tog fart ändrades bilden. Höjdpunkten inträffar på 1880- och 1890-talen med en massiv inflyttning av arbetskraft till sågverkssamhällena. Då elkraften kom på 1890-talet innebar detta en revolution, eftersom vintermörkret tidigare tvingat fram säsongarbete vid sågverken. Runt sågarna växte det upp en serie småsamhällen. Med undantag för Vivstavarv, där man följt mönstret från det

mellansvenska brukssamhället, präglas dessa sågverkssamhällen av en stor oregelbundenhet. Bergknallar och branta stränder togs i anspråk för arbetarnas små familjebostäder, som oftast var byggda av dem själva. I Fagervik ans fortfarande karaktären av det gamla sågverkssamhället.

Glasbruket i Fjäl

Det var inte bara sågverken, som bjöd järnbruken konkurrens om skogsråvaran. 1813 anlades ett glasbruk i Skönvik. Under 1830-talet blev det ett av landets största. Huvudsakligen tillverkades fönsterglas och flaskor. Tillverkningen upphörde 1870 och delar av utrustningen överfördes till ett glasbruk, som startade i Fjäl 1874. Verksamheten där pågick till 1917. Med undantag av ett hus, som varit arbetarbostad, har glasbruket i Fjäl inte lämnat några spår i landskapet. Däremot lever det ännu kvar i folks minne.

Cellulosaindustrin

Sågverken hade sin storhetstid på 1890-talet. Då förmärktes en nergång, men från sekelskiftet 1800-1900 började cellulosaindustrin att knytas till sågverkssamhällena. Så skedde också i Timrå. En sulfatfabrik byggdes i Vifstavarv 1907. Sulfatfabriker startade i Söråker och Fagervik 1909 respektive 1911. År 1930 byggdes en stor sulfatfabrik av modernt snitt vid Östrand. 1960 startades ett finpappersbruk vid Vifstavarv.

Detta ändrade inte i grunden de gamla sågverkssamhällenas bebyggelsemönster, en serie av småsamhällen. Men både ångsågs- och cellulosaindustrins samhällsbildningar behövde tillgång till servicesamhällen. Sådana växte fram i Vivsta och i Söråker. Här avsatte också de starka folkrörelserna sina spår i form av frikyrkobyggnader och nykterhetsloger. Ett nytt inslag i bebyggelsen kom genom 1910- och 1920-talens egnahemsbyggande, som antingen skedde privat eller genom bolaget. Denna form av modernt villaboende tenderar nu att sudda ut gränserna mellan de tidigare separata småsamhällena till ett stort sammanhängande bostadsområde med småhus.

Från 1930-talet har en långsam befolkningsminskning skett och antalet industri-samhällen har genom nerläggningar koncentrerats till några få. 1929 skapades SCA som ett holdingbolag för en rad norrländska skogsföretag. SCA har sedan dess vuxit och består idag av ett 60-tal dotterbolag. SCA driver de största industrierna i Timrå: sulfatmassafabriken Östrand och Wifsta finpappersbruk.

*Östrands sulfatmassafabrik är en modern industrianläggning med datateknisk övervakning av produktionen.
Foto 1986/5:31.*

Kommunikationerna

I den medeltida Hälsingelagen omtalas en kustlandsväg längs den norrländska kusten, Norrstigen. Denna medeltida riksväg användes i många sekler och hade i Timrå en annan sträckning än nuvarande E4. Den gick över Laggarberg och Vivsta, passerade inte som nu Indalsälven vid Bergeforsen utan fortsatte på landtungan öster om älven och över två färjeställen till Fjäl. Därifrån fortsatte den upp mot Hässjö kyrka, som då låg centralt, och vidare över Krångebyarna till Ångermanland. Den passerade där Medelpads och Ångermanlands gemensamma avrättningsplats, Kallbäcken, just vid landskapsgränsen.

Vintertid hade Norrstigen en delvis annan sträckning, då man kunde ta genvägar över isen. Vintervägarna över Klingerfjärden var viktiga transportleder. Färjelägena på ömse sidor om Färjholmen hade länge stor trafikteknisk betydelse för Norrstigen. Gästgivargården i Fjäl var en lämplig anhalt för övernattnings vid färder norrut och beskrivs ofta i äldre reseskildningar. Färjningen vid Fjäl upphörde 1890, då en bro uppfördes vid Bergeforsen.

För den lokala befolkningen fanns redan på medeltiden vägar i Ljustorpsåns dalgång, mellan Ljustorp och Indal, mellan Fjäl och Indal, mellan Hässjö och Tynderö över Rosböle och från Torsboda längs Klingerfjärden mot Tynderö. Tynderö var tidigt av stor betydelse för sjöfarten och därmed också en viktig vägknutpunkt.

De äldsta vägarna följde höjdsträckningar, som gav en torrare mark. Eftersom transportsättet sommertid var ridning och klövning, krävdes ingen större kvalitet på vägarna. När hästkärren slog igenom på 1600-tal blev det nödvändigt med bättre vägar och de flyttades då ner till planare mark. Våra äldsta broar började också anläggas vid denna tid.

Vägunderhållet ålåg sedan medeltiden byamännen och åtskilliga försyndelser mot vägunderhåll möter man i de äldre domböckerna. Byamännen var också skyldiga att ge resande mat och logi vid övernattnings samt transport till nästa skjutsställe. Från början av 1600-talet blev det systemet fastare utformat. Enligt landstingsbeslut 1649 tillsattes i Timrå gästgiverier i Vävlan, Torsboda, Stånggrid och Tuna. Från 1660-talet finns också en regelbunden skjutsbåtstrafik längs kusten. Skjuts- och gästgiveriskyldigheten, som ålades bönderna redan i Hälsingelagen, upphörde helt först 1880 och övertogs av stat och landsting, men i praktiken levde systemet kvar längre.

Gästgiveri- och skjutsväsendet var baserat på vägens längd. 1649 kom den äldsta statliga förordningen om uppmätning av vägarna och uppsättning av milstenar för hel-, halv- och kvartsmil. Verkställandet tillkom landshövdingarna. Dessa milstenar eller milstopar av järn är nu fornlämningar. De flesta i Timrå kommun är resta på 1800-talet, men vid Fjäl finns en milsten av Oxenstiernatyp från 1600-talet, rest på samma postament som en milstope från 1734.

Ett viktigt komplement till landsvägstrafiken både för gods- och persontransporter var båttrafiken längs kusten. I början av 1800-talet fanns flera större hamnar vid Klingerfjärden, i Tynderösundet och vid Åvike. I början av 1900-talet hade Tynderö upptäckts som sommarparadis av Sundsvallsborna och ångbåtstrafiken var livlig sommertid. Också på Indalsälven förekom turisttrafik med ångbåt. På 1920-30-talen började reguljär busstrafik på landvägarna och kustbåttrafiken upphörde.

Det moderna kommunikationsmönstret är mångsidigt. Byggandet av Ostkustbanan på 1920-talet gav järnvägen. På 1930-talet skedde en upprustning av vägnätet och alla gamla träbroar ersattes med broar i stål och betong. 1941-44 byggdes Midlanda flygplats. Det moderna vägnätet påbörjades under 1950-talet och lade grunden till det moderna trafikledslandskap, som nu kompletterats med den 1991 invigda Deltavägen.

**Det moderna
samhället**

Den bebyggelsehistoriska utvecklingen har avsatt sina spår i det moderna samhället. Vi möter den dagligen i form av de olika kulturlandskap, som tillsammans utgör vår kulturmiljö. Runt omkring oss har vi det *agrara landskapet* med bebyggelse och odlad mark efter traditionellt mönster. Vidare finns det *industriella landskapet* och det därtill hörande *urbana landskapet* med tätortsbebyggelse av service- och bostadshus. *Kommunikationslandskapet* spelar en dominerade roll och möter ofta det agrara i ett samspel av historisk spänning. Ytterligare en typ av kulturlandskap är *fritidslandskapet*, främst företrädd av koncentrationer av sommarstugebebyggelse längs kuster och vid insjöar. Ibland möts alla landskapen, som vid Timrå kyrka. Kyrkan reser sig i ensamt majestät i ett odlingslandskap, rikt på fornlämningar och genomkorsat av dagens snabba trafikleder. I bakgrunden tonar Östrands stora fabriksbyggnad fram i silhuett.

Alla landskapen behövs. De utgör vår historia och de hör hemma i det samhälle vi skall bygga vidare på. De naturliga krav på förändringar, som samhällsutvecklingen ställer, måste kunna tillgodoses utan att det historiska sammanhanget försvinner.

Den gamla vägen mellan Fjäl och Hässjö kyrka var en del av Norrstigen och nyttjades fram till 1870-talet.
Foto 1986/4:10.

Laggarbergsområdet

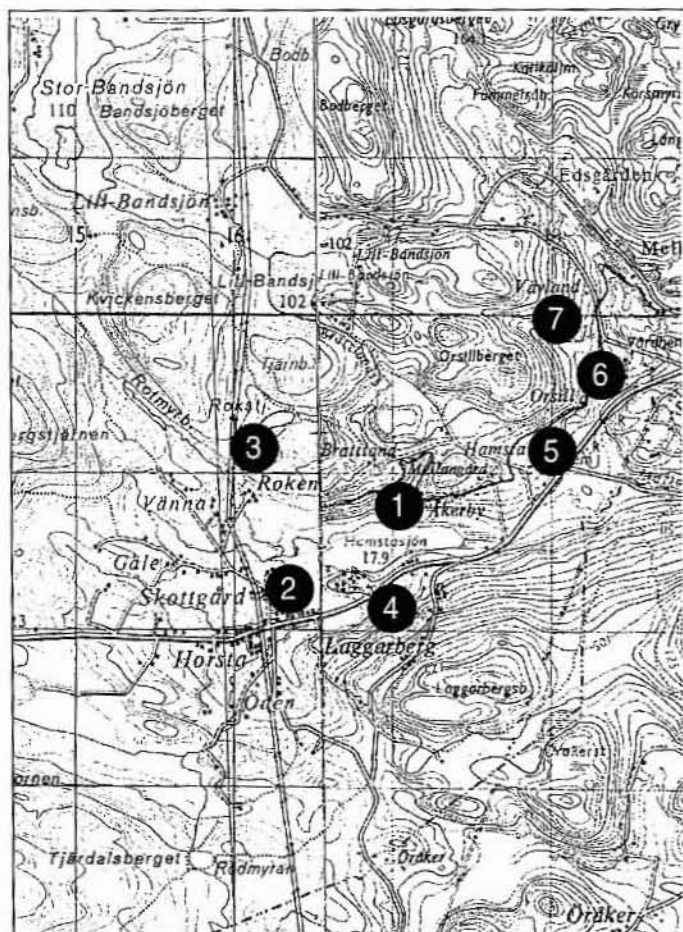
Utredningsområde

16

Timrå socken

Centralt i Laggarbergsområdet ligger Hamstasjön som en sista rest av den havsvik, som en gång sträckte sig in i dalen. Genom landhöjningen frilades ett landområde, som tidigt blev bebyggt och uppodlat. I det rika beståndet av gravhögar från järnåldern har man bl a funnit vapengravar från århundradena närmast efter Kristi födelse. Runt Hamstasjön utbreder sig ett bördigt odlingslandskap, omgivet av bergshöjder som Laggarbergsberget, Kråkberget och Roksberget och genombrutet av åsar, som sträcker sig ner mot Hamstasjön. Jordbruket har präglat bygden i snart 2 000 år. I de äldsta skattelängderna, upprättade på 1500-talet, möter vi alla bynamnen (med undantag av Mellangård). Det var inga stora byar, som regel omfattade byn bara 1 eller 2 gårdar. Sedan svepte 1700- och 1800-talens stora jordreformer, storskiftet och laga skiftet, över bygden och möblerade om bland åkrar och hus.

Fortfarande är det den agrara bebyggelsen, som ger området dess karaktär, med gårdarna placerade längs bergshöjdernas skogskant eller på åsar i landskapet. Nyare bebyggelse har framför allt tillkommit i form av villabebyggelse längs landsvägen, som sträcker sig genom odlingslandskapet från öster till väster, söder om Hamstasjön och upp mot Laggarbergsberget längs Gudmundsbyvägen. Odlingslandskapet hålls i hävd, men många av gårdarna tjänar idag bara som bostäder.

Utredningsområde
Laggarberg.

1. Odlingslandskapet runt Hamstasjön
2. Skottgård 1:1
- 3..Roken 1:3 och 1:7
4. Laggarberg 2:10
5. Hamsta 4:1
6. Orsil 1:22
7. Vävland 1:5/2:6, 1:4/2:5 och 1:2/2:2.

Områdets gynnsamma förutsättningar för att kombinera boendet med hästhållning för privatbruk tas ofta tillvara och bidrar till att bevara den agrara karaktären.

De objekt, som valts ut för särskilt hänsynstagande i utredningsområde Laggarberg, är följande: hela odlingslandskapet, 5 representativa gårdsanläggningar, den unika domargården Orsil, en prästgård och 2 offentliga byggnader: skolan och Hamsta sjukhem.

Det finns många andra byggnader, som är intressanta i sig och/eller betydelsefulla i landskapet. Särskilt kan nämnas Laggarberg 2:29 och 3:3, Horsta 2:2 och Väanna 1:2. Hur byarna såg ut förr i tiden, berättar Skottgård-Gäles gamla bykärna om. Här flyttades inte gårdarna ut som på andra håll i samband med laga skiftet. Byggnadsbeståndet har däremot genomgått stora förändringar.

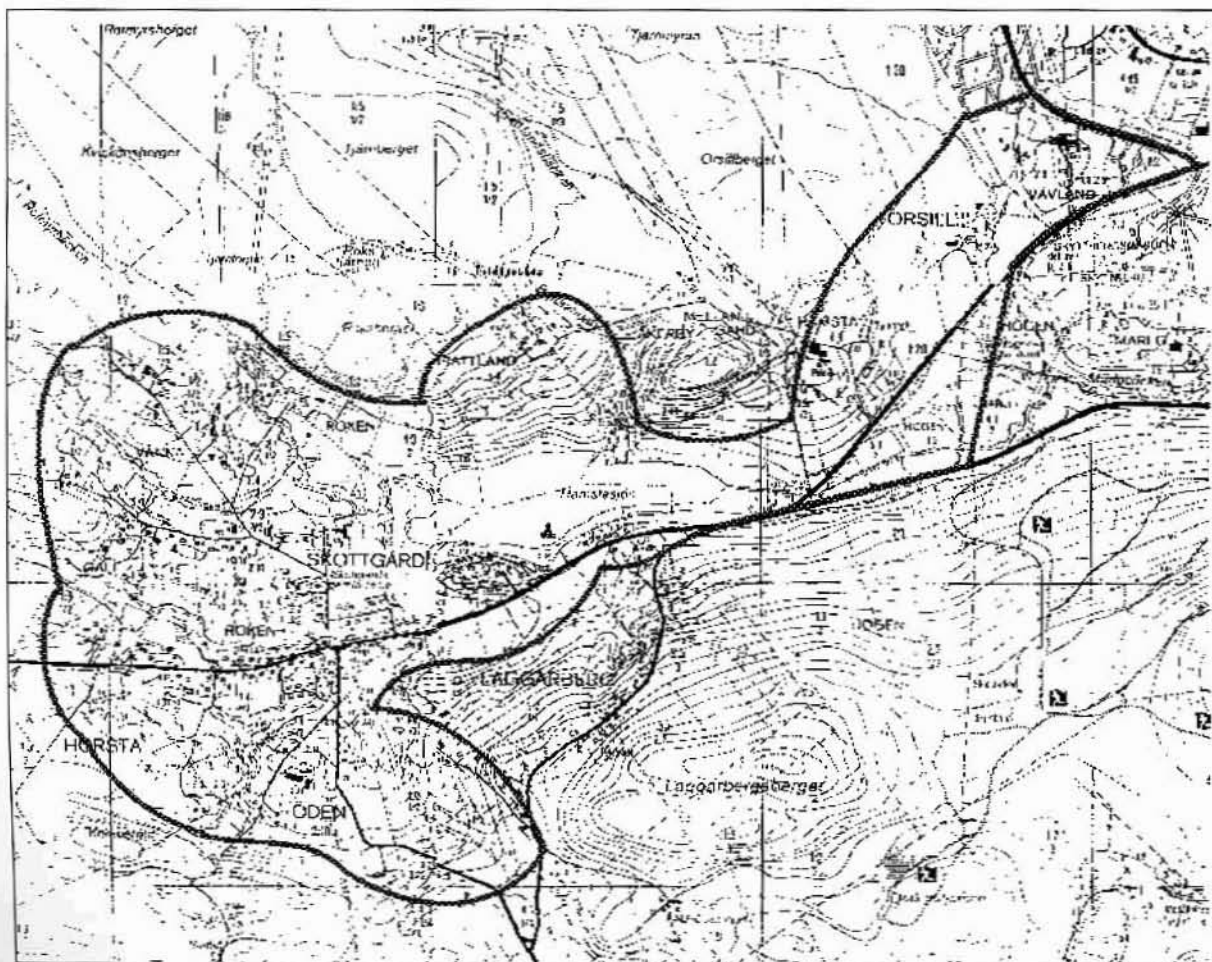

Odlingslandskapet runt Hamstasjön

Bedömning och åtgärdsförslag

Miljöbeskrivning och historik – Se Laggarbergsområdet allmänt.

I miljön är det framför allt två komponenter som måste beaktas vid fortsatt exploatering. Den ena är den rikliga förekomsten av fornlämningar, gravhögar från tidig järnålder är en viktig del av kulturlandskapet. Den andra är bygdens agrara karaktär, som ställer stora krav på lokaliseringen av ny bebyggelse. Sådan kan tillåtas som utfyllning av äldre bebyggelsekoncentrationer (om utformningen anpassas väl), längs landsvägen eller i helt avskilda lägen, om dessa inte inkräktar på åkermarken. Området är redovisat i kommunens Ö-plan från 1990. Fornminnen skyddas enligt KML 2 kap. Ev ny bebyggelse omfattas av PBL 3:1 §.

2

Skottgård 1:1
Jordbruksfastighet

Miljöbeskrivning och historik

Skottgård 1:1 är centralt placerad i odlingslandskapet på en åsrygg, som sluttar ner mot Hamstasjöns västra strand. Byggnaderna grupperar sig runt en gårdsplan med en öppen sida mot söder. Det äldre boningshuset är troligen från 1800-talets första hälft. Det är en helkorsbyggnad i 2 våningar med rödfärgad locklistpanel och liggande sockelpanel. Byggnaden är obebodd och i behov av restaurering. Enligt uppgift har bygdens skola varit inrymd här. Det yngre boningshuset, som är bebott, är en vinkelbyggnad, uppförd 1912 och kraftigt ombyggd. Ekonomibygnaderna är från slutet av 1800-talet.

Bedömning och åtgärdsförslag

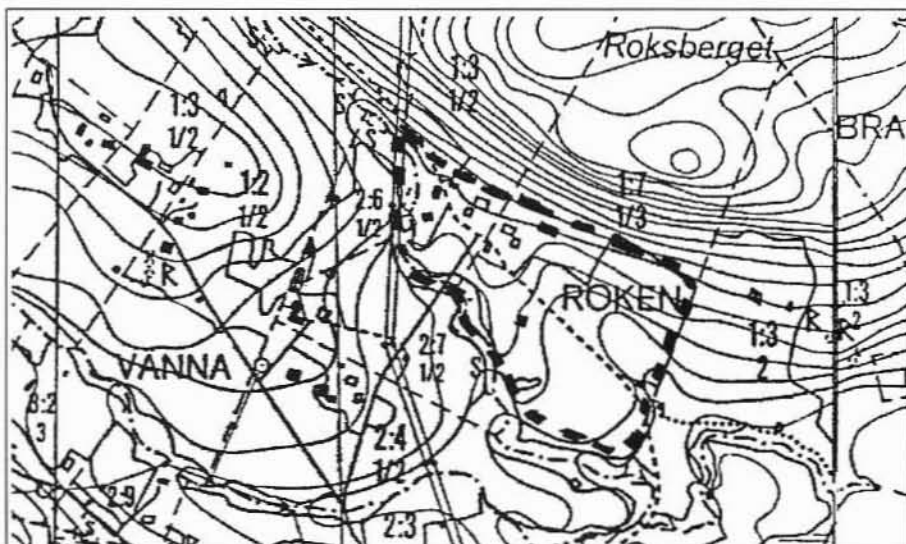
Det kulturhistoriska värdet på Skottgård 1:1 ligger i gårdens framträdande placering som en central blickpunkt i odlingslandskapet. Det äldre boningshuset har en ålderdomlig och ortstypisk karaktär och är av största betydelse i gårdsbildningen. Dess bevarande är en förutsättning för miljöns kulturhistoriska värde. Byn Skottgård ingår i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden 1993. Miljön omfattas av PBL 3:10 §.

Det äldre boningshuset
från 1800-talets första hälft.
Foto 1992/1:13.

3

Roken 1:3 och 1:7
Jordbruksfastigheter

Miljöbeskrivning och historik

De båda gårdarna Roken 1:3 och 1:7 ligger intill varandra i ett typiskt läge i odlingslandskapets utkant och vid foten av ett skogsklätt höjdparti. På Roken 1:7 bedrivs aktivt jordbruk, medan Roken 1:3 enbart fungerar som sommarbostad. Båda gårdarna är av hög ålder och har ett intressant byggnadsbestånd.

Roken 1:3 har en manbyggnad av salstyp i 1½ plan med stående och liggande, ljusmålad panel. Byggnaden, som är uppförd 1902, har en verandautbyggnad med utsirade överstycken av ovanlig typ. Till gården hör också ett äldre födorådshus, en halvkorsbyggnad i 1½ plan med dubbla ingångar och med faluröd panel. Gårdens ekonomibygnader från 1800-talets slut är till större delen starkt förfallna.

Manbyggnaden på Roken 1:7 är en salsbyggnad i 1½ plan med stående och liggande, ljusmålad panel. Byggnaden är ursprungligen från slutet av 1700-talet och en påbyggnad skedde 1839. 1986 genomgick den en renovering men har i stort bibehållit sin karaktär. En födorådsbyggnad, uppförd på 1870-talet och av typ halvkorsbyggnad i 1½ plan, har också stående och liggande, ljusmålad panel. En bruksstuga med ingång från gaveln är uppförd i 1½ plan med faluröd panel. Bruksstugan byggdes under slutet av 1800-talet, liksom flertalet av gårdens ekonomibygnader. Undantag är ett härbre, troligen från 1790-talet, och ladugården, som restes 1946.

Agrarmiljö i byn Roken.
Foto 1991/25:33.

Manbyggnaden på Roken 1:7.
1991/25:2.

Bedömning och åtgärdsförslag

Miljön utgör ett fint exempel på hur en äldre gårdsbebyggelse kan bevaras och anpassas till de krav verksamheten ställer. Detta gäller främst Roken 1:7, vars ägare i generationer har hyst ett stort intresse för bygden och dess historia. Sådan varsam anpassning kan ske också i fortsättningen utan att värdet i miljön hotas. Beträffande Roken 1:3 är det angeläget, att den fina manbyggnaden och födorådsbyggnaden kan räddas åt eftervärlden. Miljön redovisas i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljö-värden 1993. Miljön omfattas av PBL 3:1 § och PBL 3:10 §.

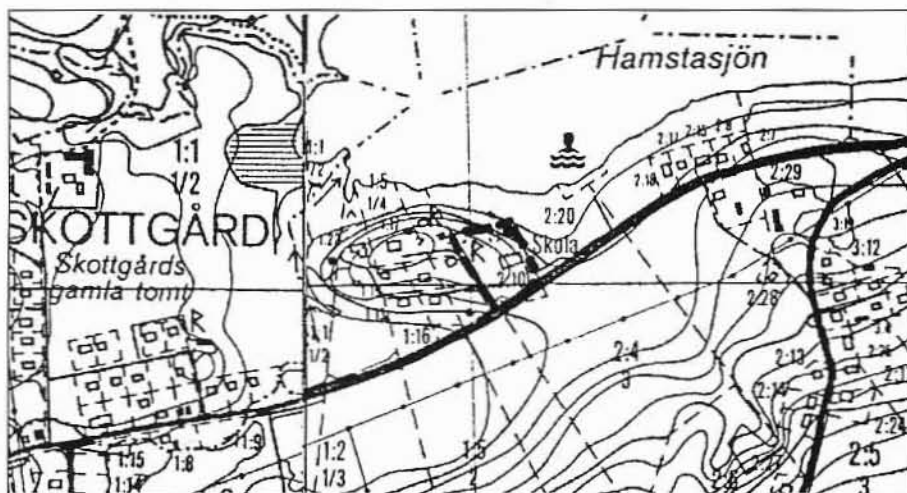

Födorådsbyggnad på Roken 1:3.
Foto 1991/5:21.

4

Laggarberg 2:10

Skola

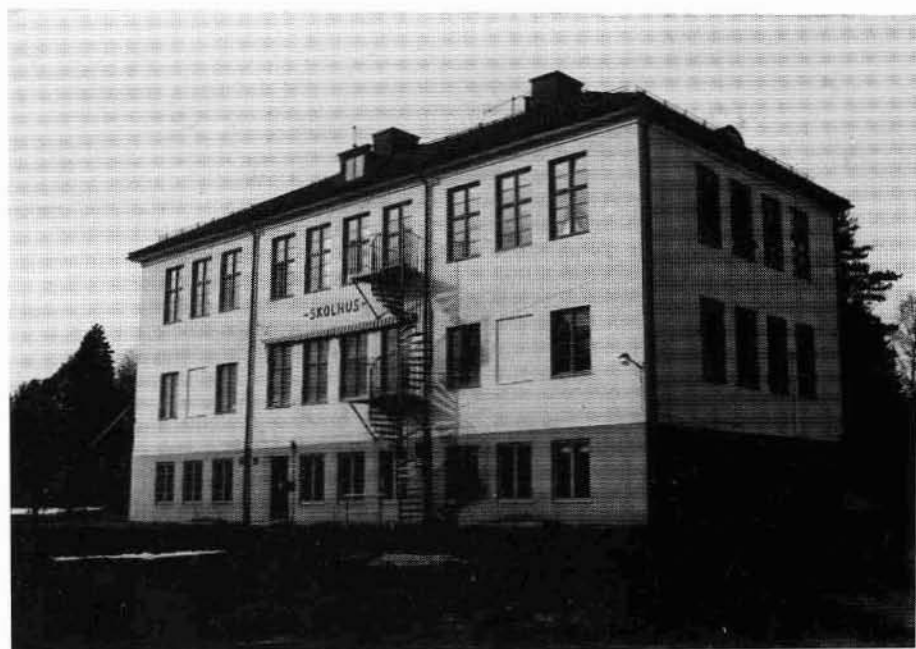

Miljöbeskrivning och historik

Skolan i Laggarberg ligger högt belägen mellan landsvägen och Hamstasjöns södra strand. Omedelbart nordväst om skolan finns ett fornlämningsområde. Skolbyggnaden är uppförd 1932-33 i den tidens strama stil. Den är rappad och har valmat tak. Det tillhörande uthuset/avträdet har också valmat tak samt faluröd träpanel.

Bedömning och åtgärdsförslag

Skolan är ett gott exempel på 1930-talets skolarkitektur. Den har också ett mycket dominerande läge i bygden genom sin höjdplacering. Det är viktigt att exteriören bevaras och att eventuell nybebyggelse i det omedelbara grannskapet utförs med stor försiktighet. Byn Laggarberg redovisas i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden 1993. Miljön omfattas av PBL 3:1 § och 3:12 §.

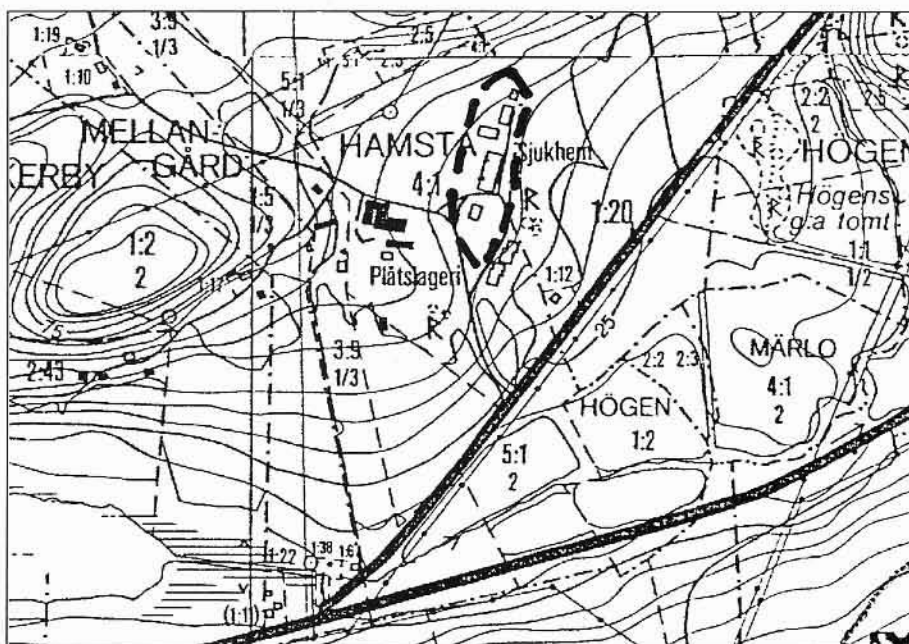

Laggarbergs skola.
Foto 1992/1:10

5

Hamsta 4:1

Sjukhem

Miljöbeskrivning och historik

På en höjd ovanför odlingslandskapet reser sig det imponerande Hamsta sjukhem. Byggnaden är från 1900-talets början och har en barockinspirerad jugendstil. Fasaden är putsad och har en gul färgsättning. Taket är täckt med grönmålad falsad plåt. Forntida gravhögar ligger söder och öster om byggnaden. Ursprungligen uppfördes den som Timrå kommuns försörjningshem (fattighus, ålderdomshem). På 1950-talet förvärvades den av landstinget och har sedan dess fungerat som sjukhem för lättare mentalfall.

Bedömning och åtgärdsförslag

Byggnaden exemplifierar den storvulna arkitektur, som ofta kom till uttryck i offentliga byggnader i början av 1900-talet. Dess exteriör bör bibehållas oförvanskad och nybebyggelse, som hindrar den öppna vyn upp mot sjukhemmets östra fasad bör undvikas. Hamsta sjukhem redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Byn Hamsta redovisas i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden 1993. Miljön omfattas av PBL 3:1 § och 3:12 §.

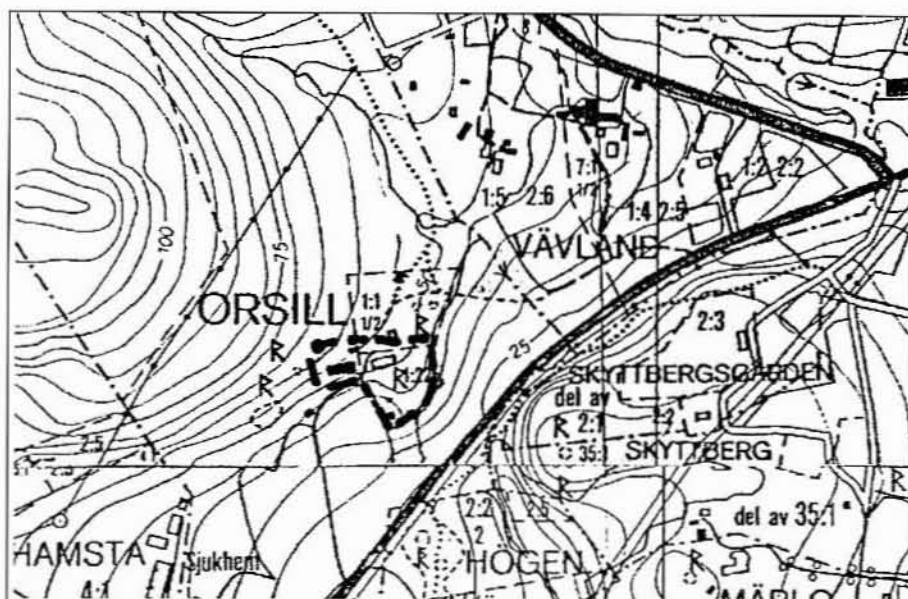
Hamsta sjukhem.
Foto 1991/25:1.

Orsill 1:22

Orsilgården

Miljöbeskrivning och historik

Timrås namnkunnigaste byggnad är förmodligen Orsillgården, också kallad Domargården i Orsill, eftersom den under 1600- och 1700-talen beboddes av en rad personer med domarämbeten: lagmän och häradshövdingar. Gården har genom detta erhållit en halvofficiell status i folkmedvetandet. Först i raden var Peder Månsson Helsing, som var underlagman 1606-1649 och även Sundsvalls förste borgmästare.

Gården ligger väl synlig vid kanten av odlingslandskapet och skogsbrynet. Forntida gravhögar ligger tätt intill bebyggelsen. Det numera starkt reducerade byggnadsbeståndet har genom avstyckningar, splittrats på olika fastighetsnummer och olika ägare.

På avstyckningen Orsill 1:22 ligger manbyggnaden, den man menar när man säger Orsillgården. Den är uppförd på 1720-talet, sedan den ursprungliga byggnaden bränts ner av ryssarna 1721. Grund och källare är möjligen medeltida. Byggnaden har nu en sengustaviansk prägel, som den erhöll på 1840-talet. Den norra fasaden är rikt utsirad med klassicistiska element till skillnad mot den södra, som har en enklare framtoning. Eftersom norra fasaden idag vänder sig mot gårdens baksida medan den södra öppnar sig mot landsvägen, ger byggnaden ett intryck av att vara felvänd. Förklaringen ligger i att det är vägen som flyttats. Landsvägen mellan Timrå och Sättna hade nämligen tidigare sin dragning norr om Orsillgården. Byggnaden genomgick en omfattande restaurering 1989, då den byggdes om till flerfamiljshus med 5 lägenheter. Restaureringen skedde under antikvarisk kontroll och med all hänsyn till att exteriören skulle bibehållas oförändrad. Till Orsill 1:22 hör också ett magasin i 3 våningar, också det nyrestaurerat.

Orsill 1:1 omfattar större delen av den ursprungliga gårdens bruksareal och ett mindre boningshus från 1920-talet strax bakom själva Orsillgården. Avstyckningen Orsill 1:20 omfattar en mindre bruksareal och på denna en större adugård, uppförd på 1920-talet.

Bedömning och åtgärdsförslag

Manbyggnaden härstammar från 1700-talet och har genom sin historia och sin arkitektoniska utformning ett stort kulturhistoriskt värde. Förutom fornlämningarna och det öppna odlingslandskapet nedanför gården, så är magasinet på Orsill 1:22 och ladugårdsbyggnaden på Orsill 1:20 viktiga delar av miljön. Orsilgården redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Byn Orsill redovisas i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden, 1993. Miljön omfattas av PBL 3:12 § för manbyggnaden, medan övriga delar av miljön omfattas av 3:10 § och 3:1 §. Skyddsföreskrifter bör ev regleras genom områdesbestämmelser.

Manbyggnaden på Orsill 1:22.
Foto 1991/24:29.

Översiktsbild över
Orsill 1:20 och 1:22.
Foto 1991/24:10.

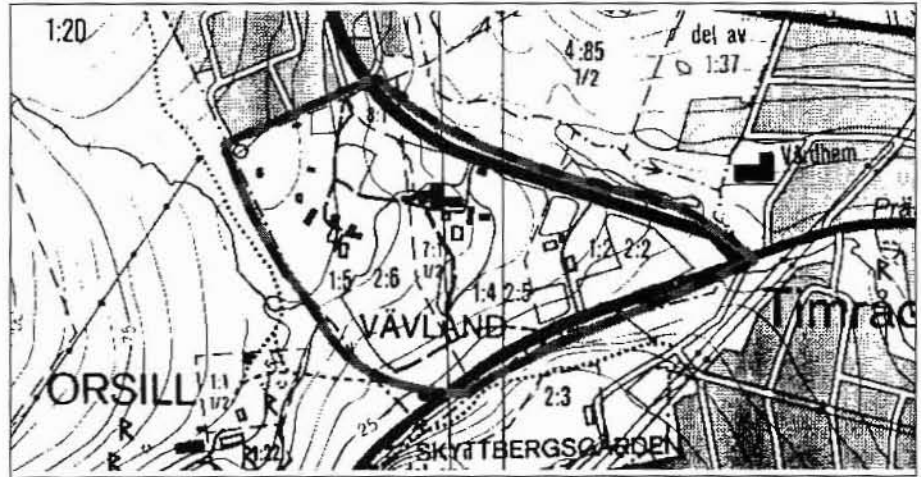
Vävland

1:5/2:6

1:4/2:5

1:2/2:2

Jordbruksfastigheter,
prästgård

Miljöbeskrivning och historik

Det nästan sammanhängande odlingslandskapet från Hamstasjön, förbi Hamsta sjukhem och Orsilgården slutar i öster i en kil, omsluten av Vävlandsvägen och Laggarbergsvägen. Här ligger en bebyggelsemiljö, som består av två jordbruksfastigheter, Vävland 1:5/2:6 och 1:4/2:5, samt Timrå församlings prästgård, Vävland 1:2/2:2.

Båda jordbruksfastigheterna består av ett stort antal byggnader. Vävland 1:5/2:6 bär den ålderdomligaste prägel med en del byggnader, som bör gå tillbaks till 1800-talets början. Också på Vävland 1:4/2:5 finns äldre byggnader. För båda gårdarna gäller, att ombyggnader och anpassning till olika tiders verksamheter har skett, varför bebyggelsen inte har en enhetlig prägel.

Timrå blev under medeltiden annex under Skön. 1893 blev Timrå eget pastorat enligt beslut 1891. Fastigheten Vävland 1:2/2:2 inköptes 1890 av församlingen till kyrkoherdeboställe. Byggnaderna består av bostadshus och kombinerad tvätt- och bagarstuga/sal, båda från 1897, samt ett senare tillkommet garage.

Bostadshuset på Timrå
församlings prästgård,
Vävland 1:2/2:2.
Foto 1991/24:1.

Vävland 1:5/2:6, jordbruksfastighet med ålderdomliga ekonomibyggnader.
Foto 1991/22:34.

Bedömning och åtgärdsförslag

Vävland är en gammal storbondemiljö, som under tidernas lopp genomgått stora förändringar. Ålderdomliga byggnader står sida vid sida med yngre. De stora manbyggnaderna har moderniserats, men i stort bibehållit sin karaktär. Detta gäller även prästgården. Det betyder, att miljön som sådan inte kräver det starkaste antikvariska skyddet. Däremot har den stor betydelse för landskapsbilden, som det är viktigt att slå vakt om. Norr och öster om den ligger Timrådalens moderna villabebyggelse. Här börjar den agrarmiljö, som sedan sträcker sig obruten västerut i Laggarbergsområdet. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Miljön omfattas av PBL 3:1 § och 3:10 §.

En rad härbren vid uppfarten, står som signum för Vävland 1:4/2:5.
Foto 1991/23:9.

Timrådalen-Bandsjöarna

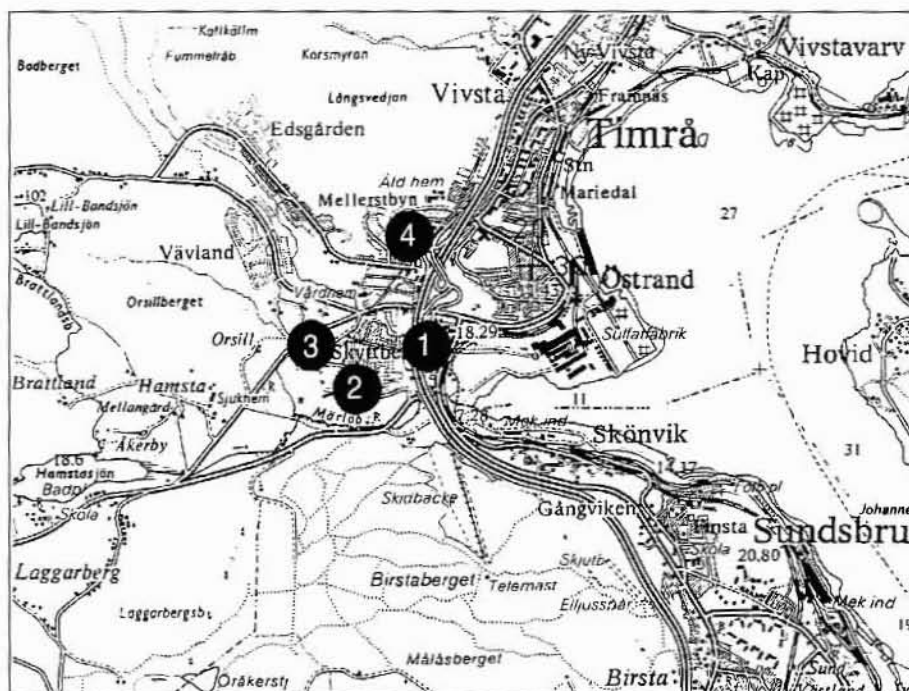
Utredningsområde

121

Timrå socken

Utredningsområdets sydöstra hörn uppvisar varierande bebyggelsemiljöer: Här finns den expanderande tätorten, med flerbostadshus och villabebyggelse från 1950-70-talet. Här finns också kyrkan och rester av en agrar bebyggelse, samt exklusivare miljöer som Merlo slott.

Längre norrut längs vägen mot Strömsås, möter en gles bebyggelse, bestående av äldre villor och mindre jordbruksfastigheter. Runt Bandsjöarna finns inslag av fritidsbebyggelse och rester av äldre jordbruksbebyggelse som i huvudsak används för bostadsändamål. Området längs Indalsälven har också bebyggelse för fritidsändamål.

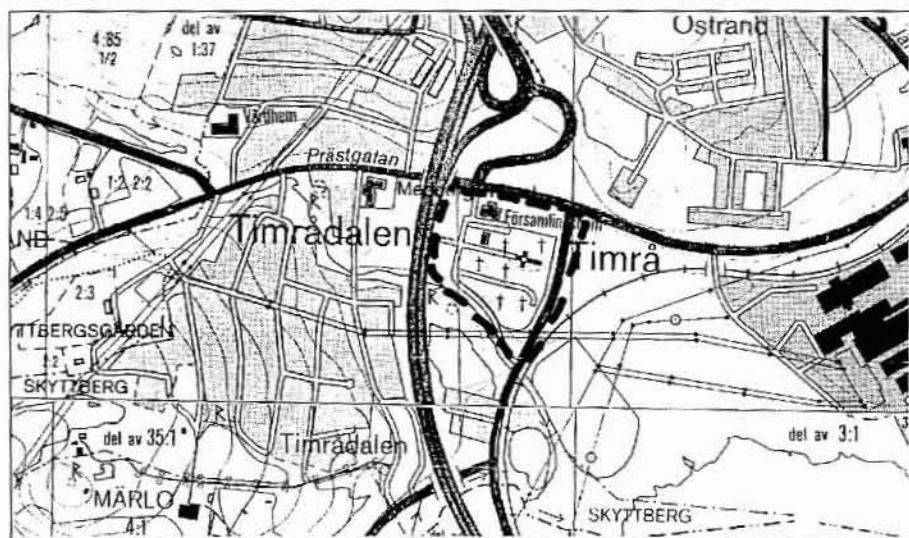

1. Timrå prästbol
2. Merlo 4:1
3. Skyttebergsgården 2:3
4. Fröland 3:2

Timrå prästbol

odlingslandskap
och kyrkomiljö

Miljöbeskrivning och historik

Timrå kyrka är belägen i en dalgång med rester av ett odlingslandskap som föregick dagens landskapsdominerande vägnät. Till kyrkan hör en kyrkogård och ett modernt enplans församlingshus. Före motorvägens tillkomst på 1960-talet, var dalgången odlingsmark, med traditionella gårdslägen i dalslutningen och som öar i odlingslandskapet. Hela Timrådalen är mycket rik på fornlämningar och i anslutning till kyrkan, finns bl a ett gravfält bestående av 15 högar. I en av gravhögar har en sk Vestlandskittel, en import från Norge under 400-talet och k präträffats.

Timrå kyrka byggdes åren 1794-1796 och som byggmästare och konstruktör anlätades Per Hagmansson. Den karakteristiska kupolen som bärs upp av 8 träkolonner är ett tillägg från 1834-35, efter ritningar av Fred. M. Bäck. Delar av kyrkans murar härstammar från en medeltida kyrka på samma plats. Vid en restaurering 1898-99 fick interiören en ny prägel med öppna bänkrader och barockinspirerade vägg- och takmålningar. Sitt nuvarande utseende fick kyrkan vid en restaurering 1949-50, då delar av interiören återställdes i sin ursprungliga stil med slutna bänkrader och enfärgade väggar och tak.

Bedömning och åtgärdsförslag

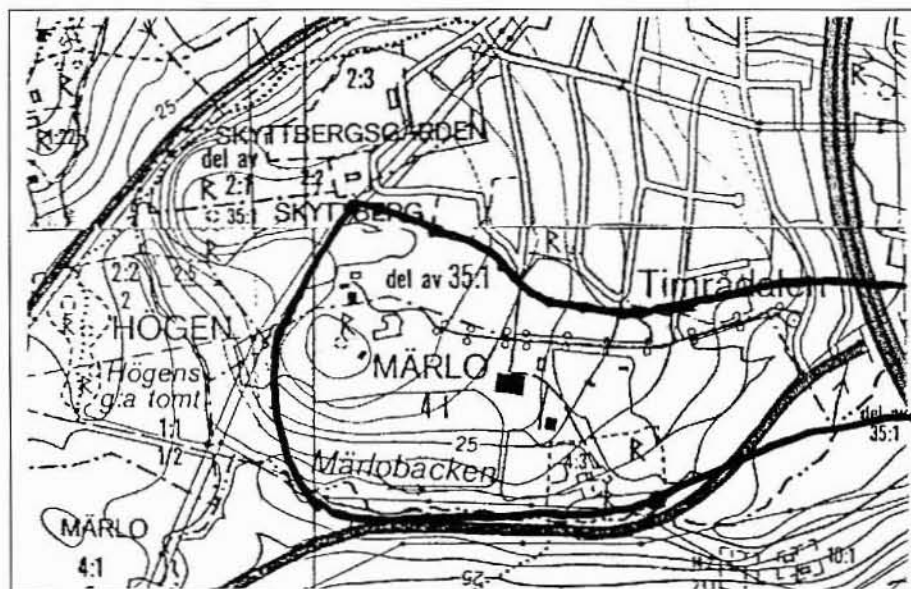

Timrå kyrka.
Foto 1983/43:2.

Timrå kyrka är belägen i ett f d agrart präglat landskap, som idag domineras av motorvägen. Det är angeläget att resterande delar av odlingslandskapet hålls öppet och att en vidare exploatering av landskapet nogt övervägs. Detta för att kyrkomiljön bör ha en framträdande plats i landskapet. Miljön skyddas enligt KML 4 kap.

2

Merlo 4:1
villa

Miljöbeskrivning och historik

Villa Merlo är med tillhörande bebyggelse och parkanläggning klassat som riksintresse för kulturmiljövården. I miljön ingår även Skönviks sågverkssamhälle, som är beläget i Sundsvalls kommun.

Det började med att Fredrik Bünsow och det nybildade Skönvik AB, grundade distriktets största ångsåg 1861, vid Skönviks strand. I den branta nordslutningen lät bolaget planlöst uppföra arbetarkaserner och skola. Till skillnad från det strikt planerade Vivstavarv, anlades ingen herrgård i anslutning till industri- och bostadsområdet. Fredrik Bünsow lät istället uppföra en praktfull villa med park och jordbruk, i Merlo 1883-1885, ca 1 km nordväst om Skönvik. Till en början använde familjen Bünsow villan som sommarbostad. År 1924 överläts den till Skönviks AB och användes som permanent bostad för bolagscheferna. Villan ägs idag av SCA och inrymmer SCA:s centralarkiv.

Villa Merlo är uppförd efter ritningar av arkitekterna Isac Gustaf Clason och Fritz Eckert, där Isac Gustaf Clason står för idéskisserna och den östra fasadritningen. Den modernistiska tillbyggnaden, som inrymmer delar av SCA:s centralarkiv, uppfördes 1961, efter ritningar av Axel Grönwall. Villans fasader är uppförda med gult fasadtegel som importerades från Flensburg. Arkitekturen betonas av flertalet tornutsprång och uppskjutande gavelpartier, vilket för tankarna till norra Europas slott och borgar. Den stora parken anlades vid samma tid och där finns fortfarande inslag av exotiska träd och buskar. För detta ändamål byggdes trädgårdsmästeriet, som även omfattar ett boningshus, uppfört med inspiration från de norditalienska renässansvillorna.

Villa Merlo.
Foto 1983/43:26.

Bedömning och åtgärdsförslag

Den slottsliknande villan följer periodens arkitektoniska krav på äkta byggnadsmaterial och en stilhistorisk tillbakablick. Miljön representerar också ett nytt skede i industrisamhällets uppbyggnad, där herrgården inte längre var en given del av industrimiljön. Miljön har ett mycket stort arkitektur- och samhällshistoriskt värde och är klassad som riksintresse för kulturmiljövården. Fråga om byggnadsminnesförklaring bör undersökas för villan med tillhörande parkanläggning. Övriga delar av miljön bör regleras med områdesbestämmelser.

3

Skyttbergsgården 2:3
disponentbostad

Miljöbeskrivning och historik

Skyttbergsgården eller Sundfeltska villan byggdes 1930, som tjänstebostad för dåvarande disponenten Sundfelt, på Östrands sulfatfabrik. Ritningarna är signerade av arkitekten Fritiof Peter, Stockholm.

Villan är belägen i en parkartad trädgård, med planterade lövträd. Gårdsallén är kantad av björkar och störs av Båkab:s transformatorstation, som uppfördes under tidigt 1980-tal. Villan är uppförd i två våningsplan och har en plankstomme, klädd med gulmålad locklistpanel och vita snickerier. Det flacka sadeltaket är täckt med betongpannor och kröns av två vitputsade skorstenar.

Arkitekturen är stramt hållen med symmetrisk fönsterplacering och mittcenterad portal. Portalen är inramad med joniska pilastrar och det girlandsmyckade portalkrönet bär årtalet 1930. Knutlådorna är utformade som pilastrar med kapital och längs takfoten löper ett profilerat listverk. På baksidan finns en öppen veranda, uppbytt av fyra kannellerade kolonner.

Under 1950-talet byggdes villan om och försågs med tre lägenheter. Idag är villan privatägd och inrymmer fyra lägenheter.

Bedömning och åtgärdsförslag

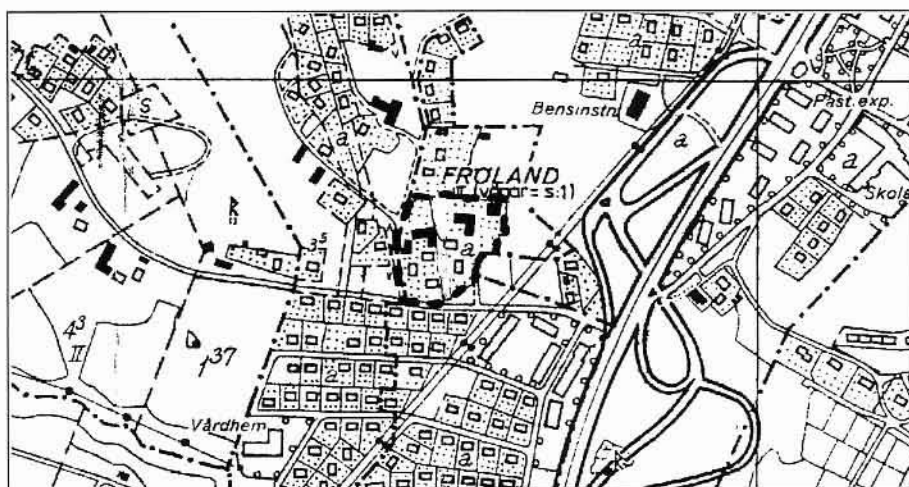
Villan är ett bra exempel på en påkostad herrgårdsliknande anläggning för högre tjänstemän inom industrin. Den är vidare en god exponent för den strama klassicistiska arkitekturtrenden under 1920-30-talet. Miljön ligger i omedelbar anslutning till Villa Merlo som är klassat som riksintresse för kulturmiljövården, vilket ytterligare stärker argumentet för ett bevarande. Byggnadens exteriör bör bevaras tillsammans med trädgården och gårdsallén. Kompletterande bebyggelse bör noga anpassas till miljö. Miljön omfattas av PBL 3:1 § och PBL 3:10 §.

Skyttbergsgården. Foto 1983/
45:32.

4

Fröland 3:2
jordbruksfastighet

Miljöbeskrivning och historik

Fröland 3:2 är en välbevarad gårdsanläggning, belägen i anslutning till ett modernt bostadsområde med flerbostadshus och villabebyggelse. Gårdsbebyggelsen är komplett med två mangårdsbyggnader, ladugård, loge, snickarbod m m, väl samlat i en öppen kring-gårds-gruppering. Den äldre mangården är en dubbel korsbyggnad, klädd med locklistpanel och frontespisar åt två håll. Det yngre bostadshuset är av 1930-talstyp, med locklistpanel och brutet sadeltak. Den vinkelbyggda ladugården har delvis oklädda timmerväggar.

Bedömning

Gården utgör en ovanligt intakt och väl samlad miljö i utkanten av det expanderande tätortssamhället. Miljön har ett kulturhistoriska värde som exempel på den bebyggelseform som föregått den moderna tätortens utveckling. Miljön omfattas av PBL 3:10 §.

Gårdsbebyggelse på Fröland 3:2.
Foto 1983/45:42.

Vivsta

Utredningsområde

122

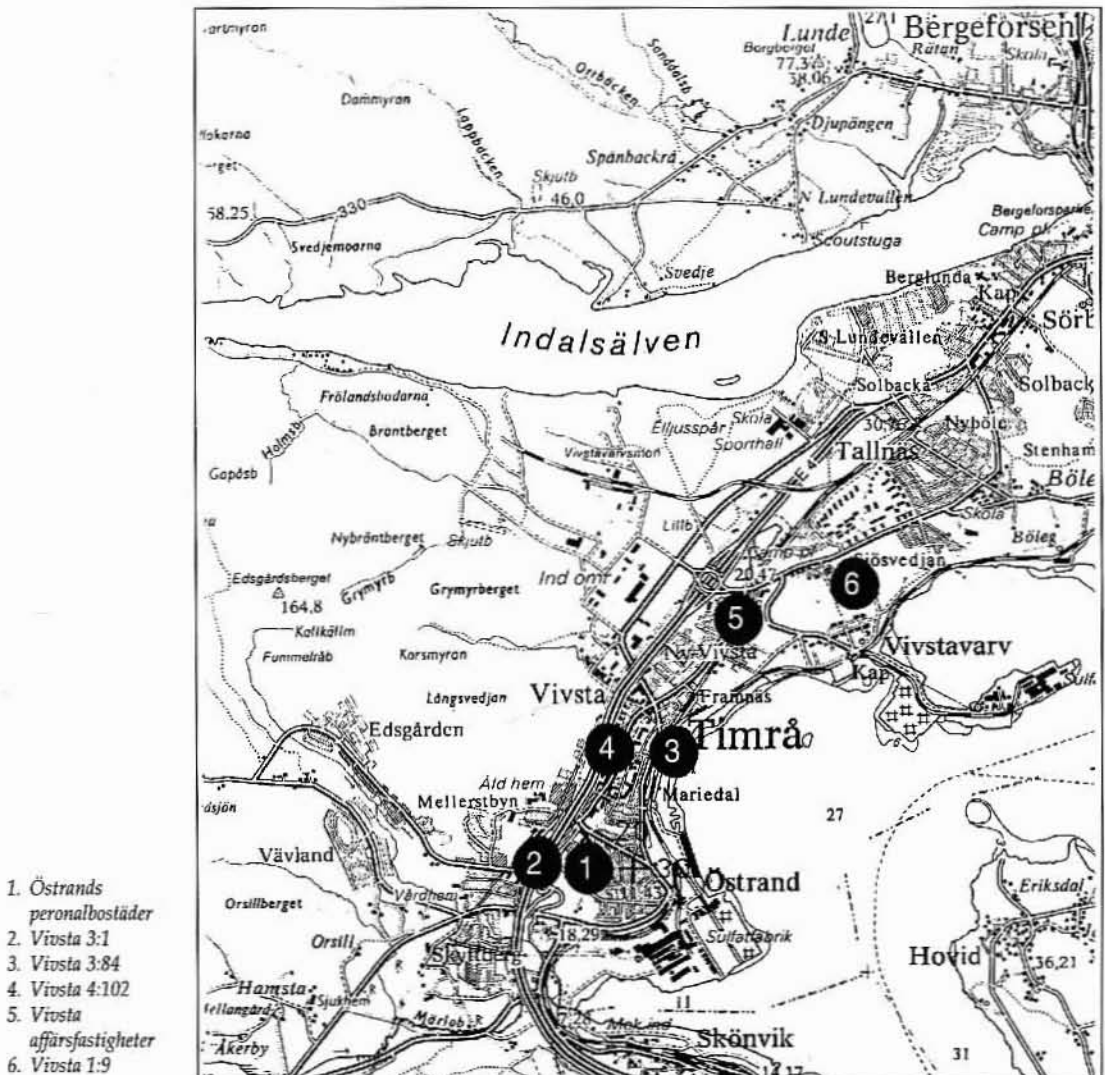
Timrå socken

Utredningsområdet har en långsmal nordsydlig sträckning mellan Klingerfjärdens strand i öster och E4:an i väster. I norr ligger Vivstavarvs finpappersbruk och i söder Östrands sulfatfabrik. Mellan industrierna ligger centralorten Vivsta med service- och bostadsbebyggelse. I ett flackt tallmollandskap nordväst om Vivsta och E4:an ligger ett relativt nyexploaterat industriområde.

Tätorten Vivsta har sina rötter i de tidiga industrietableringarna vid Klingerfjärdens östra strandområde. Vivstavarv var först, med ett skeppsvarv som grundades 1797. Därefter etablerades en ångsåg, sulfatfabrik och dagens pappersbruk som anlades 1961. I Vivstavarv finns den äldsta och bäst bevarade bebyggelsen i form av arbetarbostäder och herrgård från förra delen av 1800-talet.

Östrands industrietablering är något yngre och började med en ångsåg 1867. Sulfatfabriken togs i drift 1931 och är idag kommunens största industriarbetsplats. På höjden strax norr om industriområdet har det vuxit upp ett område med egna hem och personalbostäder som åldersmässigt sträcker sig från tiden då sulfatfabriken grundades. Från sågverkstiden återstår ett fåtal arbetar- och tjänstemannabostäder samt en moderniserad frikyrkolokal.

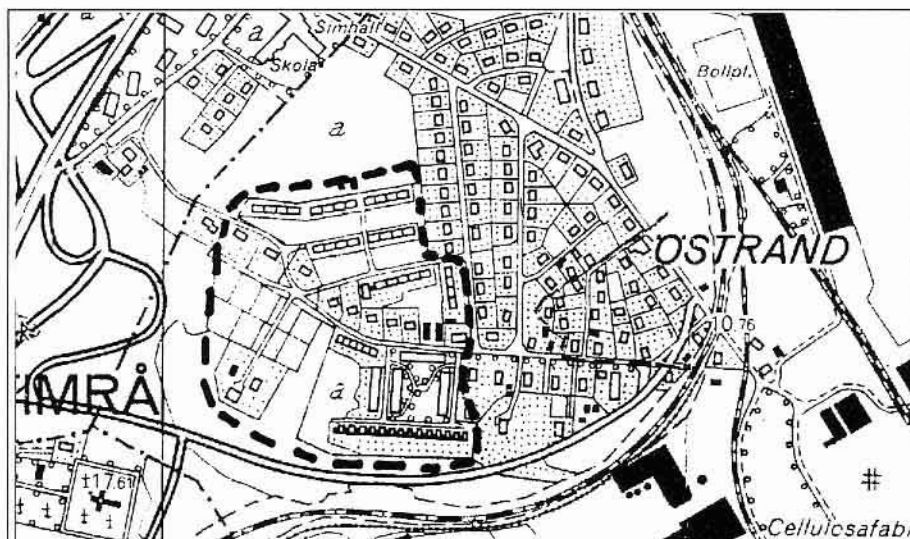
Timrå centrum (Vivsta) präglas idag av flerbostadshus och serviceanläggningar, främst från 1950-70-talet. Centrumfunktionen låg tidigare i anslutning till Vivstavarv, där det under sent 1800-tal växte upp ett s k komplementsamhälle till industrin, med apotek, affärer, samlingslokaler och hantverkare m m.

I

Östrands personalbostäder

Miljöbeskrivning och historik

På Näsberget norr om Östrands sulfatfabrik finns en omfattande bostadsbebyggelse bestående av egna och personalbostäder för Östrands och Vivstavarvs industrier. Bergskrönet och dess sluttningar började exploateras på allvar i samband med byggandet av Östrands sulfatfabrik, från 1931. De anställda fick genom bolagets försorg möjlighet att köpa en tomt och själva bygga sina egna. Under slutet av 1940-talet byggde SCA egna arbetarbostäder till de anställda. Strax efteråt uppfördes även bostäder för de anställda tjänstemännen. Under sågverksperioden (1867-1913) var det endast sågverkets herrgård som var belägen på bergskrönet. På samma plats ligger nu en disponmentvillan från 1940-talet. Sågverkets tjänstemannabostäder var belägna i sluttningen, medan arbetarbostäder låg i anslutning till sågverket.

Näs 18:1 och 9:142

Östrands arbetarbostäder stod färdiga 1949 och är uppförda efter ritningar av A. Grönwall och I. Hirsch. Bostäderna är byggda i tre rader, som 1½ våningar höga radhus, med trappade enheter om två lägenheter i varje byggnad. Lägenheterna är identiska och inrymmer 4 rum och kök. Den först byggda radhuslängan är uppförd i vinkel och är sammanbyggd med en enhet som inrymmer panncentral, gemensam tvättstuga och lägenheter i övervåningen. Tidigare fanns det även en liten butik i bottenplanet. Radhusen har en träkonstruktion, klädd med locklistpanel i omväxlande turkos och gul färgsättning. Sadeltaken är täckta med tegelprofilerad plåt och har plåttäckta takkupor. Hela miljön är omgiven med anlagda grönytor, där partier av befintlig vegetation togs tillvara vid byggandet. Under tidigt 1980-tal förvärvades bostadsområdet av hyresgästerna, som bildade en bostadsrättsförening.

Gemensamhetsanläggning
och radhus, Näs 18:1, 9:142.
Foto 1994/2.

Näs 17:2 Området började byggas 1951, efter ritningar av arkitekterna A. Grönwall och E. Hirsch. Boningshusen är en blandning av grupperade rad-, kedje- och flerbostadshus. Ytterligare variation inom området skapas genom att vissa grupper har trappade fasader och gavlar, medan andra är snedställda i förhållande till gatulinjén. Husen är uppförda i 1½-2 våningsplan och har en stomme av lättbetong. Fasaderna är slätputsade och avfärgade i ljus beige och grå nyanser. Sadeltaken är täckta med taktegel. Varje hus är utrustat med egen värmepanna för olja/ved. Bebyggelsen är placerad runt ett grönområde med planterade träd och buskar. För utformningen av grönområdena anlätades trädgårdsarkitekt J. Blomkvist. Bostadsområdet uppfördes ursprungligen för de anställda tjänstemännen, men blev snart tillgängligt för samtlig personal på Östrand och Vivstavarv.

Trappade radhus.
Foto 1986/6:2.

Östrand 19:5 Östrands disponentbostad uppfördes 1948 efter ritningar av A. Grönwall och I. Hirsch. Disponentbostaden är byggd i 1½ våningsplan och har en murad stomme med putsade fasader. Det branta tälttaket är täckt med taktegel och har plåtinklädda takkupor. Gårdsuppfarten är kantad av planterade björkar. På platsen låg tidigare herrgården för Östrands sågverk. I slutet av 1940-talet härjades herrgården av en eldsvåda och ersattes av nuvarande boningshus. En flygel i form av en 2-våningar hög korsbyggnad finns kvar tillsammans med en timrad stallbyggnad.

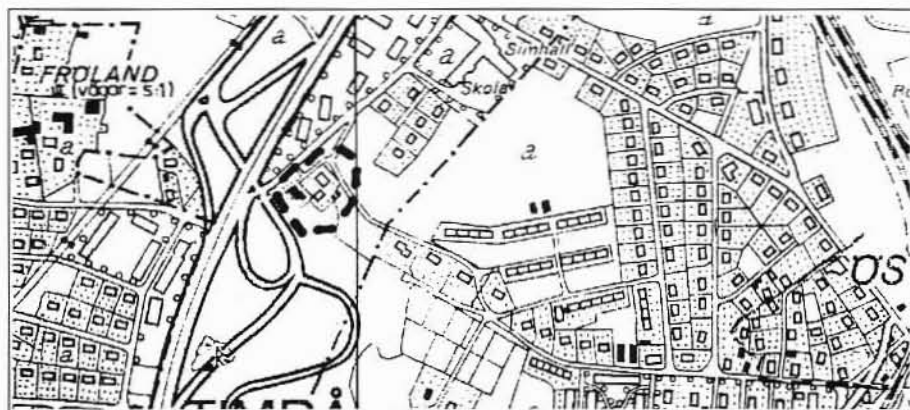

Gårdsuppfart till Östrands
disp.bostad, Östrand 19:5.
Foto 1986/7:2.

Bostadsmiljön tillhör den sista generationen av bolagsbyggda personalbostäder, innan kommunerna på allvar tog över bostadsbyggandet på 1950-talet. Östrands bostadsmiljö är planerad efter en enhetlig tanke, där arkitekterna stod för både stadsplan och bostadshusens utformning. Resultatet ligger helt i linje med 1940-talets och det tidiga 1950-talets planeringsideal, där ljusa lägenheter, mänsklig skala och grannsamja var några av ledorden. Miljön har mycket stora samhälls- och arkitekturhistoriska värden och bör bevaras i oförvanskat skick. Detta omfattar även byggnadsdetaljer som ytterdörrar, fönster m m. Bebyggelsen omfattas av PBL 3:12 §. Skydds-föreskrifter för miljöns bevarande bör regleras i detaljplanen.

2

Vivsta 3:1 jordbruksfastighet

Miljöbeskrivning och historik

I södra delen av Köpmangatan ligger en bondgård, som en sista rest av agrar bebyggelse i tätorten. Gården har ett framträdande läge när man anländer Vivsta från söder. Mangårdsbyggnaden uppfördes 1887 och är en 1½ våningar hög timmerbyggnad, med dubbel korsplan. Den faluröda födorädsstugan är byggd 1837 och ladugården med murad grund är från 1931. Något avsides gårdstunet ligger ett par härbren. Före motorvägens tillkomst under 1960-talet, präglades hela dalgången av ett öppet odlingslandskap med bondgårdar i traditionella lägen längs dalgångens sluttningar och som öar i odlingslandskapet.

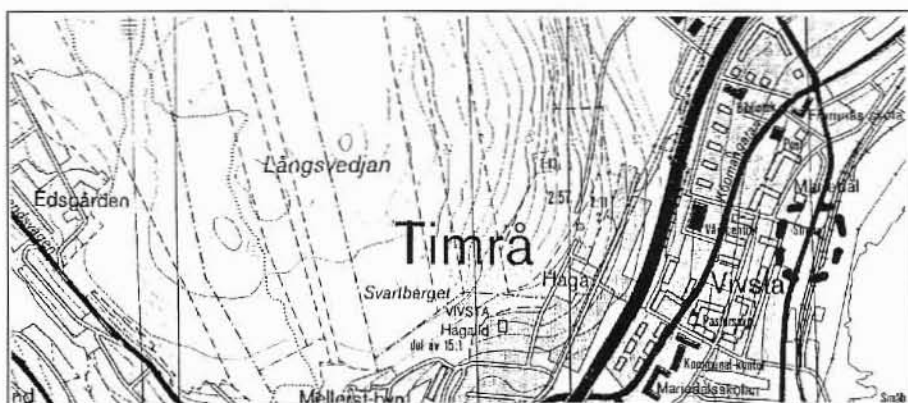
Bedömning och åtgärdsförslag

Gårdsbebyggelsen är relativt välbevarad och uppvisar en bebyggelsekontinuitet som sträcker sig från 1800-talets senare del till tidigt 1900-tal. Gården har framför allt ett pedagogiskt värde för förståelsen av tätortens utveckling. Fastigheten redovisas som kulturhistoriskt bevarandeobjekt i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:10 §.

Jordbruksfastighet Vivsta 3:1.
Foto 1986/15.9.

3

Vivsta 3:84
stationsbyggnad**Miljöbeskrivning och historik**

Timrå järnvägsstation är belägen vid vattnet strax öster om tätortens centrum. Närmiljön utgörs av en blandad villabebyggelse, främst med inslag från 1950-talet. Den 1½ våningar höga stationen har en timmerstomme, klädd med gul locklistpanel och vita knutlådor. Det brutna tegeltaket genombryts av frontespisar på bägge långsidorna. Bottenplanet inrymmer biljettexpedition och en väntsal med träpanelade väggar medan övre våningen är bostad. I anslutning till stationen finns ett godsmagasin och uthus.

Vid tiden för Ostkustsbanans tillkomst i mitten på 1920-talet byggdes ett flertal landsortsstationer bl a i syfte att förbättra de lokala kommunikationerna mellan landsortsbyarna och städerna. Ostkustsbanans stationer är uppförda efter typritningar och förekom i tre storlekar, där Timrå station representerar den vanligast förekommande mellanstorleken.

Bedömning och åtgärdsförslag

Timrå station är den sista av sammanlagt åtta stationer i kommunen, som fortfarande är i bruk. Stationen är välbevarad och har tillsammans med magasin och uthus, ett stort samhällshistoriskt värde. Stationsmiljön finns redovisad som bevarandeobjekt i kommunens Ö-plan från 1990. Stationsbebyggelsen omfattas av PBL 3:12 § vilket ev bör regleras i detaljplan eller med områdesbestämmelser.

Timrå järnvägsstation.
Vivsta 3:84.
Foto 1994/3.20.

4

Vivsta 4:102
Domus varuhus*Miljöbeskrivning och historik*

Domus varuhus i Timrå är en god representant för 1960-talets modernistiska varuhusarkitektur. Kännetecknande för dessa byggnader är den volymmässigt omfattande betongkonstruktionen med platta tak och släta fasader, artikulerade med fönsterband

Domus i Timrå uppfördes omkring 1959-60 för Konsumtionsföreningen i Timrå. Arkitekt ritningarna är signerade av ark. Folke Löfberg, Kooperativa förbundets arkitekt- och ingenjörskontor, Stockholm 1959. Den ursprungliga delen omfattar byggnaden söder om nuvarande entré och restaurangdel. Här finns en två våningar hög betongkonstruktion, med slätputsade fasader. Bottenplanet är täckt med stora butiksfönster, medan övre våningsplanet har fönsterband. Den ursprungliga entrén var belägen mitt i byggnaden.

Sitt nuvarande utseende med nytt entréparti som inrymmer restaurang på övre planet, fick varuhuset vid en om- och tillbyggnad i mitten av 1960-talet. Dessa ritningar är signerade av arkitekterna Erik Vagn Christensen och Hans Mauritzson, Sundsvall 1965.

Bedömning och åtgärdsförslag

Domus varuhus är en bevarandevärd representant för 1950-60-talets modernistiska varuhusarkitektur. Till skillnad från flertalet av periodens varuhus är Timrå Domus relativt välbevarat och visar tydligt vad som är ursprungligt respektive tillbyggt. Området har detaljplan. Varuhuset omfattas av PBL 3:10 §.

Domus varuhus, Vivsta 4:102.
Foto 1986/19:12.

5

Vivsta 3:15, 3:68,
3:11, 3:56 och 3:59
bostads- och affärsfastigheter

Miljöbeskrivning och historik

I mitten på Köpmangatans sträckning ligger fem kombinerade bostads- och affärsfastigheter från 1910-20-talet. Byggnaderna ligger samlade i en bruten linje, där gatan gör en svag böj. Husen är 1¹/₂-2¹/₂ våningsplan höga, med butiker i bottenplanen och bostäder i övriga våningsplan. Fasaderna är klädda med ljus färgad träpanel eller puts. De varierade takformationerna och gavelutsprången ger byggnaderna karaktär och skapar en livfull variation. Tre av fastigheterna har uthus med traditionell placering mot gårdsidans tomtgräns. Husen har under årens lopp förändrats genom om- och tillbyggnader.

Bedömning och åtgärdsförslag

Miljön utgör en sista samlad bebyggelse, som ger en bild av den bebyggelse som ersattes av dagens moderna centrumbebyggelse. Miljön bör bevaras som motbild till dagens storskaliga centrumbebyggelse. Miljön redovisas som kulturhistoriskt värdefull i kommunens Ö-plan från 1990. Bostadshus med ev tillhörande uthus omfattas av PBL 3:10 §.

Bostads- och affärsfastigheter
på Köpmangatan.
Foto 1986/16:33.

Vivsta 1:9
gamla apoteket

Miljöbeskrivning och historik

Gamla apoteket är beläget i det ursprungliga Vivsta centrum, som växte upp som ett service- och bostadsområde till industrin, under senare delen av 1800-talet. Byggnaden är uppförd i 2½ våningsplan och har en timmerstomme, klädd med liggande fasspontpanel. Mitt på fasaden finns ett våningsavskiljande fält, med stående panel och speglar. I fältet finns ett väggur och en rostig plåtskylt som anger apotekets öppettider. Bottenvåningens korspostfönster har profilerade överstycken, medan övervåningens fönster är ersatta med perspektivfönster. Taket är klätt falsad plåt. På tomten finns också ett par fallfärdiga uthus med murstockar.

Bedömning och åtgärdsförslag

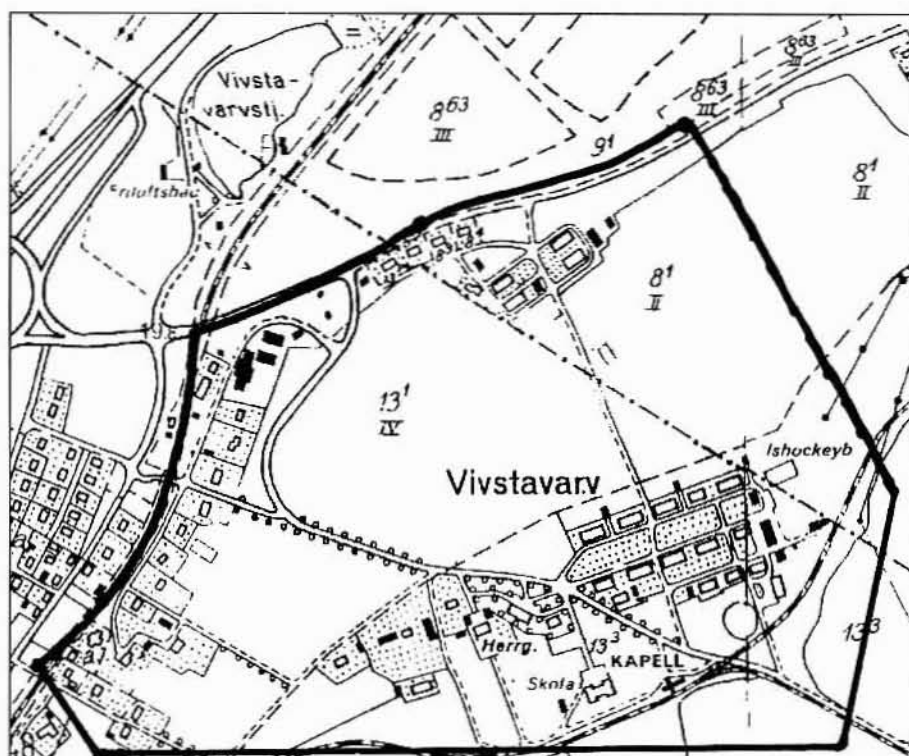
Det gamla apoteket är den sista bevarade servicebyggnaden i det ursprungliga servicesamhället Vivsta. Apoteket är ett bra exempel på den panelarkitektur som blev vanlig från senare delen av 1800-talet. Byggnaden är i akut behov av underhåll. Apoteket redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Apoteksbyggnaden omfattas av PBL 3:10 §.

Gamla apoteket, Vivsta 1:9.
Foto 1992/3:23.

Vivstavarvs brukssamhälle

Miljöbeskrivning och historik

Industriverksamhet i Vivstavarv:

- Skeppsvarv 1797-1870
- Sågverk 1852-1976
- Sulfatfabrik 1907-1982
- Wallboardfabrik 1944-1966
- Pappersbruk 1961-

Vivstavarv är ett levande industrisamhälle med en obruten industrihistoria som tog sin början under slutet av 1700-talet. De olika produktionsinriktningarna med skogen som råvara, speglar till stor del regionens industrihistoria: från skeppsvarv och sågverk till massafabrik och pappersbruk. Det nuvarande pappersbruket är beläget på Tuvholmen och en bit från stranden ligger den äldre bruksbebyggelsen med herrgård, brukskontor och arbetarkaserner. Miljön uppvisar en lång bebyggelsekontinuitet med en kuskbostad från 1801 fram till vår egen tids bebyggelse.

Herrgården uppfördes 1819, men det var först under 1830-talet som arbetarbostäderna anlades längs en axel, öster om herrgården.

Kapellet är beläget strax söder om Bruksgatan och uppfördes efter ritningar av arkitekten Andreas Bugge, Sundsvall. Byggnaden uppfördes ursprungligen som spruthus och fick sin nuvarande funktion som kapell 1959.

I samband med sulfatfabrikens tillkomst 1907, var bolaget i behov av fler arbetarbostäder. Omedelbart norr om den äldre raden av arbetarlängor, uppfördes en rad med likartade bostadshus, de s k Skutskärshusen. Samtidigt exploaterades ett nytt område med bostadshus vid skogsbrynet norr om Bruksgatan, i det s k Näsängen. Detta område kompletterades med fyra parhus under 1950-talet. Parhusen är formmässigt anpassade till Skutskärshusen, men skiljer sig genom sina putsade fasader.

Det monumentala brukskontoret med putsade fasader uppfördes 1909. Från denna tid härrör också chefsbostaden för sulfittfabriken strax väster om herrgården. I den norra delen ligger bolagets f d jordbruk, med en stor ladugårdsbyggnad och stall från tidigt 1900-tal.

Arbetarbostäder i Vivstavarv.
Foto 1984/2:42.

Vivstavarvs herrgård.
Foto 1988/3:37.

Bedömning och åtgärdsförslag

Miljön uppvisar en bebyggelsekontinuitet som sträcker sig från tidigt 1800-tal fram till modern tid. Miljön ger således en mycket god inblick i såväl äldre tiders, samhällsplanering, varierande byggnadsskick och dess historiska utveckling med nya ideal. Vivstavarvs brukssamhälle är också ett lyckat exempel på en omsorgsfullt renoverad bostadsbebyggelse som möter dagens krav på goda bostäder. Bruksmiljön är klassad som riksintresse för kulturmiljövården och har bevarandeskydd som är reglerat i detaljplan.

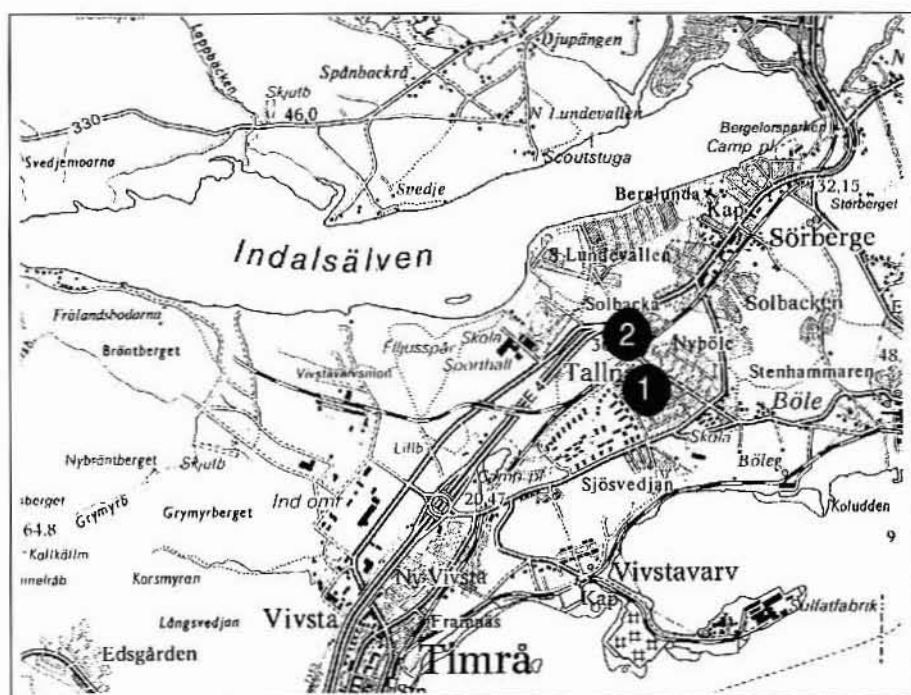
Utredningsområde

123

Timrå socken

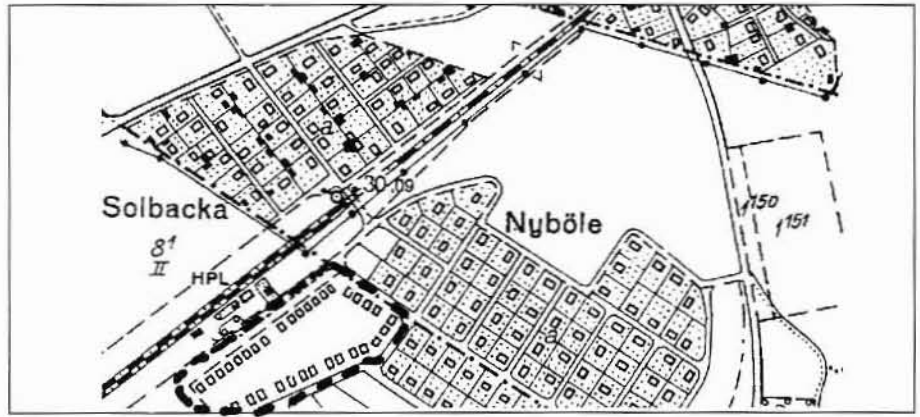
Tallnäs-Böle är ett bostadsområde med agrart ursprung. Byarna Böle och Näs finns med i 1535 års skattelängd. År 1571 beskattades två gårdar i Näs. I Näs genomfördes storskifte 1771-71 och laga skifte 1833-40.

I områdets södra del, vid Klingerfjärdens kust ligger Sjösvedjans egnahems bebyggelse från i huvudsak 1920-30-talet. Inslag av både äldre och yngre bostadsbebyggelse förekommer. Strax intill, ligger Böleskolan som byggdes under tidigt 1900-tal och sedan kompletterades med paviljonger i modern tid. Tallnäs är ett relativt omfattande bostadsområde från perioden 1960-70-talet, med glest placerade flerbostadshus och grönområden med sparade talldungar. Strax väster om Tallnäs ligger Nyböle med en villabebyggelse från i huvudsak 1950-60-talet. Norr om Nyböle och järnvägen ligger ett egnahemsområde med tidstypiska trähus från 1920-30-talet. Ännu längre norrut mot Indalsälven sträcker sig en tallmo där Timrå kommun byggt skolor och idrottsanläggningar under 1960-80-talet.

1. Tallnäs 14:1-35
2. Solbacka egnahem

I

Tallnäs 14:1-35
kedjehus*Miljöbeskrivning och historik*

Tallnäs är ett stort villaområde från 1940-60-talet, med 1-1/2 våningar höga villor, uppförda i trä eller tegel. Solbackavägen delar området i två delar och följer den äldre gränsen mellan byarna Böle och Näs. I Tallnäs norra del finns ett fint typhusområde från mitten av 1960-talet, med kedjehus placerade runt ett grönområde. Husen har putsade fasader i vit färgsättning och branta sadeltak, täckta med betongpannor. En karakteristisk detalj är de höga tegelmurade skorstenarna, mitt i takfallet. Gavelsidorna är klädda med liggande träpanel, gruppvis färgsatta i blått, brunt och rött. Kedjehusen är uppförda efter ritningar av ark. Jan Thurffjell, Luleå.

Bedömning och åtgärdsförslag

Tallnäs kedjehus har en karaktärsfull arkitektur som för tankarna till 1950-talets villatyper. Miljön är mycket känslig för förändringar med främmande byggmaterial och bör betraktas som en helhet. Miljön omfattas av PBL 3:10 §.

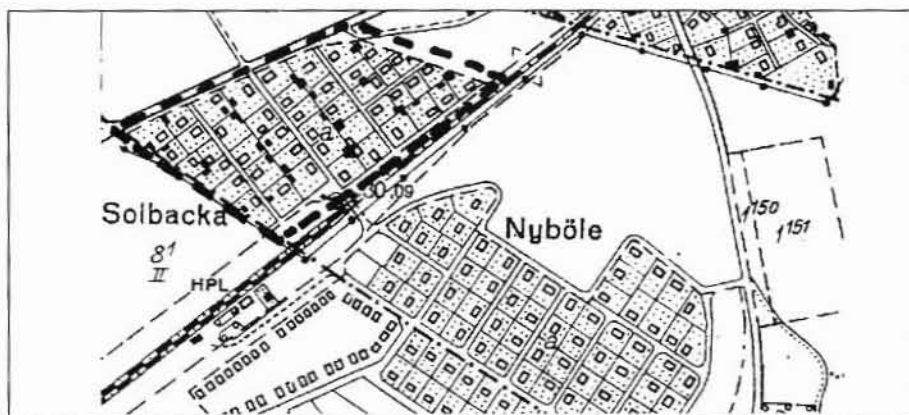

Kedjehus, Tallnäs 14:1-35.
Foto 1994/1.

2

Solbacka egnahem

Miljöbeskrivning och historik

Solbacka egnahemsmiljö är belägen mellan Bölevägen och Fagerviksvägen. Bebyggelsen utgörs av något större enfamiljshus från 1920-30-talet, ofta med uthus-bebyggelse längs tomtgränsen. Stora delar av byggnadsbeståndet har delvis ändrat karaktär. Trots detta ger området en god bild av periodens byggnadsskick.

Bedömning och åtgärdsförslag

Solbacka egnahemsmiljö ger en god bild av 1920-30-talets bostadsmiljöer, trots vissa utvändiga förändringar. En förutsättning för miljöns bevarande är att uthus-bebyggelsen bevaras. Kompletterande bebyggelse bör anpassas till den befintliga bebyggelsen, vad avser placering, volym och byggnadsmaterial. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Bebyggelsen omfattas av PBL 3:10 § och PBL 3:1 §.

Egnahem längs Berglundavägen.
Foto 1991/30:12.

Sörberge-Norrberge

Utredningsområde

124

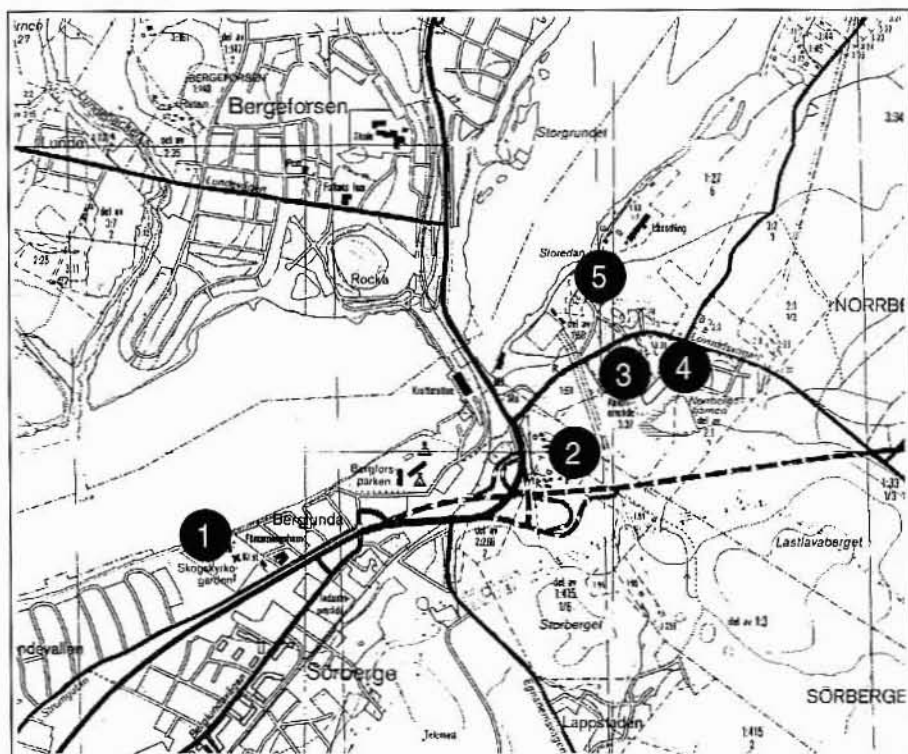
Timrå socken

I områdets södra del ligger tätorten Sörberge med en traditionell centumbildning från 1950-talet som kännetecknas av flerbostadshus med affärer och butiker i bottenplanen. Miljön har succesivt expanderat med flerbostadshus från 1960-70-talet. Runt centrumområdet finns en blandad villabebyggelse av varierande tidsåldrar. Norr om Sörberge och E4:an ligger Södra lundevallen och Berglunda villaområden med en tidsmässigt blandad bebyggelse som sträcker sig från 1920-talet fram till vår tid. I detta stråk som följer Indalsälven ligger också Berglunda skogskyrkogård. Strax sydväst om Bergeforsens kraftverk ligger en campingplats och Folketshus.

Söder om Bergeforsbron ligger tre bondgårdar på traditionella höjdlägen i landskapet. Ett landskap som idag är splittrat, beroende på motorvägens nya sträckning genom deltalandskapet. Den agrara bebyggelsen fortsätter i Norrberge och norr om Norrtjärn ligger ett yngre koloniområde. På höjden strax ovanför Bergeforsens laxodling ligger ett villaområde och en vitmålad skolbyggnad i trä från sent 1800-tal. Ännu längre norrut bildas en smal tallbevuxen landremsa som slutar där älven gör en kraftig krök innan älvutloppet. Området är glest bebyggt och längst mot norr ligger Färjholmen med en gles fritidsbebyggelse och småbåtsplatser för fisket i Stavreviken. Färjholmen var tidigare ett viktigt färjeläge för transporter över Indalsälven.

Skeppsholmen är den största holmen i Indalsälvens deltaområde. Här har Midlanda flygplats, som anlades 1945, tagit hela landområdet i anspråk. Här fanns tidigare några bondgårdar, samt Lövudden som var ett säsongssamhälle för flottningsarbetarna vid älven. Under 1600-talet gjordes försök att driva ett örlogsvärv, men verksamheten avslutades redan 1680.

Vid Berge fanns i äldre tid en viktig lastageplats för transporter från inlandet längs Indalsälven. Här fanns också en finbladig vattensåg sedan 1785. Både lastageplatsen och vattensågen förstördes i samband med översvämningen efter tömningen av Ragundasjön 1796.

1. Berglunda skogskyrkogård
2. Sörberge 1:3, 1:415, 2:266
3. Norrberge 1:27
4. Norrberge 7:1
5. Norrberge 1:16/1:35

Berglunda skogskyrkogård

Miljöbeskrivning och historik

Skogskyrkogården är belägen i ett egnahems- och villaområde vid Indalsälvens södra strand. Anläggningen är uppförd efter ritningar av arkitekt Harald Wadsjö, 1927.

Kyrkogården nås via en portal som är försedd med ett klocktorn. De tjocka murväggarna är putsade och har en vit färgsättning. Klockstapeln är en träkonstruktion, där klockhuven bärs upp av sex kolonner. Klockstapeln kröns av en korsprydd spira. Taken inklusive kolonner och spira är täckta med tjocka träspån, s k kyrkspån.

- Kyrkogården har ett rutnätsformat gångsystem och är bevuxen med jämnhöga furor. Mitt i anläggningen finns ett gravkapell med vitputsade murar och ett brant valmat tak, täckt med kyrkspån. Det främre partiet av den indragna porten, bärs upp av två sexkantiga naturstenskolonner med äggstavsornamenterade kapital.

I anslutning till kyrkogårdsportalen ligger församlingshemmet som är uppfört i ett våningsplan. Fasaderna är putsade och har en vit färgsättning. Pulpettaket är täckt med korrugerad plåt.

Bedömning och åtgärdsförslag

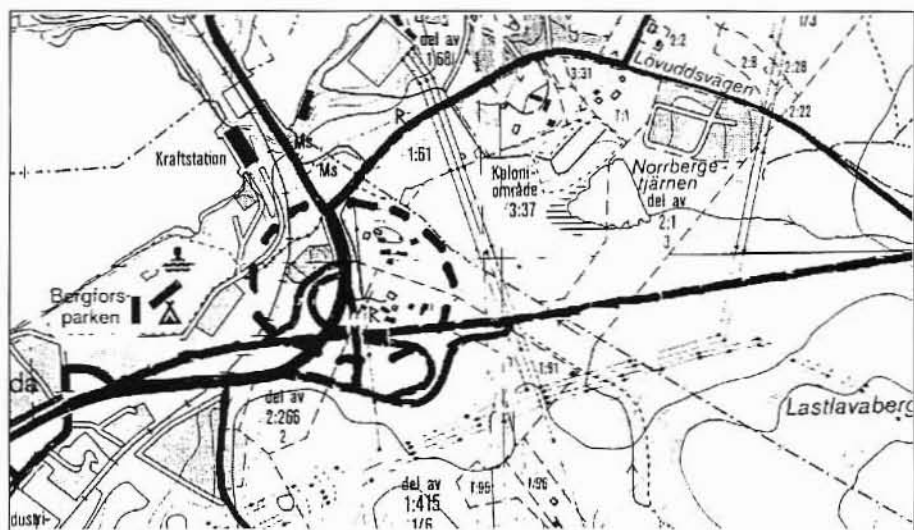
Berglunda skogskyrkogård har ett stort kulturhistoriskt värde som en tidstypisk representant för 1920-30-talets kyrkogårdsmiljöer. Kännetecknande för dessa miljöer är de stramt klassicistiska byggnadsverken och en skuggig kyrkogård med sparade eller planterade skogspartier. Miljön är skyddad enligt KML 4 kap.

Skogskyrkogårdens
begravningskapell.
Foto 1994/l.

2

Sörberge

1:3, 1:415, 2:266
jordbruksfastigheter

Miljöbeskrivning och historik

Mitt i det omfattande vägnätet av på- och avfartsramper till den nyanlagda Delta-vägen ligger en samling gårdar på distinkta höjdlägen. Gårdarnas f d odlingsmarker är idag helt avskurna av den nya motorvägsleden, över Indalsälvens delta.

Sörberge 1:3

Fastigheten har en omfattande gårdsbebyggelse med mangård och två mindre boningshus, placerade likt flyglar. Mangårdsbyggnaden är uppförd 1924 och har delvis moderniserats. På platsen fanns tidigare en äldre mangård från 1774 som revs 1923. Den östra flygelbyggnaden (sommarhus) har en timmerstomme som delvis är täckt med äldre stående locklistpanel. Byggnaden härstammar troligtvis från 1700-talet. Ekonomibygnaderna är belägna öster om gårdstunet och uppvisar flera ålderdomliga inslag. Härbret och sommarhuset har plankdörrar med rombformat mönster. Den delvist murade ladugården är uppförd under 1900-talets början.

Sörberge 1:415

Sörberge 1:415 är den gårdsbildning som ligger närmast motorvägen. Runt gårdstunet ligger mangårdsbyggnaden tillsammans med drängstuga och en uthuslänga. Mangården är en korsbyggnad, uppförd i två våningsplan. Den timrade stommen är reverterad och avfärgad i en ljus gul nyans. Knutlådorna är vita och fönstersnickerierna brunfärgade. Taket är täckt med sinuskorrugerad plåt. Mangårdsbyggnaden lär tidigare ha varit en herrgård, belägen vid Bergeforsen. Den flyttades till sin nuvarande plats då älven svämmade över, efter tömningen av Ragundasjön 1796. Drängstugan är uppförd i 1½ våningsplan och har ett tillbyggt trapphus. Timmerstommen är klädd med faluröd locklistpanel, av äldre typ. Taket är klätt med 2-kupigt tegel. Den delvist murade ladugården är uppförd under tidigt 1800-tal. Bland de äldre ekonomibygnaderna finns ett timrat härbre och en loge.

Jordbruksfastigheten Sörberge 1:3.
Foto 1991/31:14.

Mangårdsbyggnad, Sörberge 1:415.
Foto 1991/30:14.

Sörberge 2:266 Gården är beläget på en höjd, väster om Sörberge 1:3 och 1:415. Det rör sig om en mindre gårdsbildning, där den tidigare mangårdsbyggnaden revs i samband med kraftverksbygget under 1950-talet. Nuvarande boningshus är en mindre timmerbyggnad med faluröd locklistpanel och ett sadeltak täckt med tegel. Huset användes tidigare till sommarhus. Till gården hör också några enkla uthus och en timrad loge.

Mindre jordbruksfastighet,
Sörberge 2:266.
Foto 1991/31:16.

Bedömning och åtgärdsförslag Gårdsbildningarna är belägna i ett f d agrart kulturlandskap, som i dag domineras av den nya motorvägen och dess på- och avfartsvägar. Gårdarna är avskurna från sina forna odlingsmarker men har stor betydelse för landskapsbilden. Fastigheterna Sörberge 1:3 och 1:415 är kompletta gårdsbildningar med en bebyggelsekontinuitet från 1700-talet. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av av PBL 3:10 §.

3

Norrberge 1:27 jordbruksfastighet

Miljöbeskrivning och historik

Norrberge 1:27 är en välbevarad jordbruksfastighet som belägen längs Lovuddsvägen, strax nordväst om Norrbergetjärnen. Den timrade mangårdsbyggnaden är uppförd i 1½ våningsplan. Fasaden är klädd med vit locklistpanel medan fönster- och dörrömfattningar har en ljus blå färgsättning. Sadeltaket är täckt med tegel-profilerad plåt. Entrésidan är försedd med en inglasad veranda och en mindre frontespis. Det faluröda vagnslidret flankeras av två uthusbyggnader som bl a inrymmer en mangelbod. Den delvist murade ladugården härstammar troligtvis från sekelskiftet. Både logen och bagarstugan har timrade fasader.

Bedömning och åtgärdsförslag

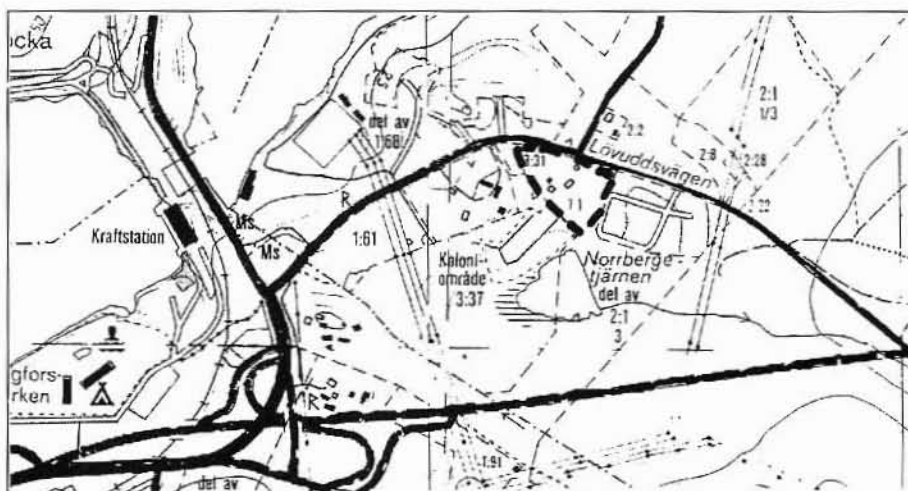
Välbevarad jordbruksfastighet med ett komplett byggnadsbestånd. Jordbruksfastigheten bildar ett sammanhängande agrarområde tillsammans med de agrara miljöerna i Sörberge. Mangårdsbyggnaden lär vara uppförd under tidigt 1800-tal och fick troligtvis sitt nuvarande utseende under senare delen av 1800-talet. Miljön omfattas av PBL 3:10.

Mangårdsbyggnad,
Norrberge 1:27.
Foto 1991/31:25.

4

Norrberge 7:1 förvaltarbostad

Miljöbeskrivning och historik

Fastigheten är belägen längs Lövuddsvägen, i anslutning till ett mindre egnahems område från 1940-50-talet. Huvudbyggnaden och två flygelbyggnader är placerade runt en grusad gårdsplan med en gräsbevuxen rondel i mitten. Den stora trädgården har glesl planterade lövträd och omgärdas av ett spjälstaket. Boningshuset är uppfört i två våningsplan och har en timrad stomme, klädd med gul locklistpanel och vita snickerier. Entrésidan har en verandautbyggnad med två ingångar till respektive lägenhet. Det valmade mansardtaket är klätt med 2-kupigt lertegel och är försett med plåttäckta fönsterkypor.

De faluröda flygelbyggnaderna är klädda med locklistpanel och har taken täckta med svart tegelprofilerad plåt. På tomten finns också ett timrat härbre och en nedrasad isbod. Anläggningen uppfördes 1919 som förvaltarbostad till Indalsälvens Flottningsförening. Under mitten av 1940-talet förvärvades den av Vivtavarvs AB, men är sedan 1983 i privat ägo.

Bedömning och åtgärdsförslag

Den herrgårdsbetonade anläggningen är välbevarad och har ett boningshus som är representativt för sin tids byggnadsskick. Anläggningen har vidare ett kulturhistoriskt värde som minne efter Indalsälvens Flottningsförening. Byggnaderna omfattas av PBL 3:10 §.

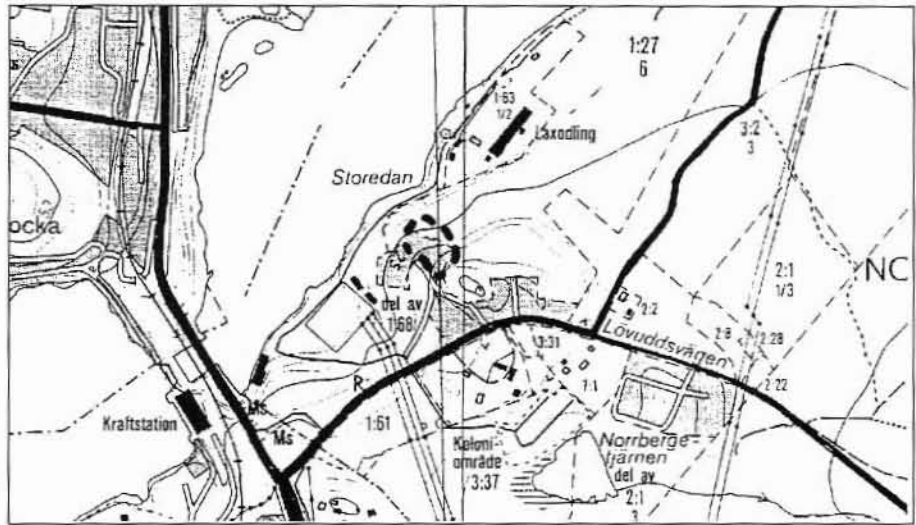

Flottningsföreningens
förvaltarbostad, Norrberge 7:1.
Foto 1994/6.

5

Norrberge 1:16/1:35

Berge skola

Miljöbeskrivning och historik

Strax nordost om Bergeforsens laxodling, ligger Berge skola som är uppförd runt sekelskiftet. Skolan är uppförd med 1½ våningsplan, med delvist utbyggd källare. Fasaden är klädd med liggande fasspontpanel med grå färgsättning och vita snickeridetaljer. Fältet under bottenvåningens fönster är försedda med stående panel, omgivet av ett enkelt ramverk. Det framspringande mittpartierna bildar frontespisar mot två håll, där södra sidan har en mindre verandaliknande utbyggnad. Runt takfoten löper ett brett fält med snickarglädje. Sadeltaket är täckt med 2-kupigt tegel. De två faluröda uthusbyggnaderna som bl a inrymmer avträden, är belägna på en avstyckning med beteckningen Norrberge 1:35.

Bedömning och åtgärdsförslag

Skolhuset ligger i ett väl exponerat läge och har en ovanligt detaljrik arkitektur som var vanlig runt sekelskiftet. De två avstyckade uthusbyggnaderna är viktiga delar av miljön och bör tillsammans med skolhuset betraktas som en helhet. Miljön har ett arkitektoniskt- och samhällshistoriskt värde. Skolan redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Byggnaderna omfattas av PBL 3:10 §.

Berge skola, Norrberge 1:16/1:35.
Foto 1991/31:18.

Fagerviksområdet

Utredningsområde

125

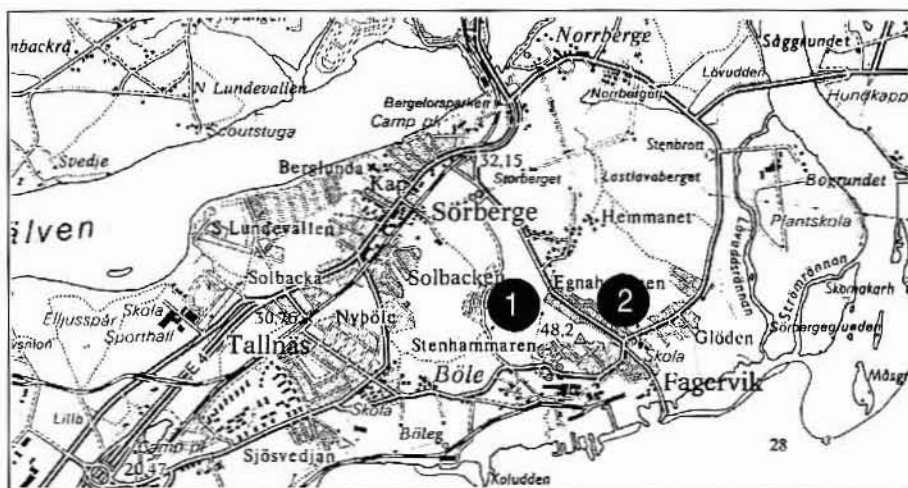
Timrå socken

Fagerviks samhällsbildning har vuxit upp i anslutning till den träindustri som etablerades vid kusten under senare delen av 1800-talet. Det började med att grosshandlare P. Wikström uppförde en ångsåg med fyra rammar 1881. År 1883 bildades Fagerviks Trävaru AB. År 1895 utökades sågens kapacitet till sju rammar och året därpå kompletteras produktionen med ett hyvleri, försett med två hyvlar. Efter en brand 1900, återupbyggdes sågen som ett elektriskt drivet sågverk. Den kostsamma moderniseringen i kombination med sämre tider för sågverksindustrin, resulterade i att bolaget försattes i konkurs 1905. Efter ett kort mellanspel av Sundsvalls träkols AB, som förutom att driva sågverket anlade kolugnar, förvärvades verksamheten av Wifstavarfs AB 1909. Sågverket revs för att ge plats åt en ny sulfittfabrik som var i drift 1912-1967.

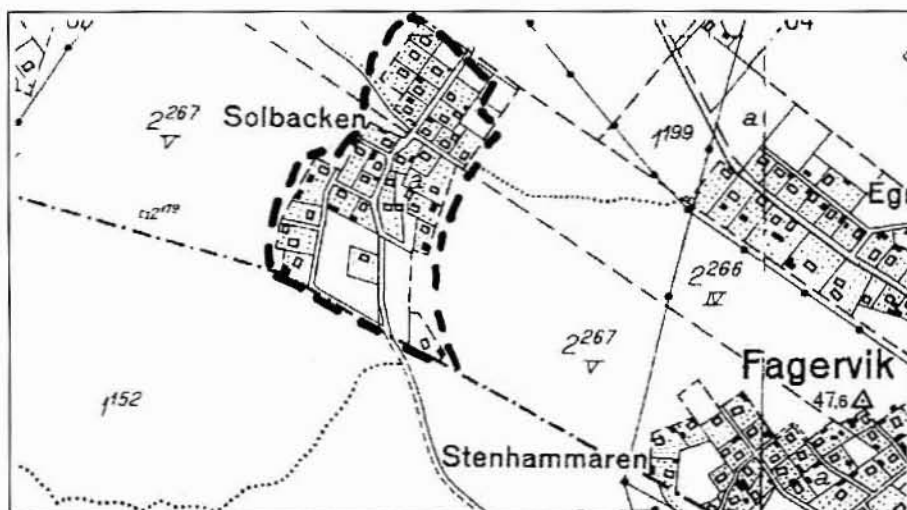
Under sågverksperioden växte det upp en arbetarbebyggelse i anslutning till sågen och i det sk Köpenhamnsområdet. Det var runt sekelskiftet och fr allt under celluloaepoken som Stenhammaren började bebyggas. Då växte det upp en oreglerad trähusbebyggelse bestående av egnahem, butiker och hantverkarlokaler. Huvuddelen av den bebyggelse som tillkom väster om Stenhammaren uppfördes något senare.

Det gamla industriområdet finns kvar med rester från sulfittfabriken och strax väster om detta finns enstaka villor. Från sågverkstiden återstår herrgården. I Timrå kommuns bostadsförsörjningsprogram för åren 1994-98 finns planer för flerbostadshus på det gamla industriområdet.

1. Solbacken
2. Stenhammaren

Solbacken
egnahemsområde

Miljöbeskrivning och historik

I en kraftigt kuperad terräng, nordväst om Stenhammaren ligger Solbacken egnahemsområde. Bostadsbebyggelsen härrör i huvudsak från 1910-20-talet och utgörs av smala 2 våningshus med markerade gavelutsprång och uthus längs tomtgränsen. En stor del av bebyggelsebeståndet har renoverats med moderna material.

Bedömning och åtgärdsförslag

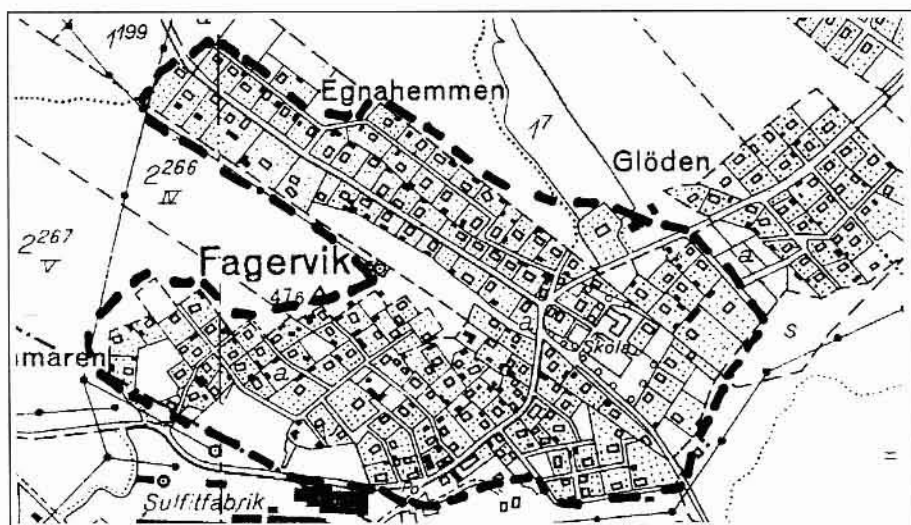
Tidstypisk egnahemsbebyggelse från 1910-20 talet som har ett samhällshistoriskt värde. Uthusbebyggelsen är ett viktigt inslag i området, varför dessa i görligaste mån bör bevaras. Här finns möjligheter att komplettera med ny bostadsbebyggelse, om den anpassas till rådande förhållande beträffande lägesval, material och form. De byggnader som uppvisar ett oförändrat yttre bör bevaras och underhållas med ursprungliga material. Solbackens egnahem redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Miljön omfattas av PBL 3:10 § och 3:1 §.

Solbackens egnahemsbebyggelse.
Foto 1983/58:66.

2

Stenhammaren
egnahem och butiksfastigheter

Miljöbeskrivning och historik

Stenhammaren har ett slingrande gatunät bestående av en huvudgata och branta gränder. Trähusbebyggelsen härrör från tidigt 1900-tal och kännetecknas av oregelbundna tomter med höga och smala hus och uthus längs tomtgränsen. Längs Fagerviksvägen finns spår efter butiker med stora butiksfönster i gatuplanet. Längst upp på Fagerviksvägen låg den f d samlingslokalen Stenhammaren, som uppfördes av godtemplare 1910. Byggnaden revs 1994. I anslutning till vägkorsningen vid

Sveaplan ligger Fagerviks skola. Skolan uppfördes under tidigt 1900-tal och gavs enligt traditionen en monumental prägel i förhållande till den omgivande bebyggelsen.

Fagerviks oreglerade kåkbebyggelse är typisk för Norrlands tidiga industrisamhällen och är det bäst bevarade exemplet i hela kommunen. Trots att nutiden satt sina spår i form av moderna fönster, nya fasadmaterial m m, ger bebyggelsen en god föreställning om livsvillkoren i dessa samhällen. Bebyggelsemiljön speglar även periodens bristande lagstiftning, vad avser stadsplanering. Visserligen fanns det regler som bl a omfattade brand och hygieniska aspekter. Men dessa regler antogs oftast, när problemen redan var en realitet.

Bedömning och åtgärdsförslag

Fagervik har fr allt ett samhällshistoriskt värde. En viktig del av miljön är uthusbebyggelsen, som bl a berättar om människornas hushållsekonomi. Kompletterande bebyggelse bör anpassas till den befintliga, vad avser läge, material, form och volym. Fagerviksskolan är en god representant för sin tids byggnadsskick och är en viktig del i Fagerviks samhällsbild. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:10 § och PBL 3:1 §.

*Egnahem vid Korta gränd.
Foto 1991/32:5.*

*Fagerviks skola.
Foto 1991/32:22.*

Bergeforsen-Lögdö

Utredningsområde

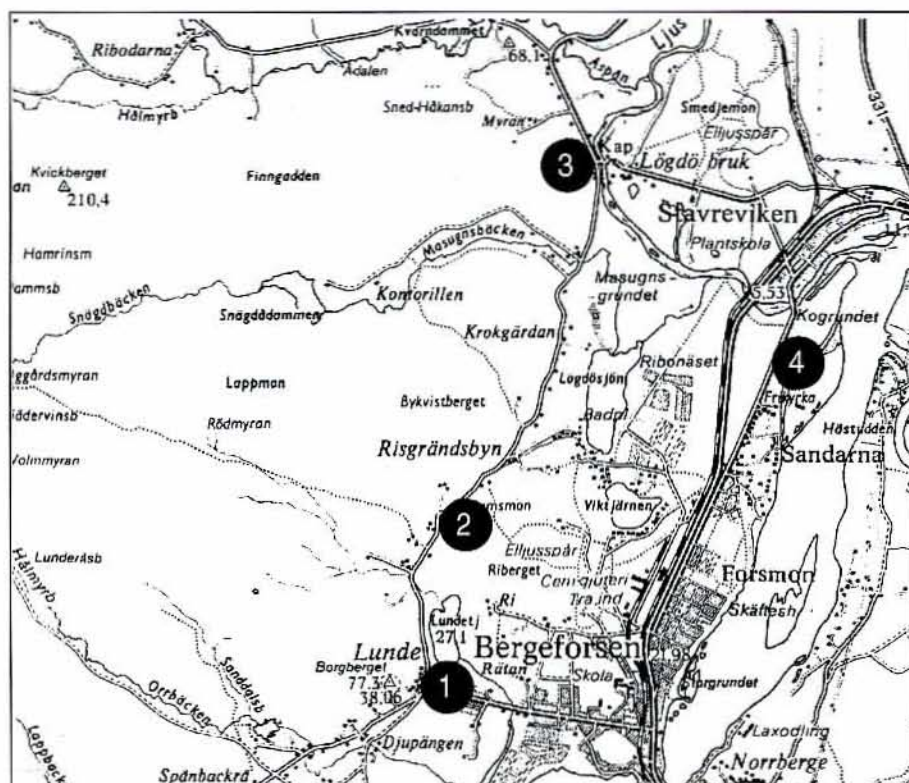
13

Timrå socken

Utredningsområdets bebyggelse är koncentrerad till Indalsälvens norra strand, just där älven gör en kraftig sväng. Vid Bergeforsbrons norra fäste ligger Bergeforsens tätortsområde med en service- och villabebyggelse som tidsmässigt sträcker sig från 1920-talet fram till vår tid. De äldsta villorna är belägna närmast Järnvägen och längs Lundevägen. Dessa stråk har successivt kompletterats med allt yngre villabebyggelse. Längs Lundevägen ligger ett stråk med serviceinrättningar: skolor, Folkets hus, affärer, bensinmack m m.

I Forsmon, öster om gamla E4:an ligger ett bostadsområde med villor och egnahem från 1930-70-talet, allt planlagt efter ett strikt rutnätsmönster. Strax norr om Forsmon ligger Sandarnas egnahems- och villaområde, med en bebyggelse fördelad på hela 1900-talet.

I den lilla dalgången mellan Lunde och Lögdö bruk ligger agrarbyarna Lunde, Ri och Risgrändsbyn. Gårdarna är relativt välbevarade och är belägna mot skogsbrynet, längs den slingrande gamla byvägen. En stor del av odlingslandskapet hävdas fortfarande. Längre norrut ligger resterna efter Lögdö järnbruk, som grundades 1685.

1. Lunde 2:13, 2:54
2. Risgrändsbyn
3. Lögdö bruk
4. Ri 1:71

Lunde 2:13 och 2:54
skolor resp. jordbruksfastighet

Miljöbeskrivning och historik

Vid vägkorsningen mot Ir-dal respektive Lögdö bruk, ligger två välbevarade småskolor från 1882 respektive 1919. Mitt emot skolorna ligger en avvecklad jordbruksfastighet, med välbevarade ekonomibyggnader.

Skolorna är belägna på en tomt med anlagda gräsmattor och utvuxna björkar. Hela tomten är omgärdad av ett spjälstaket. Det äldre skolhuset har en vinklad planform och är uppfört i 1 våning, med delvist inredd vind. Trästemmen är klädd med stående spontad panel i grå färgsättning. Själva skolsalen är försedd med höga rektangulära fönster, med X-formad spröjs upptill. Taket är klätt med röda tegelpannor. Skolan är byggd efter en mönsterritning, som även användes för skolorna i Lunde, Berge, Vivsta och Laggarberg.

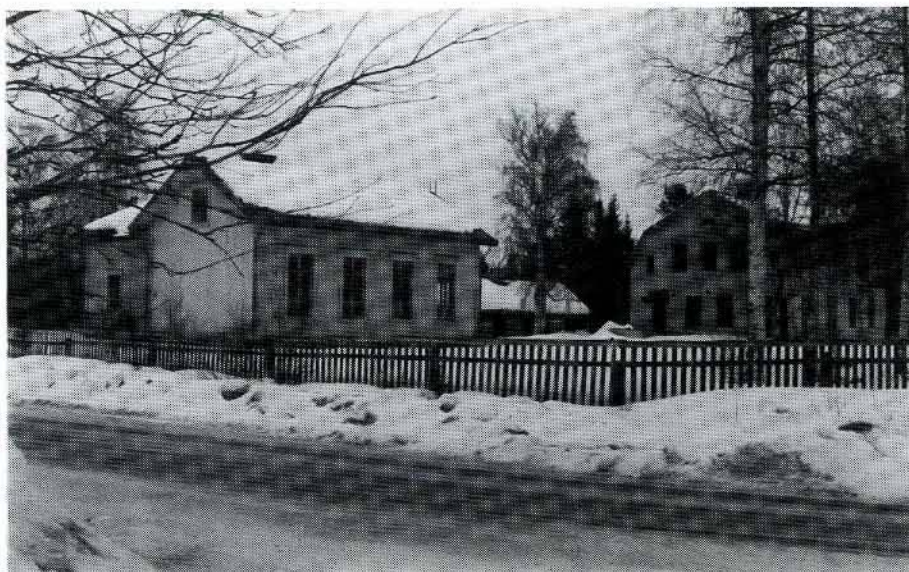
År 1919 byggdes ytterligare en skola på samma tomt. Den senare är ett 2 våningar högt stenhus med slätputsade fasader i en ljus gul färgsättning. Dörrar och fönster är målade i en mörkt grön nyans. Den indragna entrén leder till klassrummen som var belägna i bottenvåningen. Det övre våningsplanet omfattar en mycket välbevarad lägenhet.

Fastigheten Lunde 2:54

Fastigheten Lunde 2:54 är en avvecklad jordbruksfastighet, belägen mitt emot skolorna. Mangårdsbyggnadens karaktär har gått förlorad genom ombyggnad, men på den gräsbevuxna gårdsplanen finns ett komplett och välbevarat bestånd av timrade ekonomibyggnader.

Bedömning och åtgärdsförslag

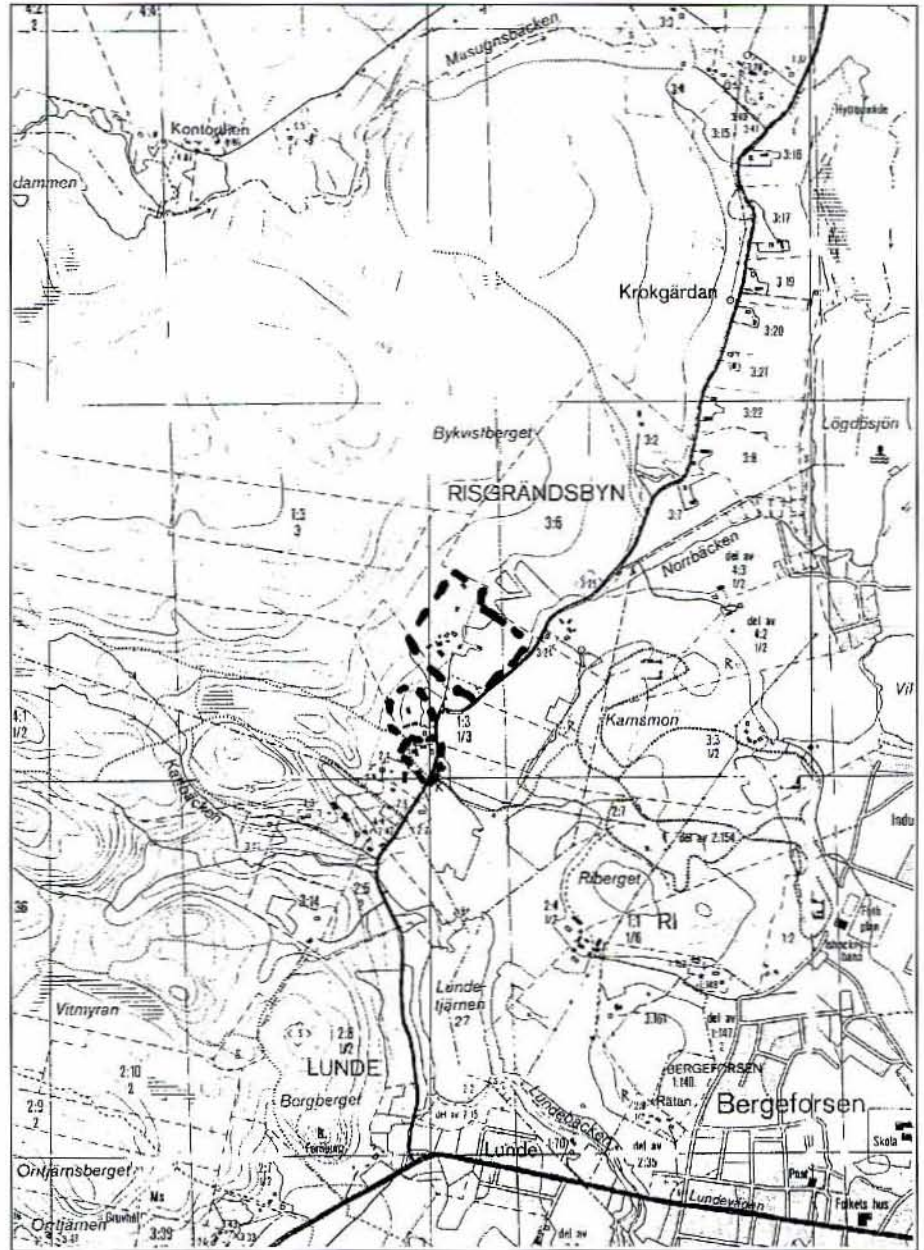
De välbevarade skolbyggnaderna har ett samhällshistoriskt värde, samtidigt som de har ett identitetsvärde för den enskilda individen. Respektive skola är bra exempel på sin tids byggnadsskick och visar på skiftande arkitekturideal. Den staketomgärdade trädgården är ett viktigt inslag i miljön. Fastigheten Lunde 2:54 har ett komplett och mycket välbevarat bestånd av ekonomibyggnader. Gården är en av de sista resterna som vittnar om områdets agrara ursprung. Miljön omfattas av PBL 3:10 §.

Skolbyggnader, Lunde 2:13.
Foto 1983/2:31.

2

Risgrändsbyn
jordbruksfastigheter och
odlingslandskap

Miljöbeskrivning och historik

Längs den slingrande byvägen mellan Lunde och Lögdö bruk möter ett öppet och lätt kuperat odlingslandskap, med gårdarna placerade längs skogsbyrnet. Strax norr om bygränsen mot Lunde finns en samlad kärna av välbevarade gårdar och ett par inslag av moderna villor. Idag återstår en gård som bedriver aktivt jordbruk (Risgrändsbyn 1:2). I områdets norra del, vid Lögdösjön, ligger en rad med mindre gårdar, öster om vägen. Det rör sig om kraftigt ombyggda 1930-talsgårdar av Per-Albin-typ.

Risgrändsbyn 2:5

Risgrändsbyn 2:5 är en jordbruksfastighet med ett åldersmässigt varierat bebyggelsebestånd. Mangårdsbyggnaden är en 2 våningar hög korsbyggnad, nästan med kvadratisk planform. Timmerstommen är klädd med faluröd lockpanel och vitmålad snickerier. Det valmade taket är täckt med 2-kupigt taktegel. Mangården härrör troligtvis från mitten av 1800-talet. Runt det öppna gårdstunet ligger en faluröd bryggstuga och en ladugård från tidigt 1900-tal. Öster om vägen ligger en timrad loge.

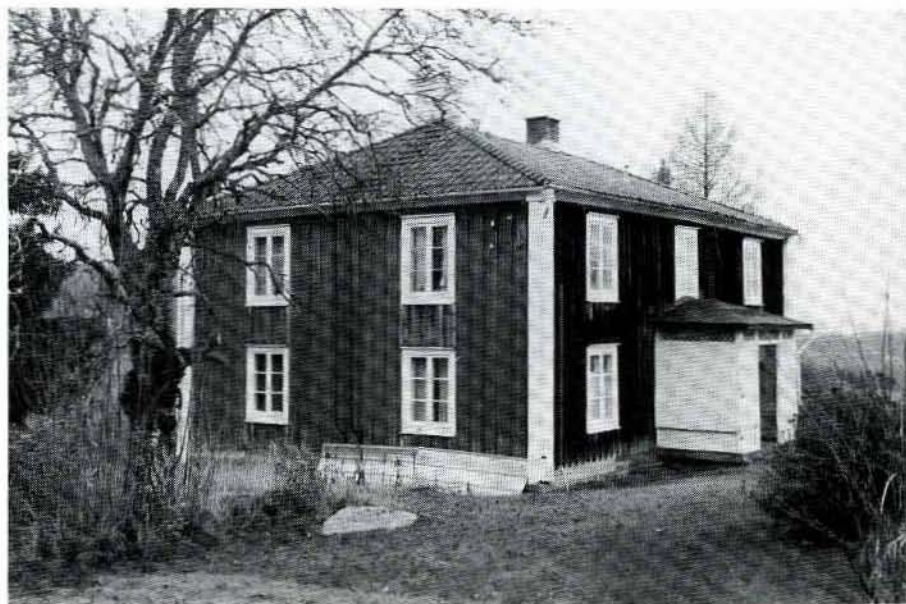

Risgrändsbyn 1:3 Risgrändsbyn 1:3 är en komplett jordbruksfastighet med något utspridd gårdsbebyggelse. Mangårdsbyggnaden är uppförd i 1½ våningsplan. Timmerstommen är klädd med stående fasspontpanel i vit färgsättning och grå snickerier. Taket är täckt med svart tegelprofilerad plåt. Runt det stora gräsbevuxna gårdstunet, finns en mindre ladugård och lång uthuslänga, som bl a inrymmer bryggstuga. Övriga ekonomibyggnader ligger något avsidet från gården. Mangårdsbyggnaden är uppförd vid sekelskiftet medan ekonomibyggnaderna uppvisar en åldersmässig variation.

Risgrändsbyn 1:2 Risgrändsbyn 1:2 är en jordbruksfastighet som är belägen i brytningen mellan det svagt sluttande odlingslandskapet och skogsbrynet. Gårdsbebyggelsen är åldersmässigt blandad, men härstammar i huvudsak från tidigt 1900-tal. Den äldre mangårdsbyggnaden är en något moderniserad korsbyggnad från 1870-talet. Den yngre mangården är en 1½ våningar hög timmerbyggnad klädd med lockpanel. Boningshusen som även inkluderar ett sommarhus är symmetriskt grupperade runt ett öppet gårdstun. Vid sidan av gårdsplanen ligger ett flertal ekonomibyggnader. I skogen, strax väster om gården finns rester av äldre hagmark med en representativ flora. Gårdsägaren är den sista i området som bedriver aktivt jordbruk.

Bedömning och åtgärdsförslag

Jordbruksfastigheterna Risgrändsbyn 2:5, 1:3 och 1:2 är relativt välbevarade gårdsmiljöer, med en traditionell placering mot skogsbrynet. Tillsammans med det öppna odlingslandskapet och den slingrande byvägen skapas ett välbevarat agrart kulturlandskap med stora kulturhistoriska och miljömässiga värden. Kompletterande bebyggelse utanför de befintliga gårdsmiljöerna, bör nog övervägas. Det öppna odlingslandskapet mellan Lunde och Kroggården är en viktig del av miljön och bör hållas öppet. Odlingslandskapet och gårdsbebyggelsen redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:1 § och PBL 3:10 §.

*Mangårdsbyggnad, Risgrändsbyn
2:5. Foto 1991/22:2.*

*Mangårdsbyggnad, Risgrändsbyn
1:3. Foto 1991/21:34.*

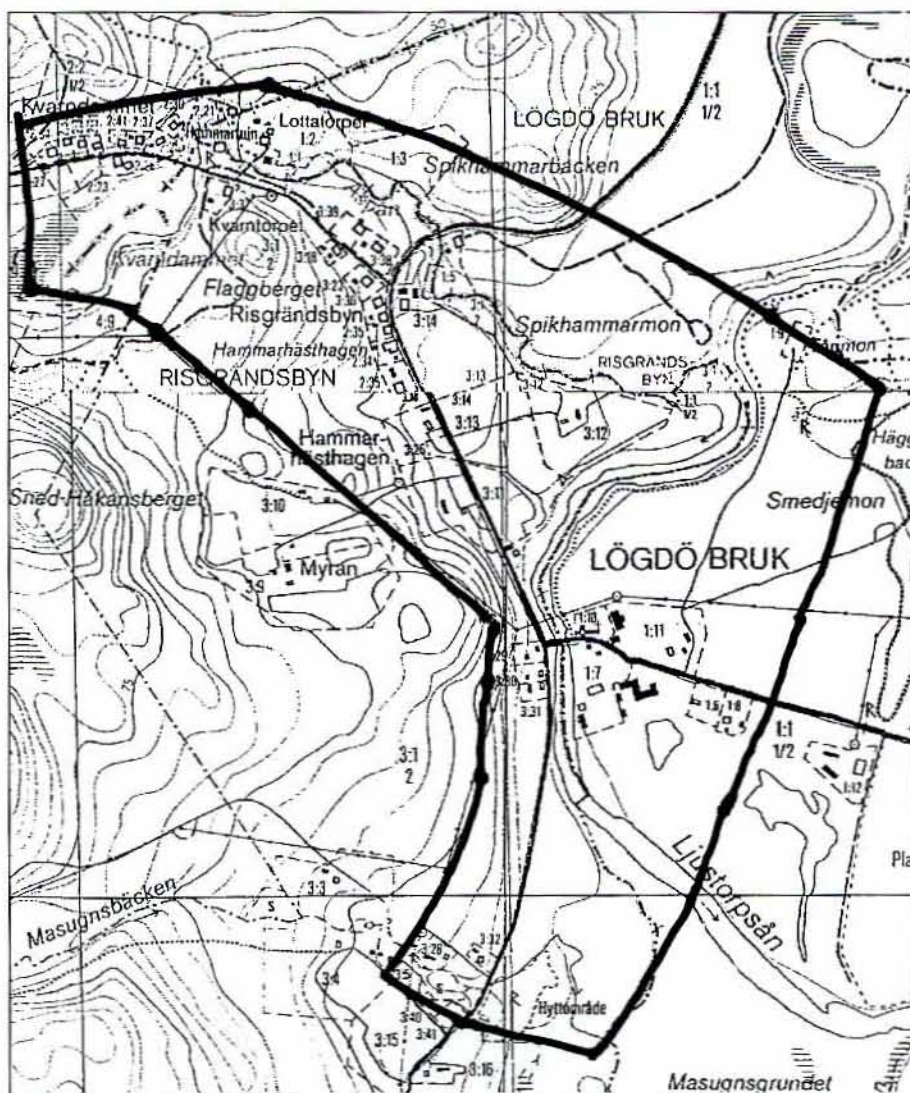

*Jordbruksfastighet, Risgrändsbyn
1:2. Foto 1983/13:31.*

Lögdö järnbruk

Miljöbeskrivning och historik

Järnbruket grundades 1685 av Medelpads häradshövding Erik Teet och var i drift till 1881. Privilegiet omfattade till en början masugn och en stångjärnshammare med två härdar. Under 1690-talet anlades ytterligare två hammare. I slutet på 1700-talet utökades verksamheten med två stångjärnsbruk, Lagfors- och Sulå bruk.

Lögdö bruk förvärvades 1869 av Sunds sågverksbolag, som 1881 hade flyttat över hela järnhanteringen till Sundsbruk. Sunds Bruks AB förvärvades 1929 av SCA och Lögdö bruks anläggningar hamnade i SCA:s ägo. SCA har successivt överlåtit och sålt delar av brukets mark och bebyggelse.

Brukets ekonomiska och administrativa centrum var beläget längs Ljustorpsåns östra sida, väl samlat i anslutning till bron. Här återfinns en herrgård från 1883, brukskapell från 1717 och diverse ekonomibyggnader efter brukets jordbruk.

Vid bronns västra sida ligger tre arbetarbostäder med uthus. Industribyggnaderna för järnhanteringen låg utspridda längs Ljustorpsåns västra sida. De bevarade ruinerna efter masugnen och rostugnen är belägna vid Masugnsbäcken, nedströms bron. Stångjärns- och manufakturhamrarna var belägna vid Aspån, uppströms bron. Vid Aspån finns en tullkvarn och ett par mjölnartorp bevarade.

För kraftöverföringen till hamrarna och masugnens blåsmaskin var Ljustorpsån för stor, därför har de mindre tillflödena styrt placeringen av produktionsenheterna. För transporterna till och från bruket användes segelfartyg och prämar, men på grund av landhöjningen tvingades man under brukets senare del övergå till landtransporter.

Herrgården, rättarbostaden och ett par tiondehärbren ägs idag av Sundsvalls Filadelfiaförening och används till kursverksamhet och vandrarhem. Kapellet med kyrkogård tillhör Hässjö församling. Masugnen, rostugnen, ladugården och diverse ekonomibyggnader ägs av Timrå kommun och förvaltas och vårdas av Lögdö bruks intresseförening.

Bedömning och åtgärdsförslag

Lögdö bruk tillhör ett av de bäst bevarade järnbruken i regionen och har ett stort kulturhistoriskt värde. Järnbruken var de första industrianläggningarna av större betydelse i Medelpads historia och är föregångare till den skogsbaserade industrin som fortfarande dominerar regionen. Lögdö bruksmiljö uppvisar en bebyggelsekontinuitet från 1600-talet till sent 1800-tal och ger en god bild av hur bruksmiljön en gång gestaltade sig. Miljön är klassad som riksintresse för kulturmiljövården. Kapellet skyddas enligt KML 4 kap. Skyddsföreskrifter bör upprättas och regleras i områdesbestämmelser.

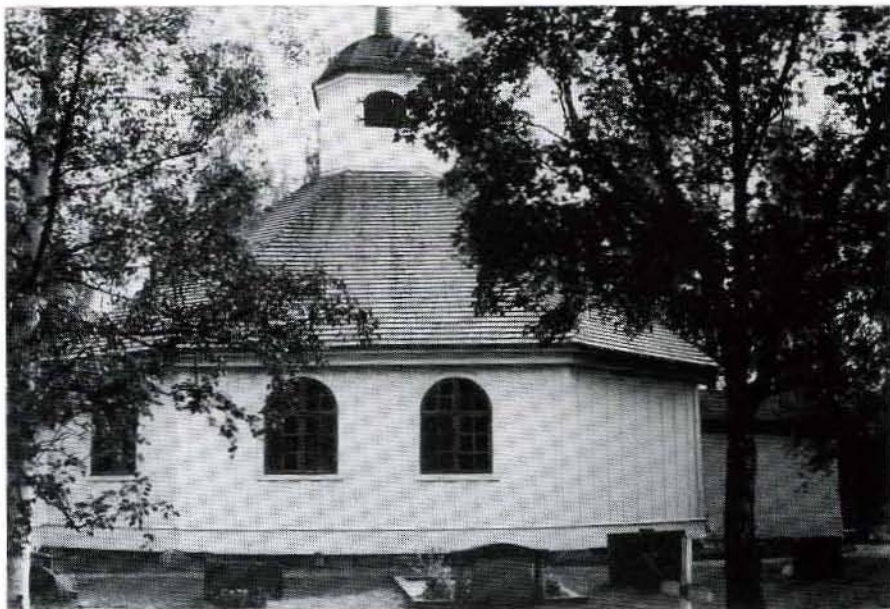

*Lögdö bruks herrgård från 1883.
Foto 1983/19:44.*

*Timrat härbre med gavelutskott.
Foto 1983/19:48.*

Brukskapellet från 1717.
Foto 1983/19:70.

Rättarbostaden.
Foto 1983/19:58.

Mas- och rostugnsruiner.
Foto 1985/2:16.

4

Rii 1:71
Betaniakapell

Miljöbeskrivning och historik

Kapellet tillhör Lögdö baptistförsamling och är beläget i norra delen av Sandarnas egnahems- och villaområde. Bebyggelsen är åldersmässigt blandad och sträcker sig från tidigt 1900-tal fram till våra dagar.

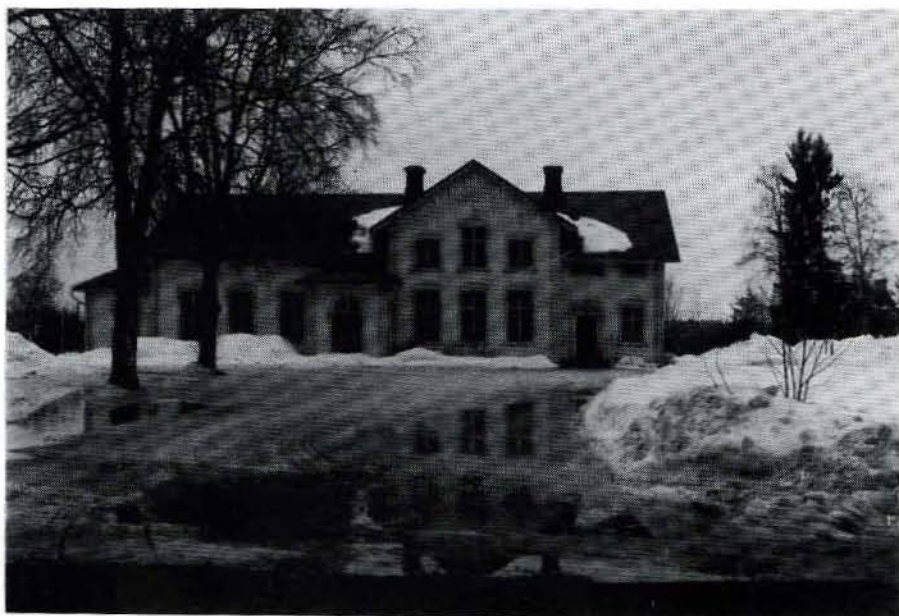
Kapellet har en stomme av trä med reverterade fasader i grå färgsättning. De konstfullt utsmyckade fönsteromfattningarna och rundbågefriserna vid gavlarna är utförda med putsrelief.

Kapellets södra del uppfördes på 1890-talet och är den äldsta delen. Det 2 våningar höga gavelpartiet inrymmer idag den ursprungliga samlingsalen och en lägenhet i våningen 1 trappa upp. Den norra delen tillkom 1924, efter att församlingens medlemsantal ökat.

Under mitten av 1980-talet restaurerades kapellets fasader och interiören målades om.

Bedömning och åtgärdsförslag

Betaniakapellet i Sandarna har en obruten funktion som församlingsbyggnad åt Lögdö baptistförsamling. Det välbevarade kapellet uppvisar en byggnadskontinuitet och har ett stort arkitekturhistoriskt värde. Kapellet har också ett samhällshistoriskt värde som minne över frikyrkorörelsen stora betydelse i industridistriktet från senare delen av 1800-talet. Kapellet redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:12 §.

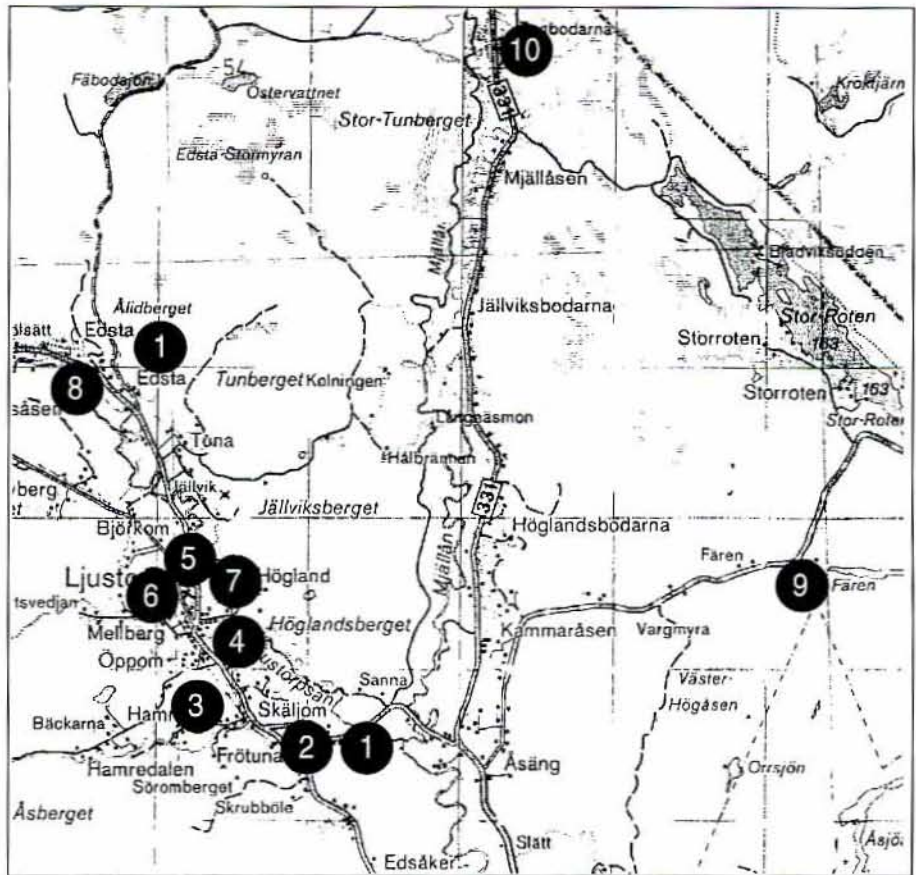

Betaniakapellet, Rii 1:71. Foto
1983/4:31.

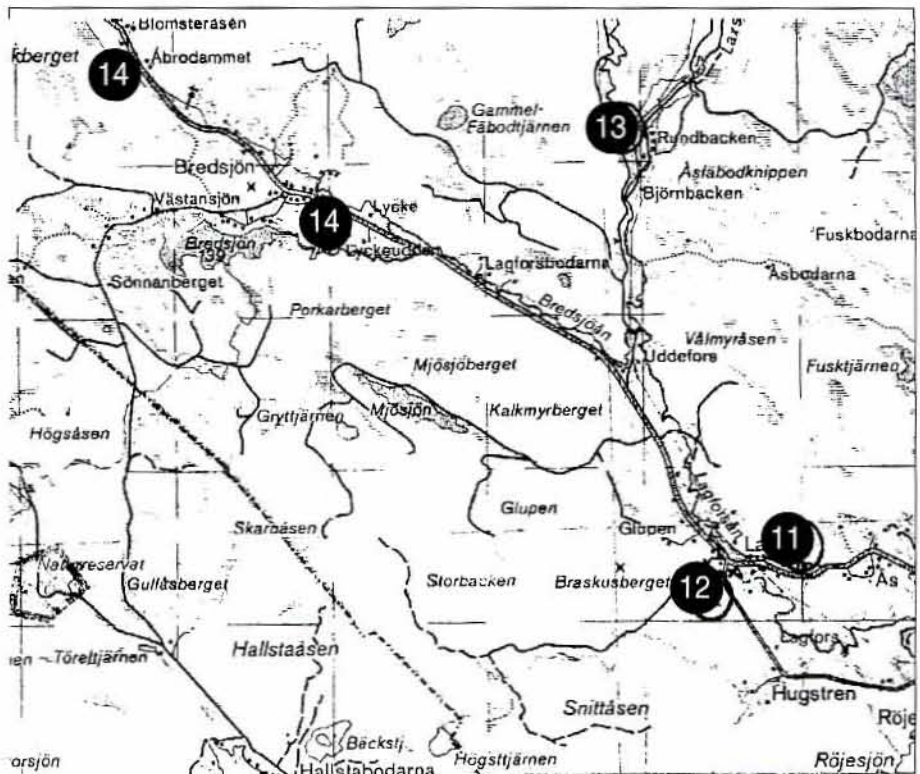

Ljustorp

Utredningsområde –
21
Ljustorps socken

1. Ljustorpsdalens odlingslandskap
2. Frötuna
3. Hamre 2:18, 2:20
4. Öppom 4:5
5. Rogsta prästbol
6. Mellberg 2:2, 2:3, 6:1
7. Högländ
8. Edsta 1:8, 4:2, 3:8
9. Storroten 1:5 (Fären)
10. Tunabodarna 8:1/9:1

11. Lagfors 14:1
12. Lagfors kapell
13. Västra Roten 1:7
14. Västra Roten 1:3
14. Bredsjön 1:18, 1:21, 2:1

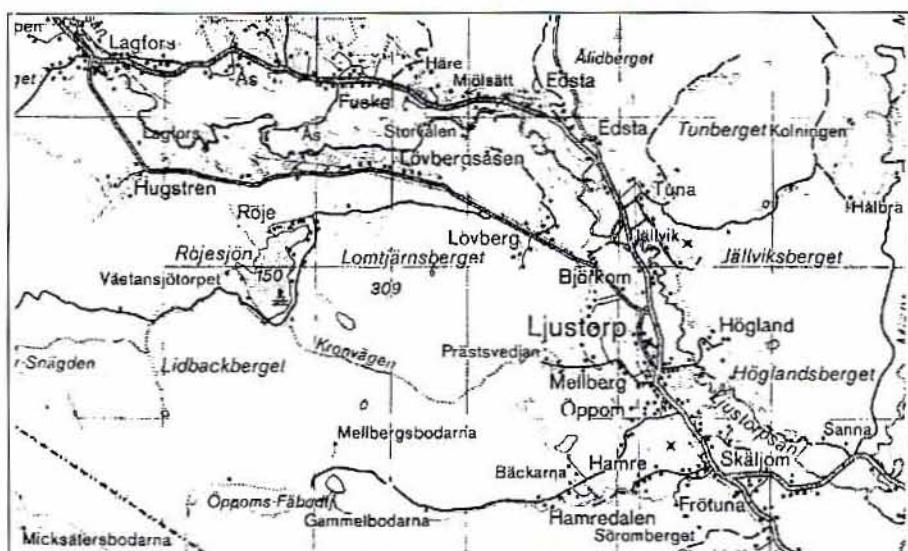
Ljustorp är till ytan det största utredningsområdet och uppvisar ett topografiskt varierande landskap. Längs dalgången rinner Ljustorpsån, som sakta men säkert påverkar landskapet med sitt meandrande vattenflöde. Strax söder om Mellberg får den sällskap av Mjällån. I nordsydlig sträckning löper två vägar parallellt på ömse sidor om Ljustorpsån, för att sedan dela sig och följa respektive å.

Vid Frötuna och Sanna öppnar sig dalgången i ett storskaligt, brett odlingslandskap, med traditionella gårdslägen längs dalslutningarnas skogsbyryn, eller längs vägen som sträcker sig mitt i det flacka odlingslandskapet. Öster om Ljustorpsån är odlingslandskapet smalare och bebyggelsen klättrar upp mot Höglandsbergets branta sluttningar.

Mitt i det agrart präglade landskapet ligger socknens centrum, med Rogsta prästbol, omedelbart norr om Mellbergs centrumbebyggelse. Vid Edsta blir odlingslandskapet smalare och något uppsplittrat, för att efter Lagfors övergå i skogsbygd, med mindre gårdar och små splittrade odlingsenheter.

Längs Mjällåns dalgång möter en randbebyggelse, bestående av mindre gårdar, placerade i sluttningen längs skogskanten. Här fanns tidigare Ljustorpsböndernas fåbodvallar, om detta skvallrar namn som Jällviksbodarna och Tunabodarna. Förutom Lagfors sågverk har det funnits ett tiotal vattensågar för avsaluproduktion, huvudsakligen vid biflöden till Ljustorpsån.

Ljustorpsdalens odlingslandskap

Miljöbeskrivning och historik

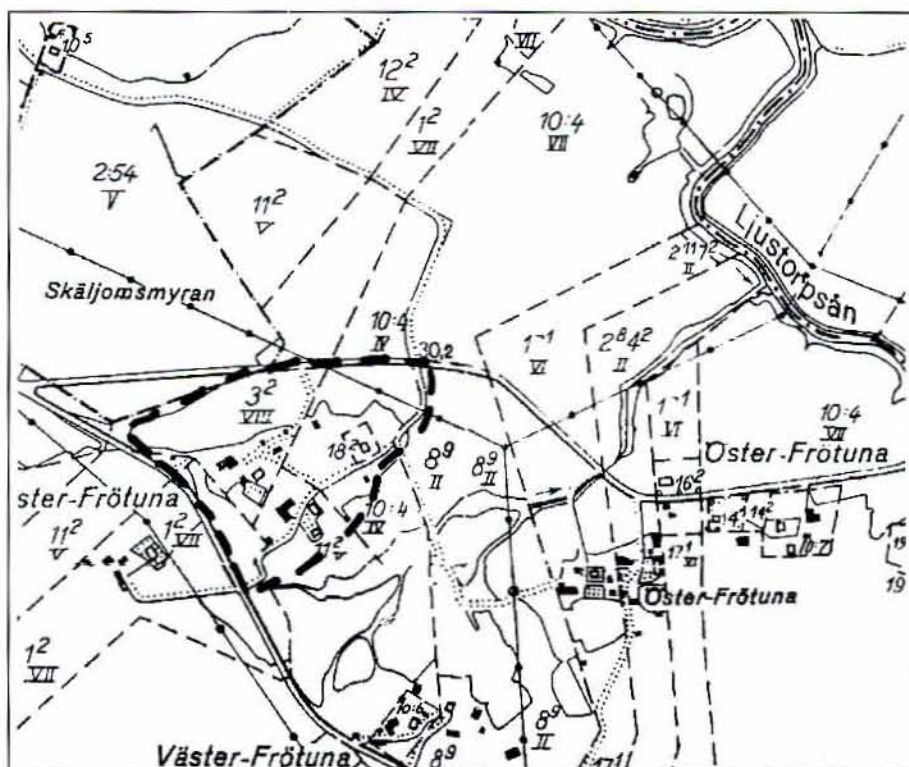
Från Frötuna i söder till Edsta i norr öppnar sig ett storskaligt och sammanhängande odlingslandskap. Detta medger en mycket god överblick över byarnas placering i dalgångens sluttningar och på höjder mitt i landskapet. Variationen framträder tydligast norr om Mellberg, i byarna Jällvik, Björkom och Tuna. Fornlämningar i form av gravar samt några ålderdomliga bynamn, som t ex Frötuna, tyder på att området varit kolonialiserat under järnåldern. Hela miljön finns medtagen i länsstyrelsens program för bevarandevärda odlingslandskap i länet. Ljustorpsån och Mjällån är av riksintresse för naturvården och bedöms ha stor betydelse för länets totala reproduktion av havsöring.

Bedömning och åtgärdsförslag

Ljustorps dalgång är en levande jordbruksbygd som uppvisar kommunens mest anslående odlingslandskap med en lång brukartradition. Det öppna landskapet medför en god överblick över gårdarnas placering längs dalgångens sluttningar och på höjdlägen. Odlingslandskapet har således ett stort kulturhistoriskt- och miljömässigt värde. Dalgången är klassad som riksintresse för naturvården. Dalgången redovisas i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården från 1993. Björkom redovisas i länsstyrelsens rapport om ängs- och hagmarker i Västernorrlands län från 1990.

2

FrötunaJordbruksfastigheter och
odlingslandskap**Miljöbeskrivning och historik**

Byn Frötuna är belägen i ett kuperat landskap och omges av Kamsåsen mot väster och Nysvedberget och Dalberget mot söder. Från söder utgör byn en passage mot det storskaliga och sammanhängande odlingslandskapet i Ljustorpsåns dalgång.

Huvuddelen av de största gårdarna är belägna på ett höjdvsnitt omedelbart öster om landsvägen, med åkermark som sluttar ner mot Ljustorpsån. Det rör sig om flera relativt välbevarade gårdar med anspråkslösa korsbyggander och timrade ekonomibyggnader, huvudsakligen från senare delen av 1800-talet. I några fall kompletteras den äldre gårdsbebyggelsen med ett modernt boningshus. Söder om vägen mot Ljustorpsån och Mjällån finns en blandad bebyggelse med agrart ursprung, bl a några ombyggda torp från tidigt 1900-tal.

Frötuna 2:13 (2:8/4:2) är en komplett bondgård med mangårdsbyggnad från 1920-talet och ett stort antal ekonomibyggnader av ålderdomlig karaktär. Gården ligger mot skogsbrynet i en svagt sluttande terräng. Mangården är nyligen renoverad och har delvis ändrat karaktär. Ekonomibyggnaderna är glest placerade runt mangården och är genomgående uppförda med timmer. I vinkel till nuvarande mangårdsbyggnad låg tidigare ett boningshus från mitten av 1800-talet, som flyttades till Medelpads fornem på Norra berget 1941. Huset användes som vandrarhem, men ödelades av en brand 1946.

Bedömning och åtgärdsförslag

Det öppna odlingslandskapet mot Ljustorpsån och gårdarnas placering i anslutning till höjdlägen vid landsvägen, ger en bra bild av äldre tiders sätt att disponera marken för bebyggelse och jordbruk. Bland enskilda gårdar uppvisar i synnerhet Frötuna 2:13 ett komplett inslag av ekonomibyggnader. Kompletterande bebyggelse bör nogt övervägas, så att byns karaktär inte hotas. Miljön omfattas i första hand av PBL 3:1 §.

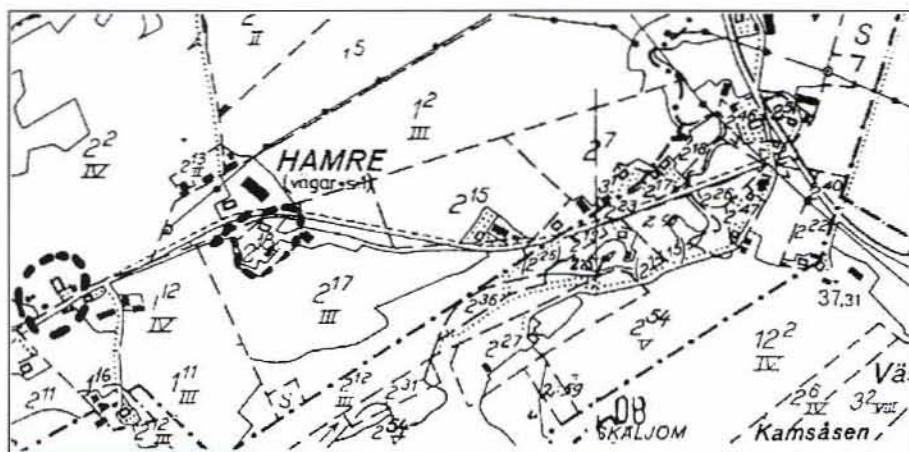

Jordbruksfastighet, Frötuna 2:13.
Foto 1983/14:57.

3

Hamre 2:18 och 2:20

hembygdsgård resp.
mångårdsbyggnad

Miljöbeskrivning och historik

Byn Hamre är belägen i en sluttning, väster om landsvägen. Längs kanten av det öppna odlingslandskapet sträcker sig byvägen som är kantad av en blandad bebyggelse, bestående av rester från en agrar bebyggelse och moderna villor.

Hamre 2:18

På krönet ligger Hamre 2:18, en f d bondgård som idag utgör Ljustorps hembygdsgård. Den reducerade gårdsbebyggelsen är placerad runt ett öppet gårdstun och utgörs av mångårdsbyggnad från förra delen av 1800-talet, samt stall, härbre och bagarstuga. Mångården och stallet ligger på ursprunglig plats medan härbret och bagarstugan är flyttade under senare tid. Den timrade mångården är en 1½ våningar hög korsbyggnad, utvändigt klädd med faluröd lockpanel. Mångårdsbyggnaden restaurerades 1992.

Hamre 2:20

Väster om hembygdsgården ligger Hamre 2:20, som också är en f d bondgård med reducerat byggnadsbestånd. Här rör det sig om en betydligt större mångårdsbyggnad med sexdelad plan i 2 våningar och frontespis mot öster. Timmerstommen är klädd med faluröd lockpanel och vitmålade snickerier. Mångården är uppförd runt mitten av 1800-talet och påminner till sitt utförande om mångården på fastigheten Högländ 5:6.

Bedömning och åtgärdsförslag

Ljustorps hembygdsgård och mångården Hamre 2:20 utgör två solitärer i byn. Hembygdsgården är ett välbevarat exempel på en byggnadstyp som var vanlig under större delen av 1800-talet. Den andra mångårdsbyggnaden har en för trakten ovanligt påkostad arkitektur och är genom sitt väl exponerade läge vid skogsbrynet, viktig för landskapsbilden. Ingen ytterligare bebyggelse bör tillåtas på nuvarande odlingsmark, öster om mångården. Hamre hembygdsgård redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Byggnaderna omfattas av PBL 3:10 §.

*Ljustorps hembyggsförenings
mångårdsbyggnad, Hamre 2:18.
Foto 1991/13:25.*

*Mångårdsbyggnad, Hamre 2:20.
Foto 1991/13:35.*

5

Rogsta prästbol

Miljöbeskrivning och historik

Rogsta prästbol med sockenkyrkan är beläget på en höjd mitt i dalgången. Här finns en komplett kyrkomiljö med prästgård, kyrkbodar, sockenstuga, församlingsgård m m.

Kyrkan är uppförd 1757, av den kände kyrkobyggaren Daniel Hagman. Delar av väggmurarna härstammar från en föregående kyrka, som uppfördes under 1400-talet. Den största förändringen genomgick kyrkan omkring 1840, då långhuset förlängdes och försågs med torn.

Prästgården är en timmerbyggnad som uppfördes 1852, med 1½ våningsplan. Fasaden är klädd med gulmålad träpanel indelad i fällt, där sockeln har liggande spontad panel medan övriga våningar har stående lockpanel. Knutlådorna är utformade som pilastrar. Den mittcentrerade portalen kröns av en takfronon med ett inskrivet lunettfönster. Vid en restaurering 1993, återfick salen sin ursprungliga utsmyckning bestående av målade dukar med romantiserade naturlandskap och kända byggnadsverk, bl a Gripsholms slott. Målningarna är utförda av kyrkodekoratören Olof Hofrén.

Församlingsgården är en 2 våningar hög timmerbyggnad, klädd med stående träpanel i ljust grön färgsättning. Byggnaden är flyttad och härstammar ursprungligen från fastigheten Edsta 4:2. I anslutning till prästgården och församlingsgården ligger kyrkbodarna, två härbren och kyrkstall uppförda i timmer. På kyrktunet strax nordväst om kyrkan, ligger sockenstugan som uppfördes under 1700-talet. Det rör sig om en enkel timmerbyggnad med faluröd locklistpanel och vita knutar.

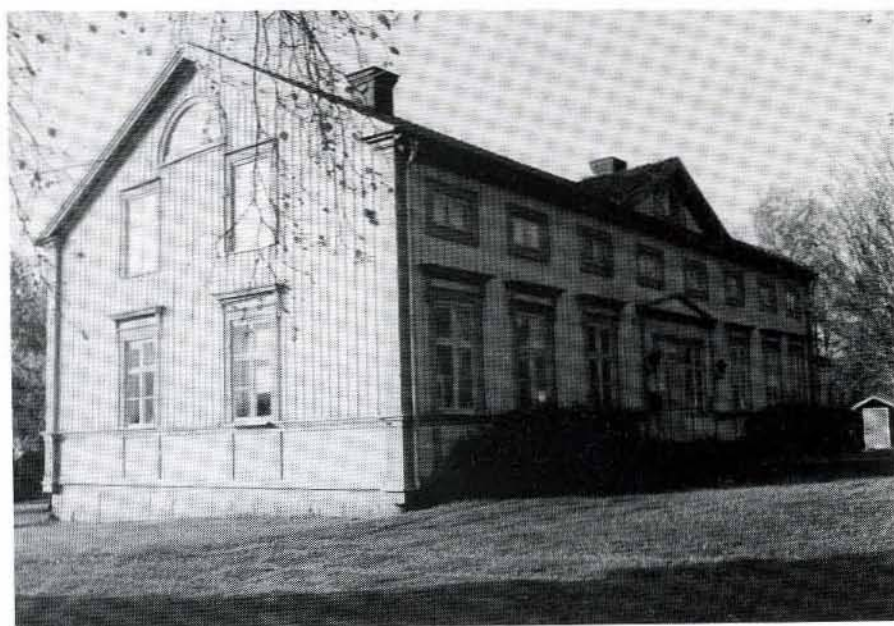
Bedömning och åtgärdsförslag

Rogsta prästbol är en komplett och väl samlad kyrkomiljö, där kyrkan är placerad på en markant höjd i ett vidsträckt och öppet odlingslandskap. Miljöns kulturhistoriska värde utgörs av det stora antalet välbevarade byggnader, med anknytning till platsens tidigare funktion, som klerikalt och administrativt centrum i en rik jordbruksbyggd. Kyrkan omfattas av KML 4 kap. Miljön redovisas i Kommunens Ö-plan från 1990. Skyddsföreskrifter bör införas och regleras i områdesbestämmelser.

Ljustorps kyrka.
Foto 1983/16:18.

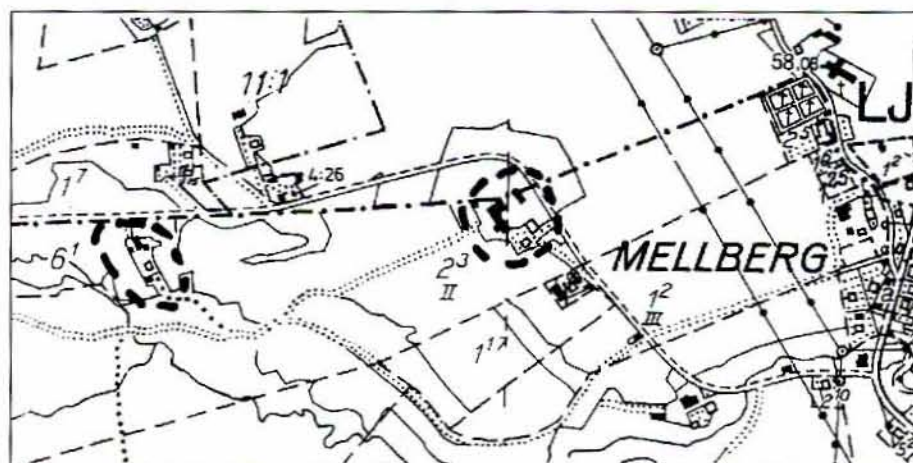
Ljustorps prästgård från 1853.
Foto 1991/10:25.

Timrade kyrkbodar.
Foto 1983/10:18.

**Mellberg 2:2,
2:3 och 6:1**
jordbruksfastigheter och
odlingslandskap

Miljöbeskrivning och historik

Strax söder om Ljustorps kyrka har det vuxit upp en tätortsbebyggelse, som breder ut sig vid foten av den branta sluttningen. Här finns socknens servicefunktioner: skola, affär, bank och bensinmack. Bebyggelsen är mycket blandad och består i huvudsak av bostadshus/villor, med en kontinuitet från perioden runt sekelskiftet fram till våra dagar.

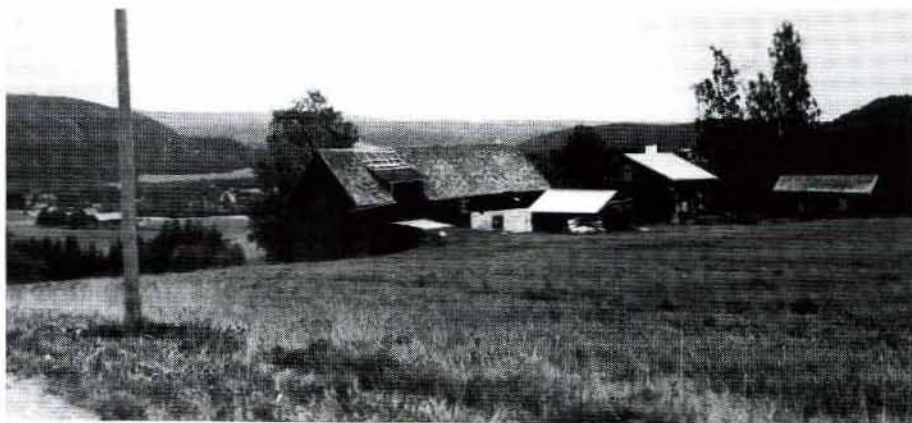
Väster om Mellbergs centrummiljö öppnar sig odlingslandskapet och längs byvägen som fortsätter mot Prästsvedjan och Rogsta ligger det tre jordbruksfastigheter. Byn Mellberg upptas i 1535 års skattelängd och 1571 beskattas två gårdar i byn. Storskifte 1778-91 och laga skifte 1834-38.

- Mellberg 2:2** Mellberg 2:2 har en timrad mangårdsbyggnad klädd med vitmålad locklistpanel och frontspiser åt två håll. Ladugården är uppförd under 1930-talet.
- Mellberg 2:3** Mellberg 2:3 har en 2 våningar hög mangård klädd med vitmålad locklistpanel. Bottenvåningens fönsteröppningar är ersatta med mindre kvadratiska perspektivfönster. Mangården är uppförd på 1870-talet. I anslutning till gårdstunet finns också en ombyggd födorådstuga och en ladugård från tidigt 1900-tal. Byggnaderna är placerade runt ett öppet gårdstun.
- Mellberg 6:1** Mellberg 6:1 är en mindre gård, placerad intill skogsbrynet i omedelbar anslutning till odlingsmarken. Bebyggelsebeståndet är komplett och ligger i en rak linje. Mangården är en mindre enkelkorsbyggnad, uppförd med handbilat timmer, där fasaderna mot norr och väster saknar vägghpanel. Bagarstugan och ladugården har tak täckta med stickspån. Huvuddelen av byggnadsbeståndet härrör troligtvis från förra delen av 1800-talet.

Bedömning och åtgärdsförslag

De tre jordbruksfastigheterna är relativt välbevarade och utgör de sista miljöerna som visar på byn Mellbergs agrara ursprung. Jordbruksfastigheterna och det öppna odlingslandskapet strax väster om tätorten bör därför bevaras. Ny bebyggelse bör anslutas till tätorten och placeras i luckor eller längs vägen. Miljön omfattas av PBL 3:10 § och PBL 3:1 §.

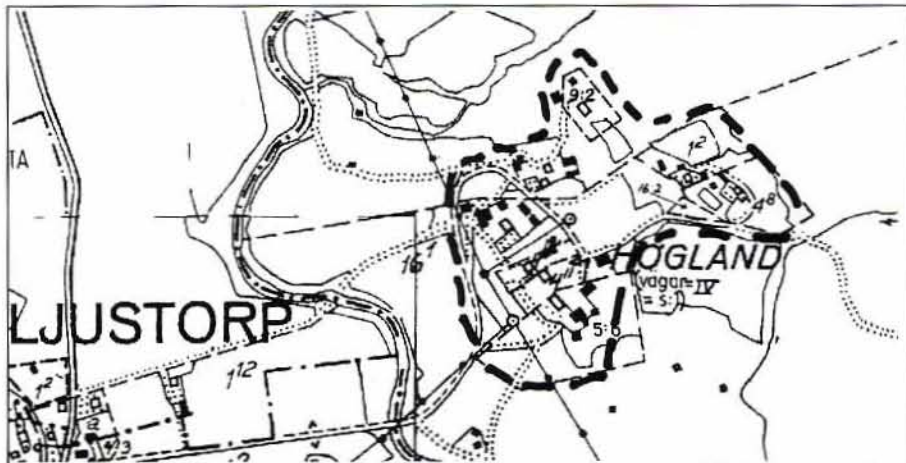

Jordbruksfastighet, Mellberg 6:1.
Foto 1990/2:23.

Högland
jordbruksfastigheter och
odlingslandskap

Miljöbeskrivning och historik

Byn Högländ är belägen öster om Ljustorps samhälle och Ljustorpsån. Odlingslandskapet bildar en smal remsa mellan Ljustorpsån och Högländsbergets och i sluttingar ovanför ligger de väl samlade gårdarna vid skogsbrynet. Gårdarna i Högländ är relativt välbevarade och uppvisar en bebyggelsekontinuitet från mitten av 1800-talet till tidigt 1900. Vissa ekonomibygnader är betydligt äldre.

Den lilla bäcken som rinner vid byns södra har tidigare använts som kraftkälla för såg, kvarn och spånhyvel. Några spår efter verksamheterna finns inte kvar, men det rör sig troligtvis om mindre husbehovsanläggningar.

Högländ 5:6

Högländ 5:6 har en 1½ våningar hög mangårdsbyggnad med dubbel korsplan. Timmerstommen är klädd med faluröd locklistpanel. Bottenplanets fasader har korspostfönster med spröjs nedtill, medan övre våningen har spröjsade halvåningsfönster. Gavarna och frontspisen mot sydväst har lunettfönster med spröjs, som bildar en uppgående sol. Mangården är uppförd på 1870-talet, ungefär samtidigt med den knuttimrade logen. Ladugården har murad grund och är uppförd på 1930-talet.

Högländ 4:11 och 4:12

Högländ 4:11 och 4:12 var fram till 1944 samma fastighet, då den avstyckades. Den äldre mangårdsbyggnaden (4:11) är en timmerbyggnad av dubbel korstyp, med vitmålad locklistpanel. Huset är troligtvis uppfört under förra delen av 1800-talet. De vita uthusbyggnaderna har dock tillkommit under senare tid. Den villalikhande mangårdsbyggnaden (4:12), uppfördes 1910-13. Huset har en vinkelbyggd planform där ena halvan är 1½ våningar, medan andra halvan är 2 våningar hög och avslutas med ett brant sadeltak. På husets mitt sträcker sig en 2 våningar hög inglasad veranda. De smala gavelpartierna är försedda med snickarglädje, föreställande en uppgående sol. På verandans mitt, i spegelfältet och i gavelfältet finns målningar med växtmotiv. En viktig detalj som ytterligare stärker husets karaktär är de profilerade, plättäckta skorstenarna. Uthuslängan består av diverse förrådsutrymmen sammanbyggt med ett härbre. Härbret har två dörrar med rombformat mönster och två träkolonner till stöd för gavelutskottet. Årtalet 1787 finns inhugget i stocken ovanför dörrarna.

Bedömning och åtgärdsförslag

Högland är en välbevarad agrar by och har ett stort kulturhistoriskt och miljömässigt värde. Gårdarna ligger väl samlade i slutningen ovanför odlingsmarken. Flera mangårdsbyggnader är mycket välbevarade och här finns en byggnadskontinuitet från mitten av 1800-talet till tidigt 1900-tal. Gårdarnas bestånd av ekonomibyggnader är något reducerat, men uppvisar inslag av mycket ålderdomlig karaktär.

Byn ligger ovanligt vackert exponerad landskapet och syns på långt avstånd i det öppna landskapet. Trots vissa moderniseringar med spår från vår egen tid bör hela byn betraktas som ett bevarandeobjekt. Viss komplettering av bebyggelse kan komma i fråga, med höga krav på placering och utformning. Byn redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Miljön omfattas av PBL 3:10 § och PBL 3:1 §. Skydds-föreskrifter bör ev införas och regleras i områdesbestämmelser.

*Byn Högland från V.
Foto 1989/5:16.*

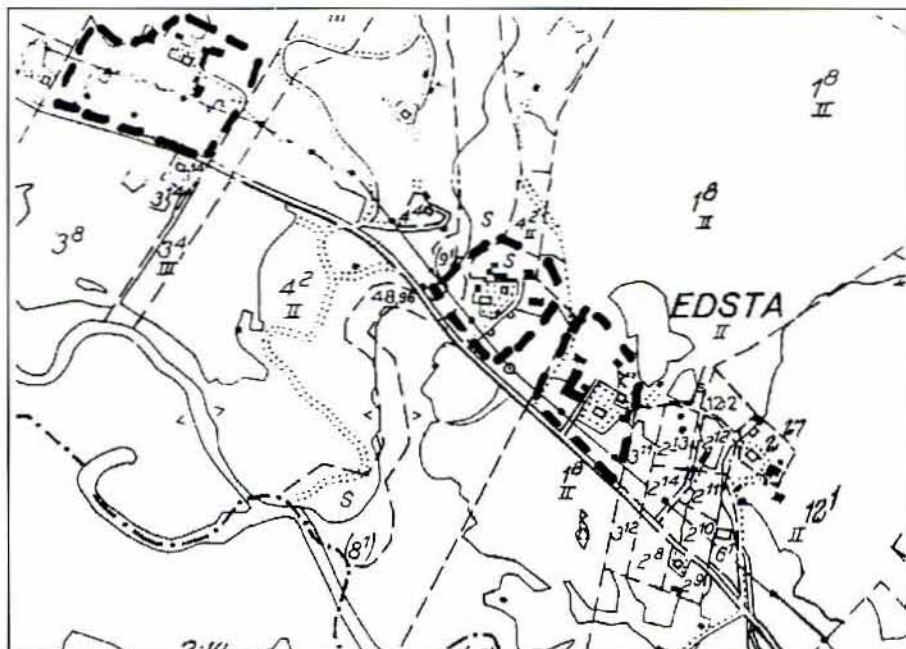
*Vedbod och härbre, Högland 11:1.
Foto 1991/12:23.*

Edsta

1:8, 4:2, och 3:8
jordbruksfastigheter

Miljöbeskrivning och historik

Byn Edsta är belägen norr om Ljustorpsån, just där ån gör en kraftig sväng mot väster. Bebyggelsen utgörs av väl avskilda bondgårdar med placering mot skogsbrynet norr om vägen, och odlingsmarken söder om vägen. I byns södra del finns några moderna villor och ett renoverat Betelkapell från slutet av 1890-talet. Storskiftet påbörjades 1761 och laga skiftet påbörjades 1828.

Edsta 1:8

Edsta 1:8 är en komplett bondgård med två boningshus i vinkel och ett flertal ekonomibyggnader i en öppen kring-gårds-gruppering. Den äldre mangården är en timrad dubbel korsbyggnad, uppförd runt sekelskiftet 1900. Arkitekturen är tidstypisk, med fältindelad panel och veranda med snickarglädje. Längsidornas fasader hade ursprungligen parvist grupperade korspostfönster, som nu är ersatta med kvadratiska perspektivfönster. Det yngre boningshuset är en 1½ våningar hög träbyggnad med enkel korsplan. Huset har en tidstypisk egnahems karaktär och är uppfört i början av 1930-talet. Ekonomibyggnaderna härstammar från tidigt 1900-tal och här återfinns bl a en stor vinkelbyggd ladugård med faluröd träpanel.

Edsta 4:2

Edsta 4:2 har en mycket välbevarad gårdsbebyggelse, som är grupperad runt ett öppet gårdstun. Den timrade mangården är 1½ våningar hög, med dubbel korsplan. Fasaderna är klädda med vitmålad locklistpanel och sadeltaket är klätt med rött taktegel. Den arkitektoniska utsmyckningen är stramt hållen med frontespiser mot två håll, lunett fönster med spröjs i form av en sol och sparsamt profilerade fönsteromfattningar. De faluröda ekonomibyggnaderna är i huvudsak timrade. Åldersmässigt spänner dom över hela 1800-talet, med undantag av den något avsides belägna ladugården, som är uppförd under 1930-talet.

Edsta 3:8

Edsta 3:8 är en komplett bondgård, placerad i ett höjdläge norr om landsvägen. Mangården är en 2 våningar hög timmerbyggnad med dubbel korsplan. Stommen är klädd med faluröd locklistpanel och vita snickerier. Mangården härrör troligtvis från förra delen av 1800-talet, om detta vittnar bl a den ojämna paneltypen. Ladugården är uppförd under tidigt 1900-tal, medan loge och härbre är av äldre datum. Gården flyttades till sitt nuvarande läge 1869, troligtvis i samband med laga skiftet.

Bedömning och åtgärdsförslag

Edsta har en välbevarad agrar bebyggelse som fortfarande präglar byn. De redovisade gårdsbildningarna är till stora delar exteriört välbevarade och representerar olika tiders sätt att gestalta en mangårdsbyggnad. Ny bebyggelse bör koncentreras till samhällets södra del. Edsta 4:2 och 3:8 omfattas av PBL 3:12 § medan övrig bebyggelse omfattas av PBL 3:10 §.

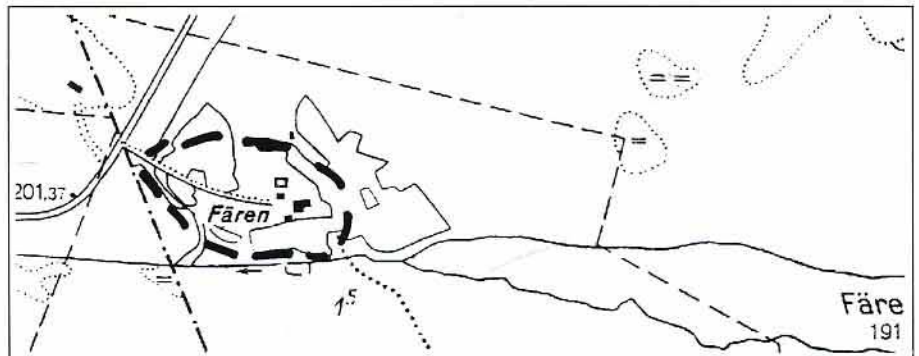
Jordbruksfastighet, Edsta 4:2.
Foto 1991/8:2.

Jordbruksfastighet, Edsta 3:8.
Foto 1991/8:17.

Storroten-Fären 1:5
skogshemman

Miljöbeskrivning och historik

Fären är ett mindre skogshemman, beläget omedelbart väster om sjön Fären. Boningshuset har en enkel korsplan och är uppförd i 1 1/2 våningsplan. Timmerstommen är klädd med faluröd locklistpanel, medan knutar och våningsband är vitmålade. Sadeltaket är täckt med pannplåt. Runt gårdstunet ligger en bryggstuga, ladugård och loge. Boningshuset är uppfört under tidigt 1900-tal, medan den timrade logen är betydligt äldre och troligtvis härstammar från förra delen av 1800-talet. I anslutning till gårdsbebyggelsen finns hävdade slätterängar som fortfarande slås för hand.

Torpet tillhörde ursprungligen Lögdö järnbruk, som ägde ett flertal avlägset belägna torp, där man i första hand producerade träkol till bruket. Miljön är idag klassad som riksintresse för naturvården. Förutom den värdefulla ängsfloran, som är resultatet av en ålderdomlig brukningstradition, är miljön riksbeaktad för sina ovanliga svamparter.

Bedömning och åtgärdsförslag

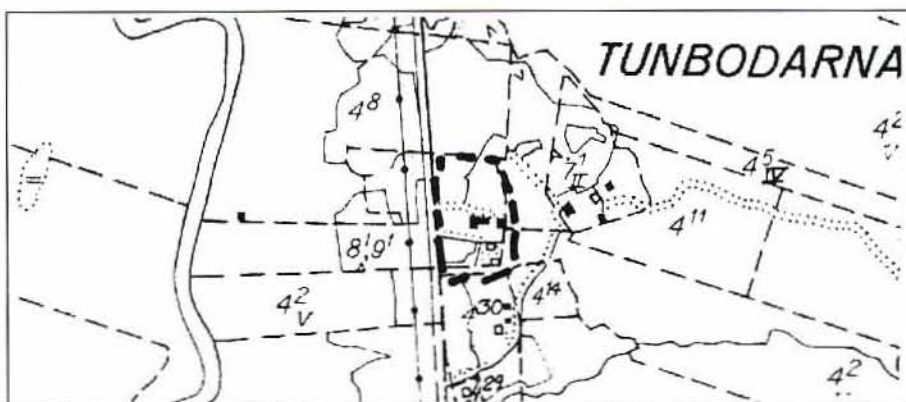
Färentorpet är ett skogshemman med en bebyggelsekontinuitet som sträcker sig fram till tidigt 1900-tal. Den välbevarade gårdsbebyggelsen med tillhörande slätterängar ger miljön ett stort kulturhistoriskt värde. En förutsättning för miljös bevarande är att befintliga slättermarker hävdas på traditionellt sätt och att kompletterande bebyggelse undviks. Miljön är klassad som riksintresse för naturvården. Bebyggelsen omfattas av PBL 3:12 §, vilket ev bör regleras i områdesbestämmelser.

Färentorpet, Storroten 1:5. Foto 1991/4:32.

10

Tunabodarna 8:1/9:1 skogshemman

Miljöbeskrivning och historik

På fastigheten Tunabodarna 8:1/9:1 finns ett mindre hemman med två boningshus och en vinkelbyggd ladugård. Byggnaderna är placerade i en öppen kring-gårdsgruppering. Boningshusen är av enkelstugemodell och är uppförda i 1½ våningsplan. De timrade stommarna är klädda med faluröda locklistpaneler. Den vinkelbyggda ladugården har en blandkonstruktion av timmer och resvirke. Gårdsbebyggelsen är placerad vid skogsbrynet och flankeras av två moderna villor, belägna vid vägen. Tunabodarna var tidigare fäbodställe för bönderna i Tuna, men har under 1800-talet utvecklats till ett mindre skogshemman.

Bedömning och åtgärdsförslag

Den välbevarade gårdsbebyggelsen härstammar troligtvis från mitten av 1800-talet. Gården har utvecklats från fäbodställe till skogshemman och har ett samhällshistoriskt värde. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Bebyggelsen omfattas av PBL 3:10 §.

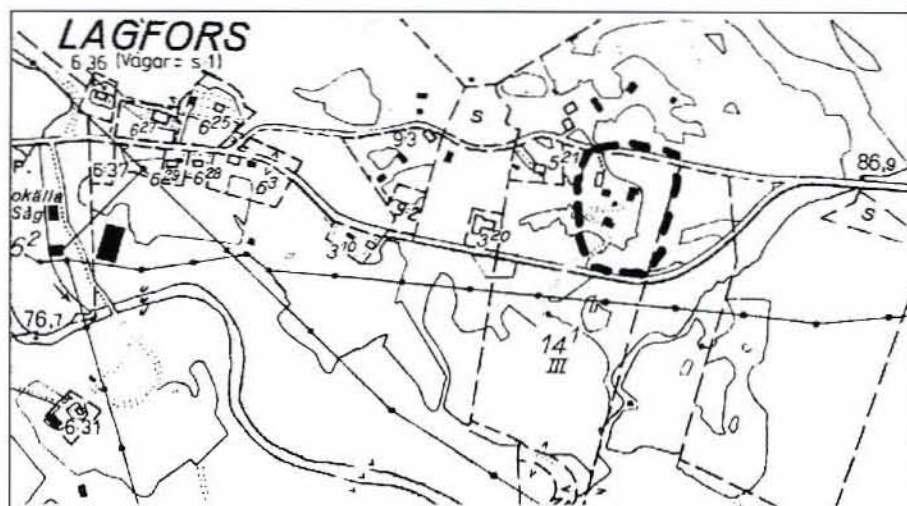

Boningshus, Tunbodarna 8:1/9:1.
Foto 1991/4:20.

Lagfors 14:1
jordbruksfastighet

Miljöbeskrivning och historik

Lagfors 14:1 är en bondgård, belägen på en höjd strax väster om Lagfors samhälle. Byggnaderna är symmetriskt placerade runt ett gräsbevuxet gårdstun med planterade björkar längs gårdsinfarten. Omedelbart öster om gården är åkermarken uppodlad, vilket gör gården synlig från landsvägen.

Mangårdsbyggnaden är en 2 våningar hög dubbelkorsbyggnad med timrad stomme och åstak. De faluröda fasaderna är klädda med stående panel på förvandring. Åstaket är klätt med enkupigt tegel och har ett välhållet stickspåntak under. Enstaka fönster är ersatta med yngre 2-lufts-fönster utan spröjs. Mangårdens utförande pekar på att den troligtvis är uppförd under förra delen av 1800-talet.

Födorådsstugan är en 1½ våningar hög timmerbyggnad, klädd med locklistpanel och ett tak täckt med 2-kupigt tegel. Även denna byggnad torde härstamma från samma tid. Ladugården är dock uppförd under tidigt 1900-tal. I den branta sluttningen omedelbart söder om födorådsstugan ligger en timrad loge med inrasat tak.

Bedömning och åtgärdsförslag

Lagfors 14:1 har en mangårdsbyggnad med stora byggnadshistoriska värden. Gården har också ett miljömässigt värde, varför odlingsmarken öster om gården bör hållas öppen. Mangårdsbyggnaden omfattas av PBL 3:12 § medan övriga byggnader omfattas av PBL 3:10 §.

Jordbruksfastighet, Lagfors 14:1.
Foto 1994/4

12

Lagfors järnbruk kapell och dammanläggning

Miljöbeskrivning och historik

Lagfors brukssamhälle är beläget i en smal dalgång vid Ljustorpsån. Den lilla tätorten är belägen i anslutning till dammen, där järnbruket och sågen en gång legat. Samhället har en splittrad bebyggelse och saknar serviceinrättningar. Från järn- och sågbrukstiden återfinns Lagfors brukskapell och dammen med broluckor. Av de tidigare jordbruken återstår ett storskaligt jordbruk, som övertagit marken från de tidigare mindre jordbruken. Den stora ladugården är belägen i anslutning till kapellet.

Lagfors järnbruk anlades av Philip Krapp 1741, som var verksam vid Lögdö bruk. Lagfors bruk var tillsammans med Sulå bruk anlagda för Lögdö bruks räkning. Någon masugn fanns inte, utan tackjärnet transporterades från Lögdö för vidare bearbetning till smidbart järn i Lagfors. Ursprungligen fanns här en stångjärnshammare med två härdar, för tillverkning av 600 skeppund (102 ton) stångjärn. Smedjan byggdes om ett flertal gånger och i mitten på 1800-talet fanns här tre hammare och fyra härdar.

Anläggningen brann ned 1877 och produktionen återupptogs ej. År 1771 fanns det en vattensåg i anslutning till smedjan och i mitten på 1800-talet omfattade sågen två finbladiga ramar. Efter att Sunds AB byggt ett kraftverk vid dammen 1915, elektrifierades ett sågverk som troligtvis härstammade från sekelskiftet.

Produktionsenheterna var belägna längs åns östra sida, medan herrgård, jordbruk och brukskapellet låg på västra sidan. Vid en ovanligt svår vårflood 1919, raserades

dammen och vattenmassorna drog med sig alla industribyggnader och herrgården. Dammen återuppbyggdes tillsammans med ett nytt kraftverk och såg. Sågen finns inte kvar och kraftverket revs under 1980-talet.

Från järnbrukstiden återfinns ett kapell, som uppfördes 1772 av dåvarande bruksägare Mattias Krapp. Kapellet är beläget på en kulle och är omgiven av björkar. Kapellet har en stomme av trä, som är klädd med faluröd locklistpanel. Taket är täckt med en tjockare typ av spån, s k kyrkspån. Västtornet är rekonstruerat. Kapellet restaurerades åren 1929-35 resp 1954-55.

Bedömning och åtgärdsförslag

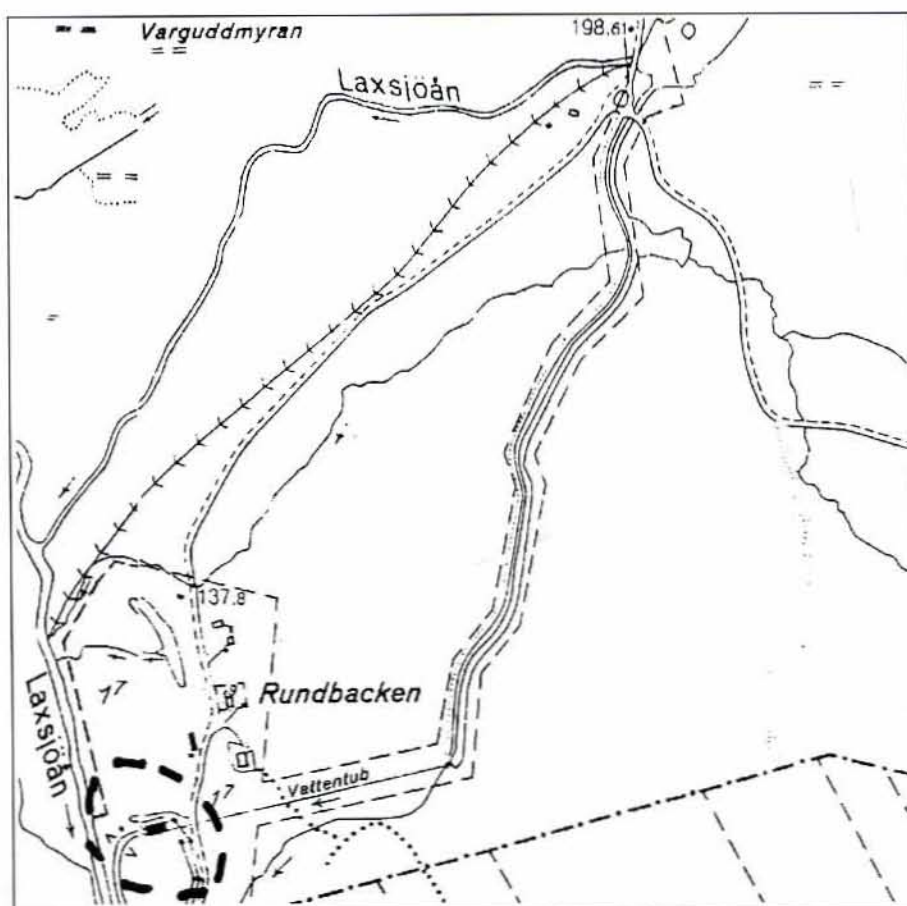
Lagfors kapell har tillsammans med dammanläggningen ett samhällshistoriskt värde som minne efter den bruksverksamhet som en gång lade grunden till samhället. Kapellet redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och skyddas enligt KML 4 kap.

Lagfors brukskapell från 1772.
Foto 1991/6:17.

13

Västra roten 1:7
Rundbackens kraftverk

Miljöbeskrivning och historik

Rundbackens kraftverk är avsides beläget i en kraftigt kuperad skogsbygd, norr om Uddefors. Kraftverksanläggningen uppfördes 1915-16 av Sunds AB och ägs nu av Båkab. Kraftverket tillhör en generation byggdekraftverk som uppfördes i anslutning till mindre vattendrag, under tidigt 1900-tal och spelade en betydande roll för den industriella utvecklingen.

Den industriella omdaning från ångdrivna sågverk till energikrävande cellulosa-industrier medförde en ökad utbyggnad av vattendrivna kraftverk. Detta resulterade också i att delar av landsbyggdens hushåll började elektrifieras i ett tidigt skede.

Själva kraftverksbyggnaden är en vinkelbyggnad, uppförd på betonggrund med väggar av rött fasadtegel och murtegel med vitfärgad puts. Fönsteröppningarna består av stora rundbågefönster respektive stickvälvda fönster med engelskt röda snickerier. Sadeltaket är täckt med falsad plåt i grön färgsättning. Den tidstypiska arkitekturen betonas av en kontrastverkan mellan ljus puts tegelornamentik i fönstervalv, takfot och gavelpartier.

I maskinhallen finns tre turbindrivna generatorer tillverkade av ASEA, 1916 resp 1924. Den sammanlagda effekten uppgår till ca 2500 kw. Vattnet till turbinerna erhålls via tuber från Födslodammen, som i sin tur står i förbindelse med Laxsjön. Ställverket och transformatorn byggdes om mellan 1958-60, i samband med effekthöjande åtgärder.

Förutom kraftverksbyggnaden finns här en större agrar magasinsbyggnad, en enplansvilla från 1960-talet och ett mindre bostadshus i trä, från perioden runt 1930-talet.

Bedömning och åtgärdsförslag

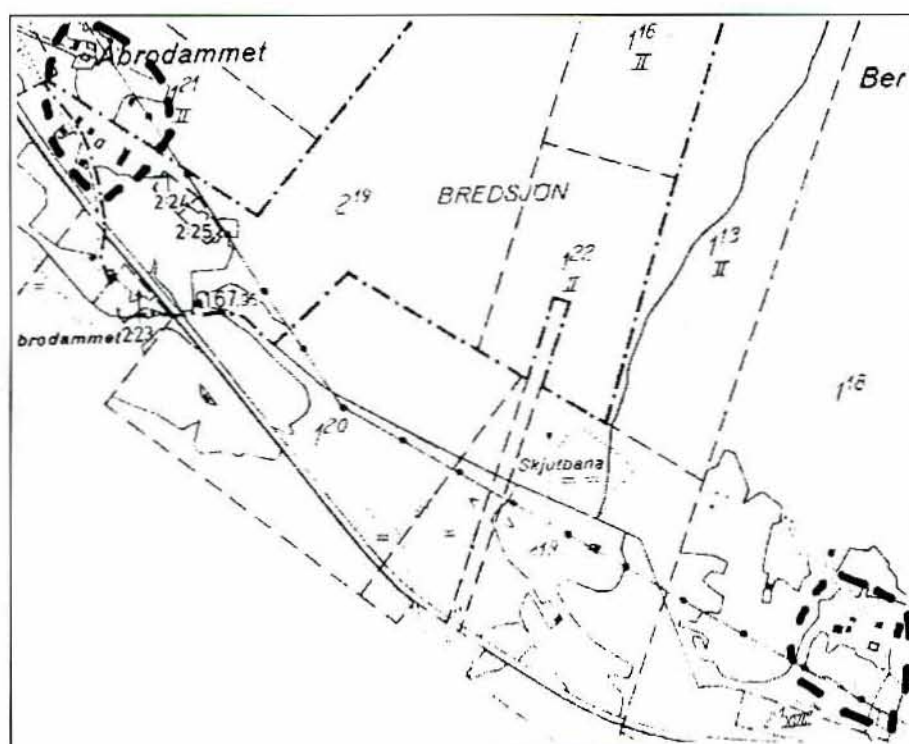
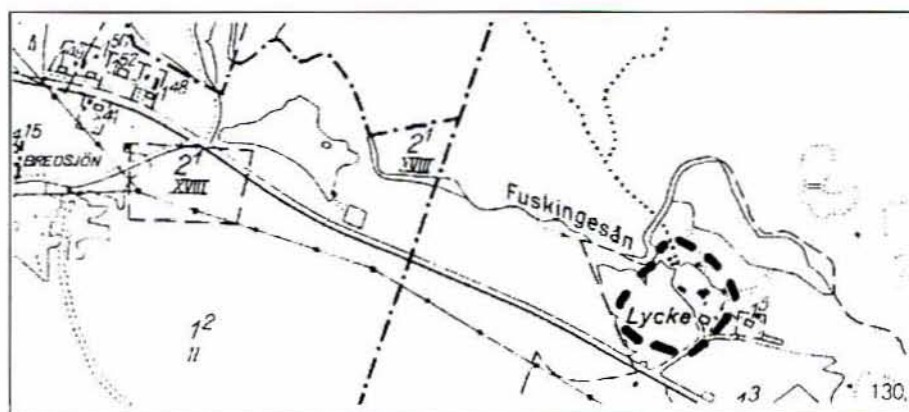
Rundbackens kraftverk tillhör ett av få välbevarade byggdekraftverk från tidigt 1900-tal, som fortfarande är i drift. Byggnaden är mycket välbevarad, liksom den ursprungliga maskinparken. Anläggningen har ett stort samhälls- och teknikhistoriskt värde. Kraftverket omfattas av PBL 3:12 §, vilket ev bör regleras i områdesbestämmelser.

Rundbackens kraftverk,
Västra roten 1:7.
Foto 1983/18:2.

14

Västra Roten 1:3,
(Lycke).
Bredsjön 1:18, 1:21
och 2:1.
skogshemman

Miljöbeskrivning och historik

I den smala dalgången norr om Lagfors samhälle, möter en utpräglad skogsbygd med en gles torpbebyggelse och splittrade odlingsenheter längs den slingrande landsvägen. Den lilla tätorten norr om Bredsjön, var tidigare ett lokalt centrum med skola, affär och IOGT-lokal. Bredsjöbygden koloniserades vid mitten av 1600-talet, då de första svedjebrukarna från Finland gavs rättigheter att etablerade sig här. Dagens bebyggelse domineras av mindre skogshemman från tidigt 1900-tal, d v s i slutskedet av de norrländska skogsbygdernas kolonisering.

Västra Roten 1:3

Västra Roten 1:3, Lycke är en gårdsbildning belägen norr om vägen i brytningen mellan den öppna odlingsmarken och skogsbrynet. Boningshuset är uppfört i ett våningsplan och har en timmerstomme klädd med stående slät panel. Det stora antalet ekonomibyggnader ligger väl samlade i anslutning till boningshuset. Samtliga ekonomibyggnader med undantag av ladugården, är uppförda med timmer. Gården är troligtvis uppförd under senare delen av 1800-talet.

Bredsjön 1:18

Bredsjön 1:18 är ett välbevarat skogshemman från tidigt 1900-tal. Boningshuset är en korsbyggnad med timmerstomme, klädd med faluröd locklistpanel. Ekonomibyggnaderna är placerade runt ett öppet gårdstun och är av varierande ålder. Ladugården har delvis murade väggar och flera ekonomibyggnader är

uppförda med timmer. De uppodlade åkertegarna ligger i omedelbar anslutning till gårdsbebyggelsen.

Bredsjön 1:21

Bredsjön 1:21 är ett skogshemman, beläget mot skogsbrynet, högt upp i en brant sluttning. Omedelbart sydost om gården finns en hävdad åkerteg. Boningshuset är en något moderniserad korsbyggnad med locklistpanelade fasader. Boningshuset bildar tillsammans med ladugården och bryggstugan en öppen kring-gårds-gruppering. Flertalet av byggnaderna härstammar från tidigt 1900-tal. Längre ner i sluttningen ligger fastigheten Bredsjön 2:19, som är ett torp från 1930-talet. Ladugården är försedd med en tillbyggnad som delvis rasat samman. Till gården hör en loge och en lada, uppförda med timmer.

Bedömning och åtgärdsförslag

Vid utkanten av de stora etablerade agrarområdena finns det ofta en kompletterande bebyggelse, bestående av mindre skogshemman. Bredsjöbyggnaden var tidigare kronomark där bl a finnar fick rätt att etablera jordbruk. Detta som ett led i en medveten statlig politik att kolonisera den norrländska skogsbyggnaden. Det är viktigt att representanter för dessa gårdstyper bevaras inför framtiden. Miljöerna redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:10 §.

*Skogshemman, Västra roten 1:3.
Foto 1991/6:10.*

*Skogshemman, Bredsjön 1:18.
Foto 1991/5:24.*

Hässjö

Utredningsområde

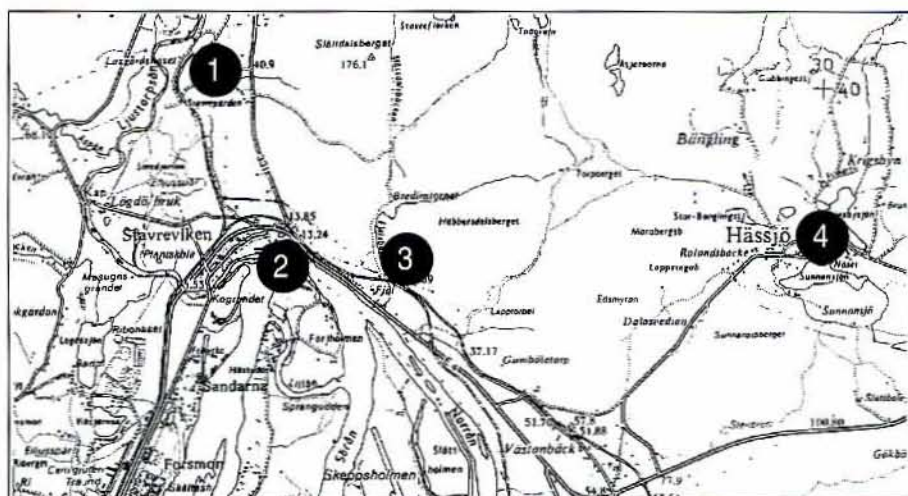
31

Hässjö socken

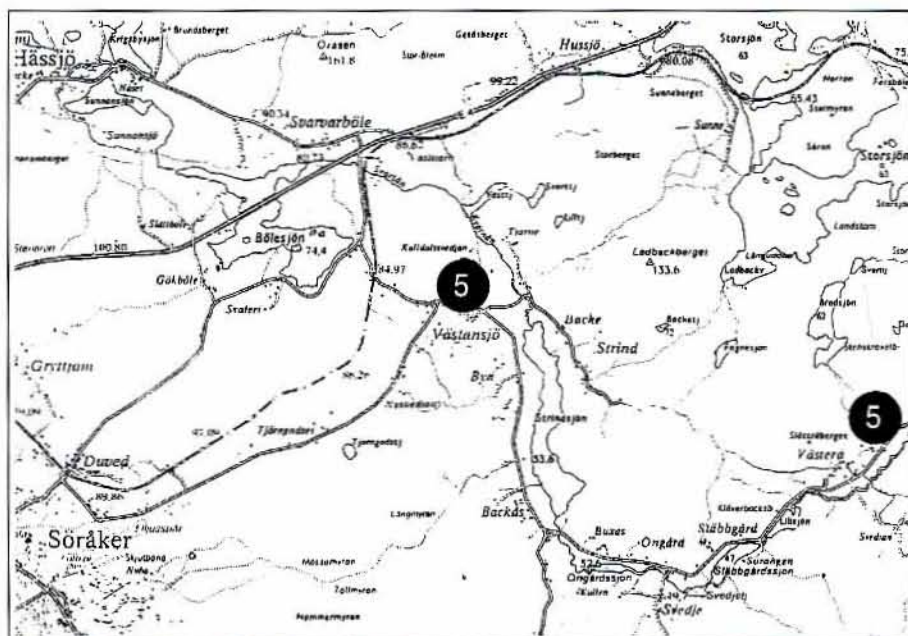
Utredningsområdet omfattar Hässjö socken med undantag av Lögdö bruk och Söråkers tätort som bildar egna utredningsområden, samt Åvike bruk som ingår i Tynderökusten.

De agrara miljöerna överväger, med en koncentration till omgivningarna vid Krigsbyjön och Strindsjön. Det ursprungliga sockencentret var beläget vid Hässjö prästbol, där också landsvägen till Härnösand passerade. En samlad egnahems- och villabebyggelse finns i Stavrevikens stationssamhälle. Omgivningarna runt Storsjön domineras av fritidsbebyggelse

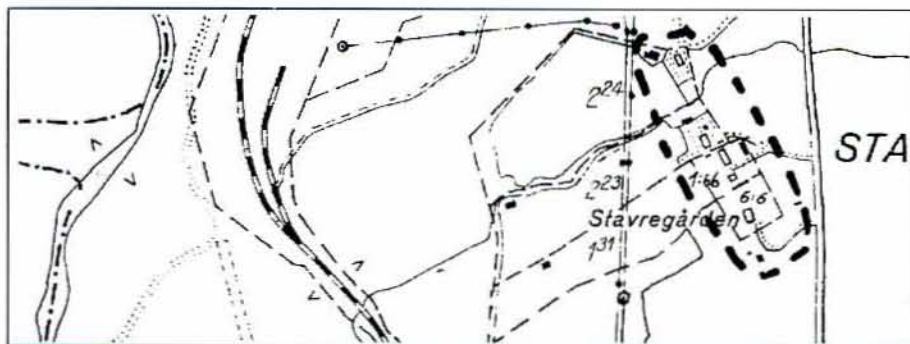
1. Stavre 1:66 m fl
2. Stavre 2:9, 2:51
3. Fjäl 1:37
4. Hässjö prästbol

5. Odlingslandsakapet Västansjö-Åvikebruk

1
 Stavre 1:66 m fl
 jordbruksfastigheter

Miljöbeskrivning och historik

Strax väster om vägen mot Långsele ligger en samling på fyra bondgårdar i rad. Ett smalt skogsparti skymmer miljön från vägen. Från gårdarna sträcker sig smala åkertegar mot väster. Något aktivt jordbruk bedrivs inte och det ursprungliga beståndet av ekonomibyggnader är reducerat.

- Stavre 5:6** Stavre 5:6, eller den s k Stavregården, uppfördes under senare delen av 1800-talet som tjänstebostad till forstmästaren på Lögdö bruk. Mangårdsbyggnaden är en timmerbyggnad med dubbel korsplan. Huset är relativt nyrenoverat och har bl a försetts med utvändigt tilläggsisolering. Av ekonomibyggnaderna återstår ett timrat uthus.
- Stavre 2:23** Stavre 2:23 har ursprungligen varit prästgård för Lögdö bruk. Prästgården är ursprungligen en parstuga, men har nu ändrat karaktär beroende på kraftig ombyggnad. Av ekonomibyggnaderna återfinns bl a en ladugård med brutet plåttak.
- Stavre 2:24** Stavre 2:24 är ett kraftigt ombyggt torp från tidigt 1900-tal.
- Stavre 1:66** Stavre 1:66 är en f d jordbruksfastighet med en välbevarad mangårdsbyggnad av parstugemodell med framkammare. Till gården hör också en bryggstuga och ett dubbelhårbre sammanbyggt med ett avträde. På mangårdens framsida öppnar sig en stor gräsmatta som övergår i åkermark.

Den två våningar höga mangården har en timmerstomme, klädd med faluröd lockpanel, med undantag av de nedre stockvarven som har liggande panel på förvandring. En ovanlig detalj är fönsterluckorna på bottenvåningen. Taket har en åskonstruktion och är täckt med taktegel. Det norra vindsgavelfönstret har blyinfattade fönsterglas.

Under tidigt 1940-tal köptes gården av dåvarande Hässjö kommun. Mangården renoverades relativt varsamt och användes därefter till barnkolloni. Från denna tid finns invändiga spår i form av fältindelade tak och bröstningspanel, allt utfört med boardskivor. På norra gavelsidan finns en väggfast brandstege. Rumsindelningen är intakt liksom merparten av snickerierna. Under 1950-talet kom gården åter i privat ägo. Mangården har en arkitektur och byggnadskonstruktion som var vanlig under 1700-talet och tidigt 1800-tal.

Bedömning och åtgärdsförslag

Miljöns kulturhistoriska värde finns i första hand i gårdsbebyggelsen på fastigheten Stavre 1:66, som bl a har en välbevarad parstuga med framkammare av ovanligt slag. Stavregården och Prästgården har ett värde p g a dess anknytning till Lögdö bruk. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Stavre 1:66 omfattas av PBL 3:12 §. Kompletterande bebyggelse omfattas av PBL 3:1 §.

Mångårdsbyggnad av
parstugetypp med framkammare,
Stavre 1:66.
Foto 1991/20:6.

2

Stavre 2:9, 2:51
villa resp. banvaktarstuga

Miljöbeskrivning och historik

Stavre 2:9 är en iögonfallande villa som är belägen i slutningen mot skogsbrynet. Villan har träpanelade fasader och valmat tegeltak. Varje hörn är försett med uppskjutande gavlar där mellanrummen fylls ut med vindskupor. På ömse sidor om den centralt placerade entrén finns rundade burspråk med balkonger upptill.

Den kompakta barockinspirerade villan uppfördes på 1920-talet av Sunds bruks AB, som privatbostad för disponent de Besch, med säte på Lögdö bruk. Hässjö kommun inköpte villan 1946 och byggde om den till läkarmottagning och bostad för provinsialläkaren. Från denna tid härstammar den låga tillbyggnaden, som inrymde mottagningsrum. Verksamheten bedrevs långt in på 1970-talet, men villan är nu åter i privat ägo.

Stavre 2:51 är en välbevarad banvaktarstuga med uthus. Samtliga byggnader har träpanelade fasader och är uppförda i samband med Ostkustsbanans tillkomst under mitten av 1920-talet.

Bedömning och åtgärdsförslag

Villan har ett kulturhistoriskt värde som representant för den mångfald av historiserande arkitekturstilar som florerade under 1800-talet och tidigt 1900-tal. Den välbevarade banvaktarstugan har ett samhällshistoriskt värde som minne efter Ostkustsbanan. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Byggnaderna omfattas av PBL 3:10 §.

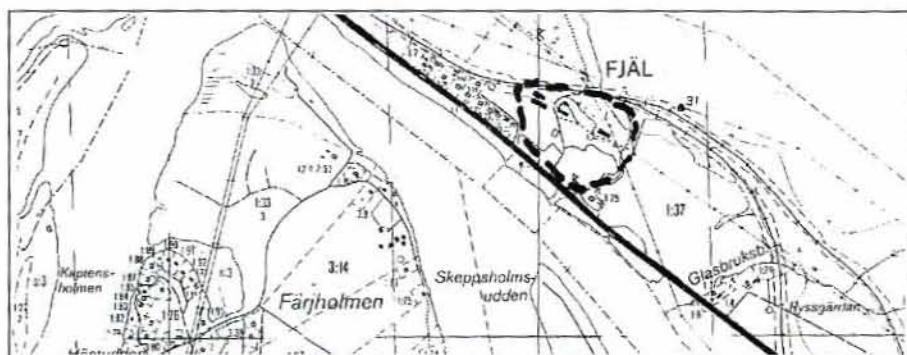

Banvaktarstugan och Beschka villan, Stavre 2:36 och 2:9.
Foto 1983/5:4.

3

Fjäl 1:37 jordbruksfastighet

Miljöbeskrivning och historik

Fjäl's jordbruksfastighet är belägen norr om gamla E4:an, där Indalsälven förgrenar sig i Sör- och Norrån. Gårdsbebyggelsen är belägen mot skogsbrynet och omges av ett svagt sluttande odlingslandskap med älven i bakgrunden. Längs landsvägen finns en blandad villabebyggelse, från 1940-talet och framåt.

Den 1½ våningar höga mangården har en sexdelad plan och är uppförd i slutet på 1880-talet. Timmerstommen är klädd med liggande fasspontpanel i vit färgsättning och grå snickeridetaljer. Bottenvåningens fönster är av korsposttyp med spröjs nedtill och lövsågade överstycken, medan övre våningen är försedd med halvåningsfönster. Sadeltaket är täckt med taktegel och kröns av två profilerade skorstenar. Den mindre gaveltillbyggnaden inrymmer pannrum. Längre upp mot skogsbrynet, i vinkel mot mangården, ligger de parallellt placerade ekonomibyggnaderna som i huvudsak härstammar från förra delen av 1900-talet. Nuvarande gårdsanläggning användes till en början som rättarbostad för Alafors sågverk, men har sedan mitten av 1930-talet varit i privat ägo.

Vid Fjäl fanns det tidigare ett färjeläge och vid nuvarande Fjäl's gård fanns det ett gästgiveri. En skraddare med efternamnet Bång, övertog gästgivargården med dess rörelse 1656. Gästgiveriet eller den sk "Bånggården" var belägen något öster om nuvarande mangårdsbyggnad och revs vid 1900-talets början. Carl von Linné nämner platsen i sina skrifter, efter ett besök 1732. Från gästgiveritiden återfinns två milstenar vid gamla E4:an: En av kalksten från 1663 och en av gjutjärn från 1811. Den senare är tillverkad på Lögdö järnbruk.

Strax nordost om Fjäl's gård fanns det tidigare ett glasbruk som var i drift från 1874 till 1917. Bruket anlades av J G A Wolfbrandt och disponent C. Jacobsen vid Tunadals sågverk. Till en början var produktionen inriktad på glasbuteljer, men efter att J. F. Gauffin blivit delägare blomstrade produktionen och kom även att omfattas

av hushållsglas. Fjäl's glasbruk hade ett mycket gott rykte, men prisökningar på råmaterial m m under 1:a världskriget, medförde att brukets verksamhet avvecklades. Själva bruksområdet var beläget vid älvstranden, med arbetarbostäder och herrgård i bakgrunden. Bruksbebyggelsen revs 1926 och nu återstår endast en kraftigt ombyggd arbetarbostad på fastigheten Fjäl 1:7.

Bedömning och åtgärdsförslag

Fjäl's gård har en välbevarad gårdsbebyggelse och en relativt påkostad mangårdsbyggnad. Miljön ligger vackert exponerad vid kanten av ett hävdat odlingslandskap. Platsen har spelat en central roll i traktens historia vilket ger miljön ett stort kulturhistoriskt och miljömässigt värde. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:10 §.

*Mangårdsbyggnad, Fjäl, 1:37.
Foto 1991/19:13.*

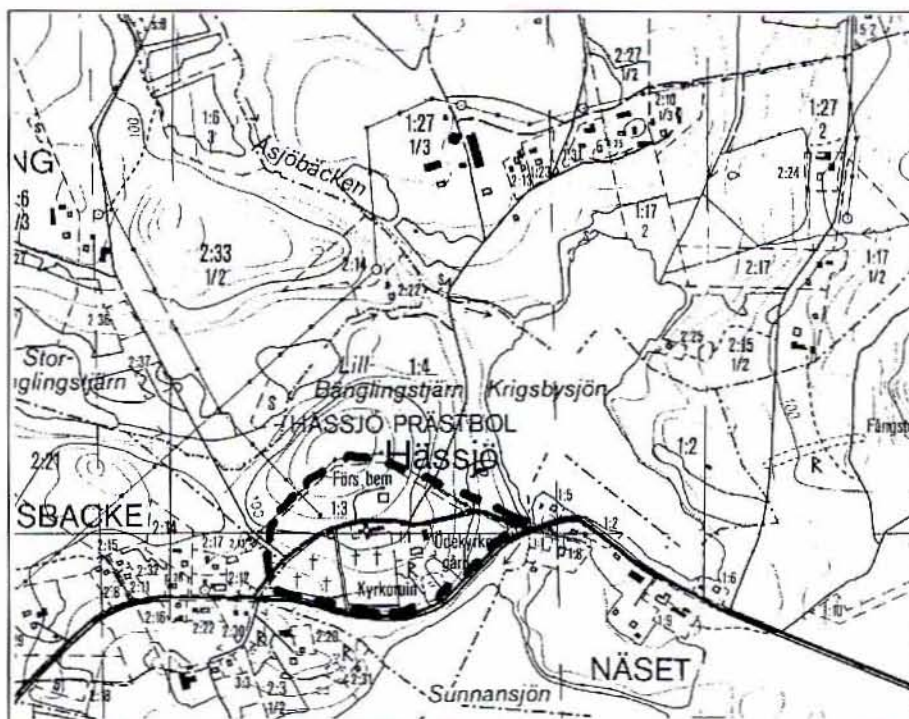

*Uthuslänga med vällingklocka.
Foto 1991/19:28.*

4

Hässjö prästbol

Miljöbeskrivning och historik

Hässjö prästbol är beläget längs den gamla landsvägen mellan Sundsvall och Härnösand, väster om Krigsbysjön och Sunnansjön. Kyrkplatsen ligger på en höjd, omgiven av ett agrart präglat landskap, med ett flertal byar runt sjöarna. Närmast väster om kyrkan ligger Rolandsbacke med en samlad bostadsbebyggelse av varierande tidsålder. Här finns bl a en faluröd träbyggnad som tidigare inrymde lanthandel (Rolandsbacke 2:12).

Hässjö kyrka uppfördes 1792-95, av byggmästaren Simon Geting. Kyrkan har ett rektangulärt långhus med sakristia mot öster och ett kvadratisk, lanterninkrönt torn mot väster. Gråstensmurarna är spritputsade, med en ljus beige färgsättning. Kyrkan restaurerades 1905, då den bl a erhöll öppna bänkrader och dekorationer på väggar och i tak. Vid en restaurering 1957 erhöll den en ny altartavla, utförd av Thorwald Alef. Prediksstolen och diverse lösa inventarier härrör från en medeltida kyrka, som var belägen bakom nuvarande prästgård. Kyrkogården är belägen i slutningen mot söder, och nås via två rundbågade stegportar mot öster och väster. Norr om kyrkan ligger församlingshemmet, en modernistisk enplansbyggnad med röda tegelfasader.

Prästgården, som är belägen öster om kyrkan, är en 1½ våningar hög salsbyggnad klädd med gulmålad locklistpanel och vita snickerier. Framsidan har en inglasad veranda med snickarglädje i gavelfältet. Prästgården är troligtvis uppförd under 1880-talet. Idag är den invändigt renoverad och används till bostadshus. I trädgården växer det fullt utvuxna löv- och fruktträd. I den nedre delen av trädgården finns delar av fundamentet till en tidigare kyrka på platsen.

Hässjö är moderförsamling till Tynderö och har tillsammans med Tynderö bildat eget pastorat sedan 1920-talet. Under perioden 1319-1920 var båda församlingarna annex till Ljustorp. Hässjö kyrka föregicks av två medeltida kyrkor: Den första kända var Mariae kapell som ersattes av en ny stenkyrka omkring 1540. Den sistnämnda revs och fick lämna byggnadsmaterial och div. inventarier till nuvarande kyrka. Det är delar av fundamentet till denna kyrka som återfinns i anslutning till prästgårdens trädgård. Pastorsexpeditionen finns numera i Söråker, som också har en kompletterande församlingsgård. Till Hässjö församling hör också Lögdö bruks kapell och stiftsgårdens kapell i Söråker.

Bedömning och åtgärdsförslag

Hässjö prästbol har en traditionell placering på ett höjdläge som omges av ett hävdat odlingslandskap. Slutningen mot Sunnansjön bör hållas öppen och helt fri från ny bebyggelse. För övrigt ställs stora krav på kompletterande bebyggelse i anslutning till miljön. Kyrkan skyddas enl KML 4 kap. Prästgården redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:10 §. Kompletterande bebyggelse omfattas av PBL 3:1 §.

*Hässjö kyrka.
Foto 1994/2.*

*Hässjö prästgård.
Foto 1994/2.*

5

**Odlingslandskapet
Västansjö-
Åvikebruk***(Se översiktskarta sid. 94)***Miljöbeskrivning och historik**

Den slingrande byvägen mellan Västansjö och Åvike bruk sträcker sig genom ett öppet odlingslandskap som är lokaliserat till det sammanhängande sjösystemet: Strindsjön, Öngårdssjön och Stäbbgårdssjön. Storskaligast är det runt Strindsjön med byarna Västansjö, Byn, Backås och Strind, för att smalna av mot Öngård och Västerå. Gemensamt för hela området är den blandade bebyggelsebilden med moderniserade mangårdsbyggnader, kompletterad med yngre villabebyggelse. Bebyggelsen har en traditionell gruppvis placering på höjder i odlingslandskapet eller som randbebyggelse längs skogsbrynet.

Bedömning och åtgärdsförslag

Miljöns värde ligger i det öppna odlingslandskapet, som medger en god översikt över byarna och gårdarnas placering i landskapet. Några bevarandeåtgärder för enskilda byggnader föreligger inte. Det är däremot av stor vikt att ev tillkommande bebyggelse lokaliseras i anslutning till befintlig bebyggelse och anpassas därefter. (Miljön sammanhänger delvis med Tynderökustens utredningsområde. Se Backås-Öngård-Västerå.). Delar av odlingslandskapet redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och i Länsstyrelsens rapport om ängs- och hagmarker, del 1. Kompletterande bebyggelse omfattas av PBL 3:1 §.

Söråker

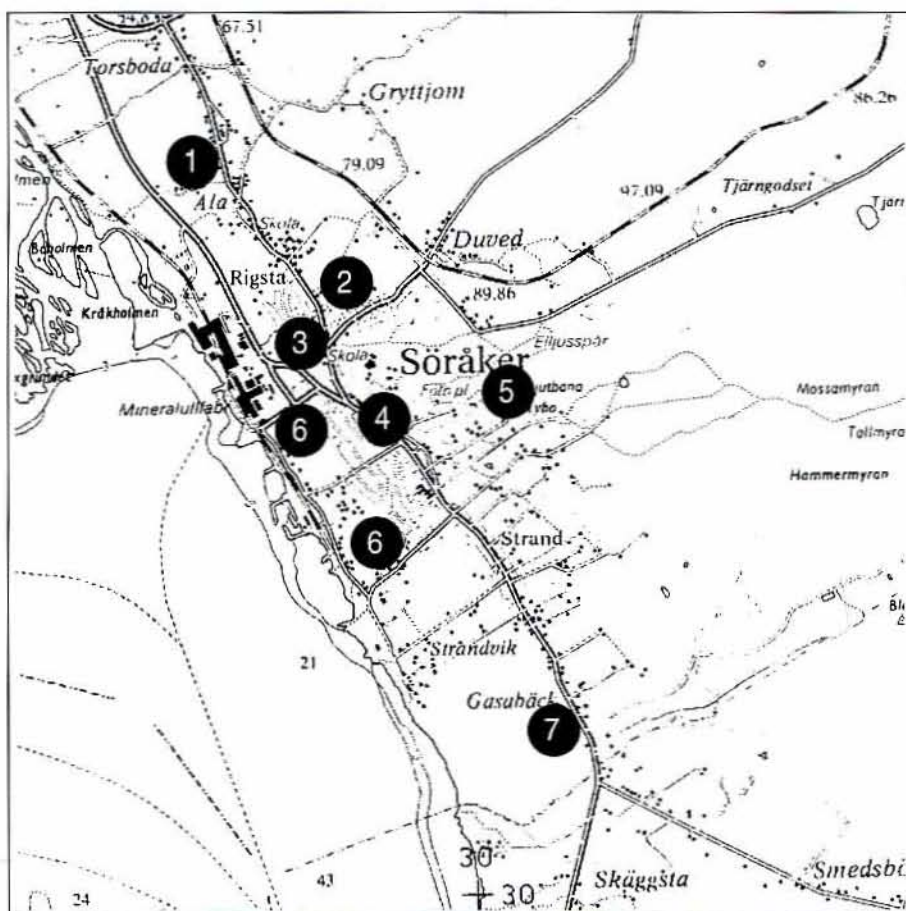
Utredningsområde –

35

Hässjö socken

Utredningsområdet sträcker sig från Torsboda i söder till Skäggsta i norr. Bebyggelsen är blandad och uppvisar en bebyggelsekontinuitet från 1800-talets agrara miljöer via 1960-talets flerbostadshus till dagens villatyper. Samhället har vuxit upp och präglats av industrierna längs kuststräckan. Längs den korta kuststräckan vid Klingerfjärdens östra strand låg som mest fem sågverk i rad. I slutningen ovanför sågverken växte det upp en arbetarbebyggelse bestående av mindre bostadshus i trä med tillhörande uthus. Flera sågverk hade också en herrgård i anslutning till industriplatsen. Under tidigt 1900-tal, byggdes Söråkers massafabrik, som i sin tur genererade nya bostadsområden, nu i form av reglerade egnahemsområden. Både massafabriken och dess efterträdare Gullfiber, är avvecklade.

Dagens verksamhet inskränker sig till lagerhållning, distribution och grossistverksamhet. Från sågverksperioden återfinns ett par herrgårdsbyggnader, en skola och några utspridda arbetarbostäder. De traditionella gränderna som löpte från gamla byvägen (nuv Centrumvägen) i slutningen mot sågverken är till stora delar bevarade.

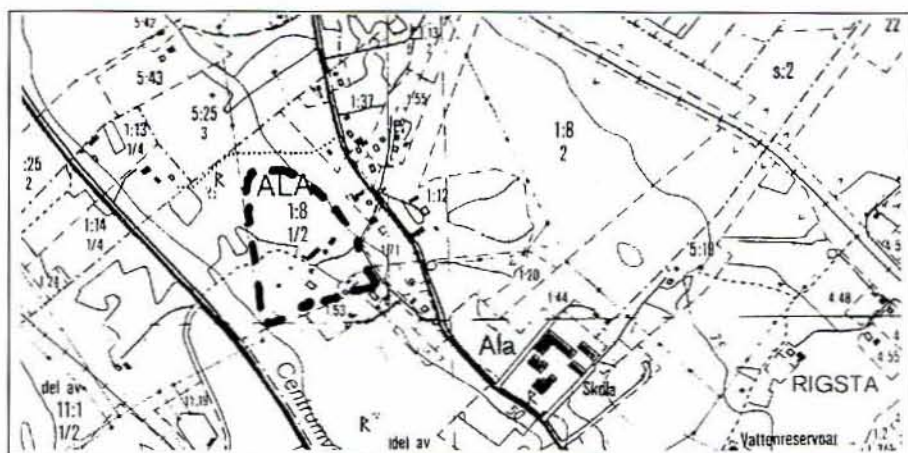
1. Ala 1:8
2. Rigsta 9:1
3. Söråker 29:1
4. Söråkers centrum
5. Söråker 26:1
6. Söråkers kustområde
7. Gasabäck 1:13, 1:28 och kulturlandskap

Ala 1:8

jordbruksfastighet och
kulturlandskap

Miljöbeskrivning och historik

Gården är belägen på en höjd mellan Centrumvägen och Rigstavägen. Gårdsbebyggelsen är relativt fritt grupperad på ömse sidor en mindre väg. Mangårdsbyggnaden har en timmerstomme, klädd med vitmålad stående fasspontpanel och frontespisar på två håll. Med utgångspunkt från byggnadens fasaduppbyggnad härrör den troligtvis från tiden runt 1880-talet. Vissa ekonomibygnader kan vara av äldre datum. Strax norr om gårdsbebyggelsen finns spår efter en slätterräng. Den f d odlingsmarken väster om mangården tenderar att växa igen med slybuskage.

Bedömning och åtgärdsförslag

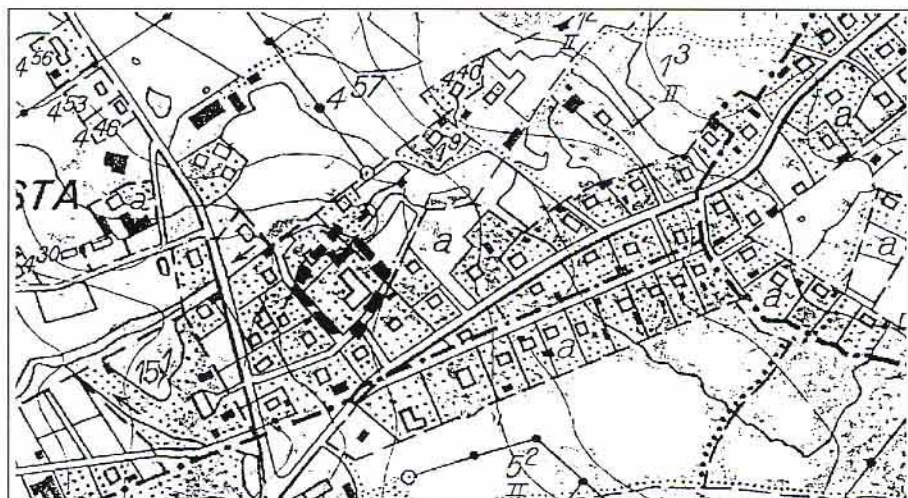
Ala 1:8 är en komplett bondgård med en kulturhistoriskt värdefull gårdsbebyggelse. Gården är väl synlig från såväl gamla som nya vägen. Miljön visar på Söråkers agrara ursprung och är således en historiskt viktig del i den bebyggelsekontinuitet som präglar dagens tätort. Gårdsbebyggelsen bör bevaras och den f d slätterrängen bör hävdas tillsammans med den igenväxande odlingsmarken väster om mangården. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Miljön ligger inom detaljplan och omfattas av PBL 3:10 §.

Mangårdsbyggnad, Ala 1:8.
Foto 1989/6:18.

2

Rigsta 9:1
baptistkapell*Miljöbeskrivning och historik*

Ebaneserkapellet är beläget i en västerslutning som präglas av egnahemsvillor från perioden runt 1920-30-talet. Kapelltomten har anlagda gräsmattor och är bevuxen med björkar.

Kapellet har en rektangulär planform med västtorn. Den stående timmerstommen är klädd med fältindeldad fasspontpanel i vit färgsättning. Långhuset har två fönsterrader med tätspröjsade fönster. På tornets mitt finns ett stort rosettfönster. Västtornets portal har en överbyggnad med snickarglädje. Tornet är krönt med ett guldförgyllt gotiskt krabbornament och en stjärna. Det branta sadeltaket och tornet är klädda med falsad plåt i svart färgsättning.

Invändiga snickerier och lösa inventarier är till stora delar bevarade. Den lägre vinkelbyggnaden mot norr är den ursprungliga församlings- och skollokalen och uppfördes 1876. Det nuvarande kapellet invigdes 1899 och är uppfört efter ritningar av arkitekt Per Östlund.

Hässjö baptistförsamling bildades 1856 och är den äldsta i trakten. En viktig del i församlingens arbete var skolundervisningen och under perioden 1862-1903 hade församlingen en anställd lärare. Undervisningen bedrevs i konflikt med den allmänna folkskolan, som inte ansågs uppfylla församlingens krav. Skolverksamheten upphörde i samband med att Ala skola uppfördes 1903.

Ebaneserkapellet, Rigsta 9:1.
Foto 1991/35:1.

Bedömning och åtgärdsförslag

Frikyrkorörelsen hade stor betydelse för människorna i det framväxande industrisamhället från senare delen av 1800-talet. Ebeneserkapellet är ett bra exempel på rörelsens olika byggnadstyper och uppvisar en ovanligt påkostad arkitektur med en välbevarad exteriör och interiör. Kapellet har ett stort samhälls- och arkitekturhistoriskt värde. Kapellet redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:12 §. Bevarandeskydd bör regleras i befintlig detaljplan.

3

Söråker 29:1
herrgård-stiftsgården

Miljöbeskrivning och historik

Herrgården uppfördes 1853 av J. C Kempe och har en tidstypisk klassicistisk prägel med relativt sparsam utsmyckning. Herrgården uppfördes utan anknytning till någon näringsverksamhet. Det var först 1859 som J. C Kempe lät uppföra Söråkers ångsågverk vid stranden, väster om herrgården.

På 1860-talet förvärvades herrgården av överjägmästare Axel Fredrik Kjellerstedt, som under sin tid anlade gårdsparken. Efter flera ägobyten skänktes anläggningen 1932 till staten för anläggandet av en trädgårdsskola. Skolverksamheten drevs fram till mitten av 1960-talet och omfattade en stor del av markområdet i nuvarande tätortsområdet. Herrgården och viss mark överlämnades därefter till stiftet som restaurerade herrgården. År 1971 stod herrgården färdig som kurs- och konferensgård för Härnösands stift. Vid en ombyggnad 1987, skapades bland annat ett kapell i den norra flygeln.

Bedömning och åtgärdsförslag

Stiftsgården är en av kommunens äldsta herrgårdar och uppvisar en välbevarad exteriör. Senare tiders tillbyggnader är omsorgsfullt utformade och anpassade till den ursprungliga anläggningen och dess nuvarande funktion. En viktig del av anläggningen är herrgårdsparken med anor från 1860-talet. Det gynnsamma läget medger en omfattande vegetation av ovanliga träd och buskar. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Herrgården omfattas av PBL 3:10 §.

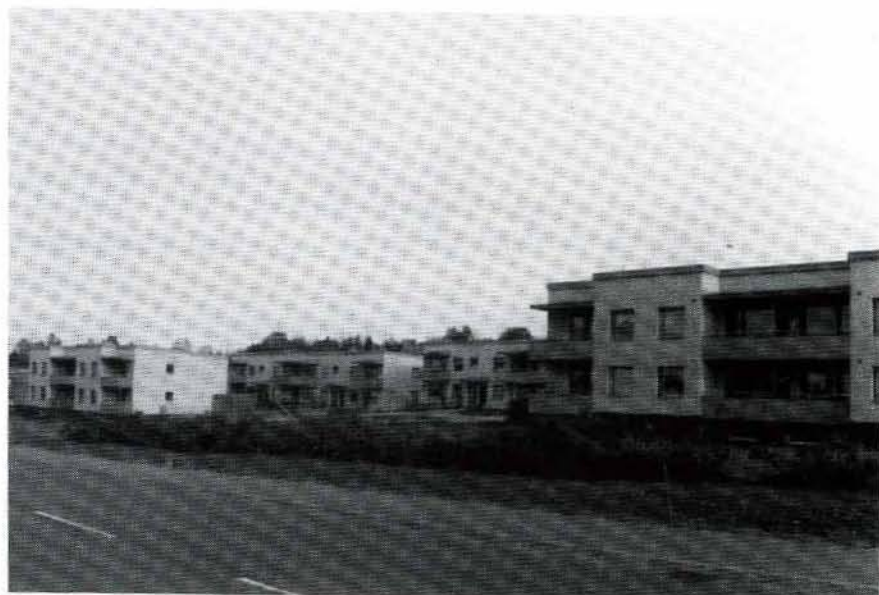
Stiftsgården, Söråker 29:1.
Foto 1991/34:36.

*F. d. brandstation och
flerbostadshus från 1950-talet.
Foto 1991/5.*

*Elementbyggda flerbostadshus
från sent 1960-tal.
Foto 1983/29:58.*

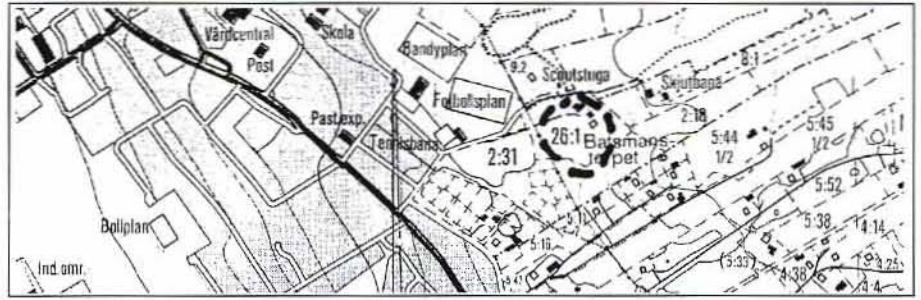

*Flerbostadshus från 1970-talet,
Foto 1994/5.*

5

Söråker 26:1 båtsmanstorpet

Miljöbeskrivning och historik

Båtsmanstorpet som också kallas Sundenska torpet, ligger i anslutning till Söråkers idrottsanläggningar, strax öster om tätortsbebyggelsen. Torpet är en traditionell enkelstuga, med förstu, kammare och kök. År 1988 revs den tillhörande ladugården och strax därefter ett närliggande bostadshus från tidigt 1900-tal. Torpet är restaurerat av ideella krafter och används idag av Hässjö hembygdssförening.

Båtsmanstorpen var marinens motsvarighet till arméns soldattorp och härstammar från 1600-talet. Kustsocknarna indelades i rotar där bönderna i varje rote var skyldiga att försörja en båtsman med torp och annan utrustning. I gengäld slapp bönderna krigstjänst. Det militära indelningsverkets rekryteringssystem avvecklades 1901 och avlöstes av allmän värnpliktstjänstgöring.

Bedömning och åtgärdsförslag

Torpet ligger på sin ursprungliga plats, men upplevs idag som en solitär utan anknytning till platsen. Stugan har ett lokalt identitetsvärde och ett samhällshistoriskt värde som minne över landets militära rekryteringsorganisation. Torpet redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:12 §.

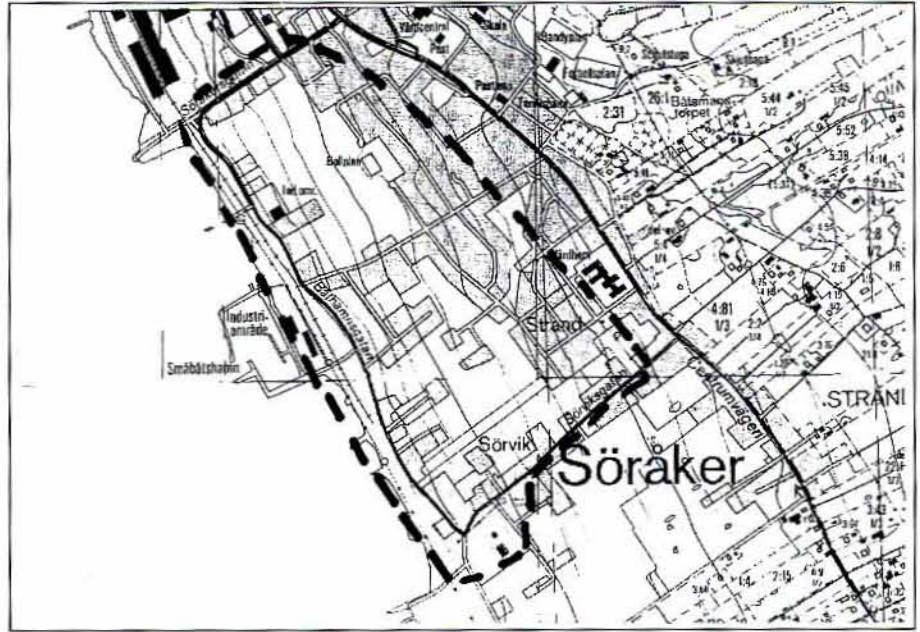
Båtsmanstorpet, Söråker 26:1.
Foto 1991/33:20.

Söråkers kuststräcka

industri- och bostadsområde

Miljöbeskrivning och historik

I den västra slutningen som sträcker sig från Centrumvägen ner mot strandkanten, finns det gamla gatunätet kvar sedan sågverkstiden. Kännetecknande är de sluttande gränderna som korsas av ett längsgående gatunät. Bebyggelsen är blandad och domineras av yngre enfamiljsvillor. Från sågverksperioden återstår ett fåtal bostadshus och en skola. Av den äldre industribebyggelsen återstår delar av Söråkers sulfittfabrik.

Från mitten av 1800-talet etablerades de första sågverken längs den korta kustremsan vid Klingerfjärden och under slutet av 1800-talet fanns här som mest fem sågverk i rad. Redan vid sekelskiftet uppstod svårigheter för sågverksindustrin och det sista sågverket togs ur drift 1938. Ett par viktiga orsaker till den stora nedgången var bristen på sågbart virke i kombination med en ökad konkurrens från utlandet. Detta fick stor betydelse för den norrländska skogsindustrin som under tidigt 1900-tal i allt högre grad kom att koncentreras på massatillverkning.

Söråkers sulfittfabrik startade sin produktion 1910 och var i drift till 1958. År 1957 startade Gullfiber sin produktion av isoleringsmaterial och företaget övertog delar av den gamla sulfittfabriken för sin verksamhet. Gullfiber avvecklade sin produktion 1985.

Industriverksamhet i Söråker:

- Alafors sågverk, 1850-1924.
- Rigsta varv, mitten av 1800-talet.
- Söråkers sågverk, 1859-1909.
- Sörviks sågverk, 1882-1938.
- Norrviks såg (Strandvik), 1883-1923.
- Nya Söråkers såg, 1886-1931.
- Söråkers sulfittfabrik 1910-1958.
- Gullfiber AB, 1957-1985.
- Gunnebo Bruk AB, spikfabrik och tråddrageri, 1965-1985

Söråker 11:11

Fastigheten är en äldre arbetarkasern, belägen längs Söråkersgatan. Den faluröda kasernen är uppförd i 1½ våningsplan och har en timmerstomme, klädd med faluröd locklistpanel.

Söråker 11:8 Bostadshuset har troligtvis varit en högre tjänstemannabostad för Söråkers sågverk. Huset är en korsbyggnad med sexdelad plan. Fasaden är klädd med gulmålad locklistpanel. Framsidan är försedd med en frontespis och en kolonnuren veranda.

Söråker 7:1 Herrgård till nya Söråkers sågverk. Herrgården med två flygelbyggnader är belägen i en väl avgränsad trädgård med planterade lärkträd. Boningshuset är en dubbel korsbyggnad, uppförd i 2 våningsplan, med veranda mot väster. Timmerstommen är klädd med fältindelad fasspontpanel i vit färgsättning. Flygelbyggnaderna är uppförda i 1½ våningsplan och har fasader klädda med vitmålad träpanel. Boningshuset har en panelarkitektur som är tidstypisk för perioden runt sekelskiftet. Den södra flygelbyggnaden är uppförd under senare tid.

Strand 4:40 Herrgård till Sörviks sågverk. Sörviks herrgård är belägen i en parkartad trädgård med planterade lövträd. Den ovanligt stora herrgårdsbyggnaden är uppförd i 2 hela våningsplan och har en stolpverksstomme. Fasaden är klädd med fältindelad, liggande fasspontpanel i gul färgsättning. Fönstersnickerier, knutar och verandan med snickarglädje är målade i vit färgsättning. Det vid takfoten svängda säteritaket är täckt med röd tegelprofilerad plåt. De två profilerade skorstenarna är klädda med plåt. Herrgården är uppförd de närmaste åren efter 1903. Om detta vittnar en fasadritning signerad av ark Jönsson, 1903.

Herrgårdsbyggnaden uppfördes som disponentbostad för Sörviks sågverk. Efter sågverkets avveckling 1938, köptes huset av Kiruna kommun (troligtvis under 1940-talet), som bedrev barnkoloni på platsen. Under 1980-talet var den i privat ägo och användes bl a som vårdhem för ungdomar. Fastigheten övergick i Timrå kommuns ägo under hösten 1994.

Strand 5:121 Sörviks skola. Sörviks folkskola är belägen längs Sörviksgatan, strax ovanför Sörviks herrgård. Skolhuset är en vinkelbyggnad, uppförd i 1½ våningsplan. Fasaderna är klädda med fältindelad fasspontpanel i gulbeige färgsättning. Taket är klätt med pannplåt och de profilerade skorstenarna är murade i rött tegel. Gavelpartiernas vindskivor är försedda med snickarglädje. Bottenvåningen inrymde ursprungligen två klassrum medan övervåningen hade två lägenheter. Flygelbyggnaderna inrymde uthus med avträden, respektive slöjdlokal. Skolan togs i bruk 1908 och användes långt in på 1970-talet.

Bedömning och åtgärdsförslag

De angivna objekten tillhör de sista bevarandevärda byggnaderna från sågverksperioden. De enskilda byggnaderna bildar ingen sammanhängande miljö, men är goda representanter för de byggnadstyper som var representativa i sågverksorterna. Byggnaderna bör bevaras tillsammans med det befintliga gatunätet, som också härstammar från sågverkstiden. Sörviks herrgård som är en ovanligt stor byggnad med en tidstypisk detaljrik arkitektur, har ett stort arkitekturhistoriskt värde. Byggnaderna omfattas av PBL 3:10 § med undantag av Strand 4:40, som omfattas av PBL 3:12 §.

Renoverad arbetarkasern vid
Söråkersgatan, Söråker 11:11.
Foto 1991/33:20.

Sörviks herrgård, Strand 4:40.
Foto 1992/2:24.

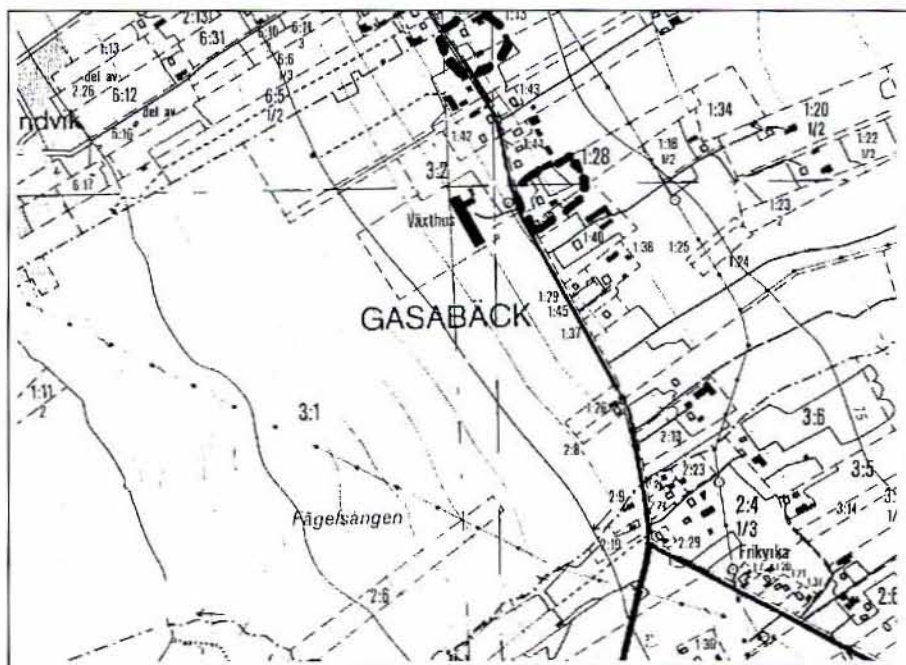
Sörviks skola, Strand 5:121.
Foto 1994/5.

Gasabäck 1:13, 1:28

sekelskiftesvillor och
kulturlandskap

Miljöbeskrivning och historik

Gasabäck har en blandad bebyggelse som utgörs av resterna från en agrar bebyggelse och en egnahemsbebyggelse som från tidigt 1900-tal och framåt.

Den öppna hagmarken i sluttningen mot sydväst medger fläckvis kontakt med Klingerfjärden och visar på en långvarig brukningskontinuitet. I sluttningens nedre del finns ett ca 15 ha stort lövskogsområde som domineras av gråal. Området har genomgått förändring från äng/åker till hagmark, som senare vuxit igen. De mindre öarna av lövträd i de övre delarna, är f d slätterängar. Hela området har en omfattande och i flera fall sällsynt flora och fauna.

Fastigheten Gasabäck 1:13

Fastigheten Gasabäck 1:13 är en 2 våningar hög villa från tidigt 1900-tal, med vinklad planform. Trästommen är klädd med gråmålad, fältindeldad fasspontpanel och vita snickerier. Den våningshöga verandan och gavelpartierna är försedda med snickarglädje. Taket är täckt med falsad plåt. Till fastigheten hör också en vinkelbyggd uthuslänga. Den stora trädgården är bevuxen med björkar och fruktträd

Fastigheten Gasabäck 1:28

Fastigheten Gasabäck 1:28 är en sekelskiftesvilla, belägen strax sydost om den förra. Villan är uppförd i 1½ våningsplan. Trästommen är klädd med omväxlande stående och liggande fasspontpanel i vit färgsättning. Mot gårdssidan finns en stor tillbyggnad som bl a inrymmer trapphus. Framsidan är försedd med en dominerande veranda med sirlig snickarglädje. I vinkel till boningshuset finns en faluröd uthusbyggnad. Tomten är bevuxen med planterade lövträd.

Bedömning och åtgärdsförslag

Gasabäck 1:13 och 1:28 är två välbevarade villor med sekelskiftesutsmückning, som utgör markanta inslag i den bebyggelsemässigt blandade miljön. Villorna redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:10 §.

Kulturlandskapet i sluttningen mot Klingerfjärden uppvisar en brukningskontinuitet med stora biologiska värden. Landskapsavsnittet tillhör också de få områden som medger visuell kontakt med havet och har ett miljökäpande värde. Natur- och odlingslandskapet redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden från 1993.

Sekelskiftesvilla med snickar-
glädje, Gasabäck 1:13.
Foto 1991/34:4.

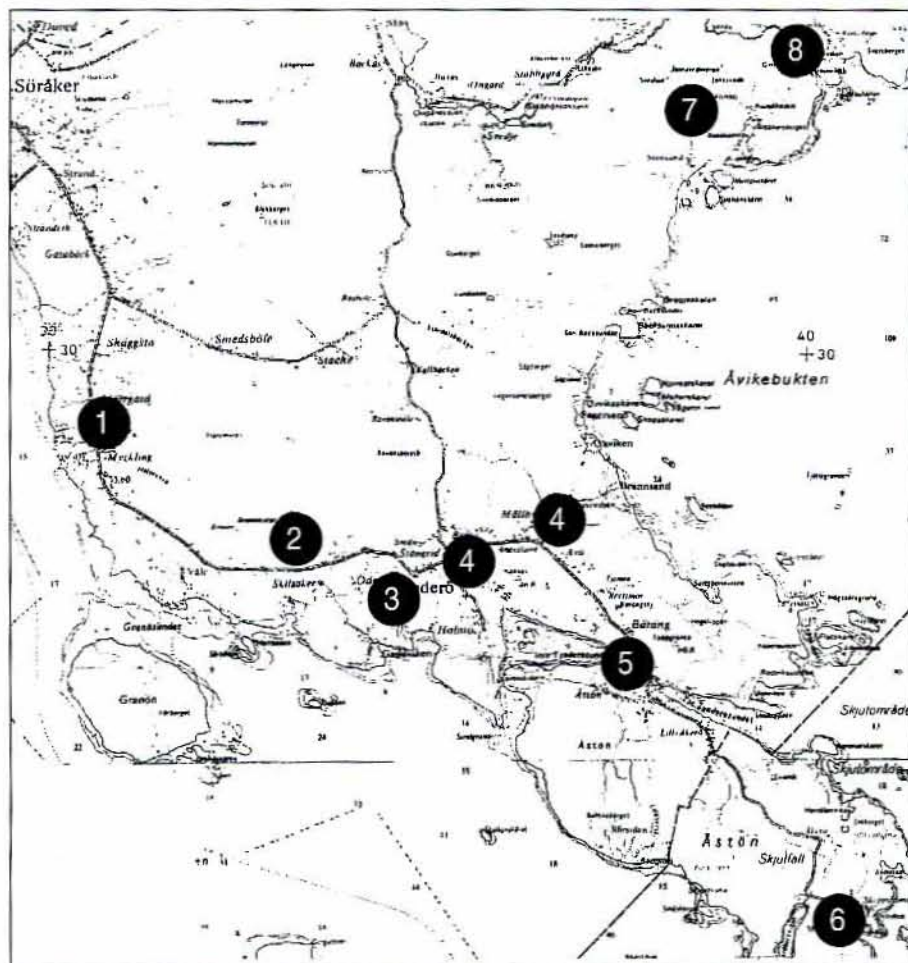

Uthuslänga, Gasabäck 1:13.
Foto 1991/34:7.

Sekelskiftesvilla med rikt utsirad
veranda, Gasabäck 1:28.
Foto 1991/33:25.

Utredningsområde
41
Tynderö socken

1. Myckeläng 2:3
2. Skilsåker
3. Tynderö prästbol
4. Stångrid-Berge
5. Tynderösundet vid Bäräng och Åstön
6. Skeppskamn och Storhamn
7. Bondhamn
8. Åvike järnbruk

Tynderö bildar ett utskjutande landområde med kust mot Klingerfjärden i väster och Bottenhavet mot öster. Längst ut mot söder ligger Åstön som åtskiljs från fastlandet genom det smala Tynderösundet. Längs västra kuststräckan mellan Skäggssta och Tynderösundet, möter ett agrart präglat landskap, som bitvis bryts av mindre skogsområden.

Bondgårdarna har en traditionell placering längs skogsbrynen eller som öar i landskapet. Den agrara bebyggelsen från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal dominerar, men här finns även en bebyggelsekontinuitet som sträcker sig över 1930-talets Per-Albin-torp till dagens moderna villor. Odlingslandskapet har till stora delar vuxit igen, men i områdets norra del hålls det öppet ända ner till vattnet.

Vid Tynderösundet möter en bebyggelse med anknytning till fiske och den förr så livliga sjöfarten. Här finns en blandad bebyggelse bestående av bostadshus från 1930-40-talet, fritidsbebyggelse och enstaka inslag av agrar bebyggelse. Längs stränderna ligger båthus och hamnmagasin av blandad ålder.

Större delen av Åstön upptas av ett militärt skjutfält, men i Skeppshamn finns en välbevarad fiskarmiljö med kapell, stugor och sjöbodrar. På Västra sidan av Åstholmen ligger f d Storhamns lotsstation, med små röda fiskarstugor.

Den östra kuststräckan utgörs av kuperad skogsterräng och är delvis relativt otillgänglig. I Oxviken och Bondhamn ligger fiskelägen tillhörande Mällby och Västerå byar. Längre norrut ligger Ytterå med resterna efter det som en gång varit Åvike järnbruk.

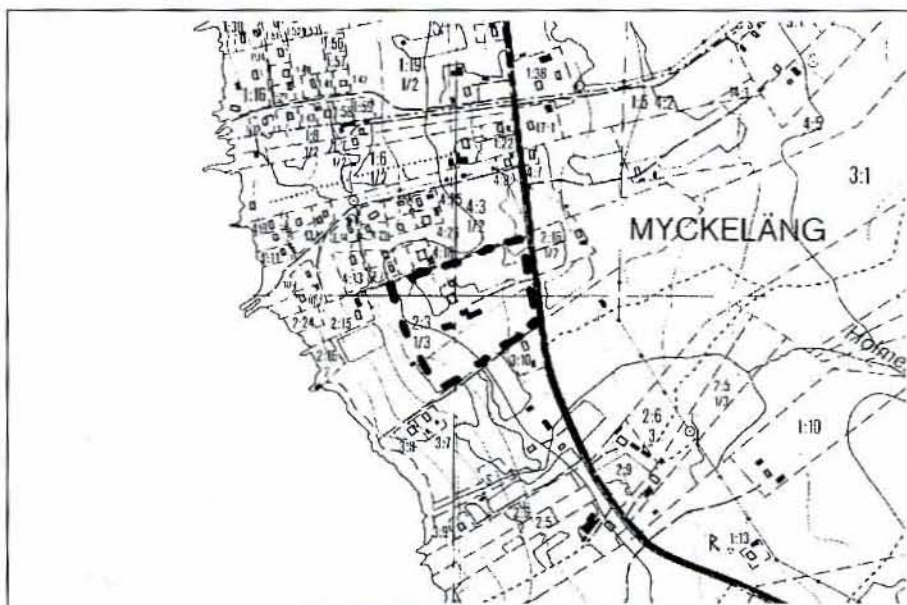

Mitt i landskapet möter en spridd agrar bebyggelse i trakterna kring Rosböle. Norr därom ligger Öngårdssjön och Stäbbgårdssjön som är ett agrart präglat område med hävdade odlingsmarker i anslutning till sjöarna. Runt hela Tynderökusten och på Åstön finns kommunens mest omfattande fritidsbebyggelse. Denna är som regel koncentrerad till kustremsan, väl avskild från den agrara bebyggelsen.

Efter att Tynderö blivit isfritt ca 6000 f kr låg större delen av landskapet under vatten. Det var först under senare delen av bronsåldern (1500-500 f kr) som landhöjningen medförde förutsättningar för människor att bosätta sig här. Det är också från denna tid som de första fornlämningarna härrör. Området är rikt på fornlämningar och gravfältet i Våle-Skilsåker är objekt av riksintresse för kulturmiljövården.

I Tynderö har det tidigare bedrivits en blandhushållning där jordbruk i kombination med fiske (eller tvärtom), varit huvudnäringarna och skogsbruket en binäring för det egna behovet av ved och virke till gården. Skogsarbetet var ett vinterarbete medan fisket i allmänhet hörde sommarmånaderna till. I de hushåll där fisket var huvudnäring, förekom det att människorna hade sin bosättning i ett speciellt fiskeläge under sommaren. Skeppshamn på Åstön var ett sådant fiskeläge.

I
Myckeläng 2:3
 jordbruksfastighet och
 odlingslandskap

Miljöbeskrivning och historik

Myckeläng är beläget vid Tynderös västra kust och har ett svagt sluttande odlingslandskap som sträcker sig från den kustnära landsvägen ner mot Klingerfjärden. Trots att det inte bedrivs något aktivt jordbruk i byn, hävdas fortfarande delar av odlingslandskapet. På vissa platser öppnar sig vyer över vattnet med Alnön i bakgrunden.

De större jordbruksfastigheterna är belägna en bit väster om vägen, medan östra sidan av vägen har mindre gårdar och torpbebyggelse belägen längs skogsbrynet och inne i skogen. Den agrara bebyggelsen härstammar i huvudsak från senare delen av 1800-talet och utgörs av anspråkslösa korsbyggnader med träpanelade fasader. Vissa ekonomibygnader kan dock vara av äldre datum.

Inslag av moderna villor förekommer relativt sparsamt. I byns södra och norra delar finns det mindre områden med fritidsbebyggelse i anslutning till vattnet.

Myckeläng 2:3 är en exteriört välbevarad och komplett bondgård från 1880-talet. Mangården är en dubbel korsbyggnad med gulmålad locklistpanel, vita knutar och sågtandsprofilerade vindskivor och takskägg. Bryggstugan och ladugården är placerade som flyglar, medan logen ligger något avsides. Gårdsinfarten är kantad med glest placerade björkträd som bildar allé. Gården ligger väl exponerad i landskapet och omges med ett öppet odlingslandskap som medför utsikt över Klingerfjärden.

Bedömning och åtgärdsförslag

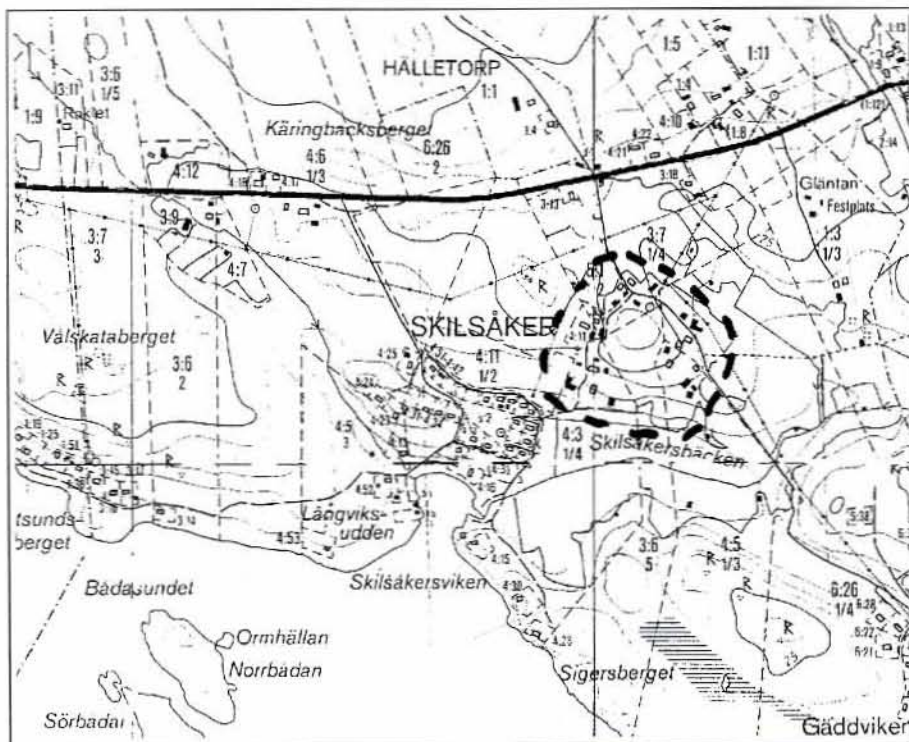
Myckeläng 2:3 är en välbevarad gårdsenhet från senare delen av 1800-talet, med stort kulturhistoriskt och miljömässigt värde. Kompletterande bebyggelse bör undvikas i anslutning till gården och dess närmaste omgivning. Det öppna odlingslandskapet är en viktig del av miljön och bör även fortsättningsvis hållas öppet. Miljön finns redovisad i länsstyrelsens program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden från 1993 och i kommunens Ö-plan från 1990. Gårdsbebyggelsen omfattas av PBL 3:10 §.

Jordbruksfastighet,
Myckeläng 2:3,
Foto 1991/9:8,

2

Skilsåker
odlingslandskap och
bykärna

Miljöbeskrivning och historik

Skilsåker är till ytan en av de största byarna i Tynderö. Här sträcker sig landsvägen genom en skogsbyggd med torpbebyggelse och mindre odlingslotter. Skilsåker bykärna är belägen söder om landsvägen och nås via en avtagsväg som fortsätter till kusten.

I Skilsåker ligger gårdarna samlade på en höjd. Gårdarnas täta placering i bykärnan beror troligtvis på en ringa utflyttning vid laga skiftet. Runt byn öppnar sig ett böljande odlingslandskap med ängslador. Det rör sig i huvudsak om en agrar bebyggelse från senare delen av 1800-talet. Mangårdsbyggnaderna är till största delen moderniserade, medan ekonomibygnaderna är relativt välbevarade

Vid kusten finns en blandning av fritids- och villabebyggelse samlad till Gäddviken och Skilsåkersviken. Området är mycket rikt på fornlämningar och på Vålskataberget, väster om Skilsåkers by, finns kommunens mest omfattande gravfält med rösen och stensättningar. De skuströsa härstammar i huvudsak från bronsåldern och anlades ursprungligen i anslutning till dåvarande kustlinje.

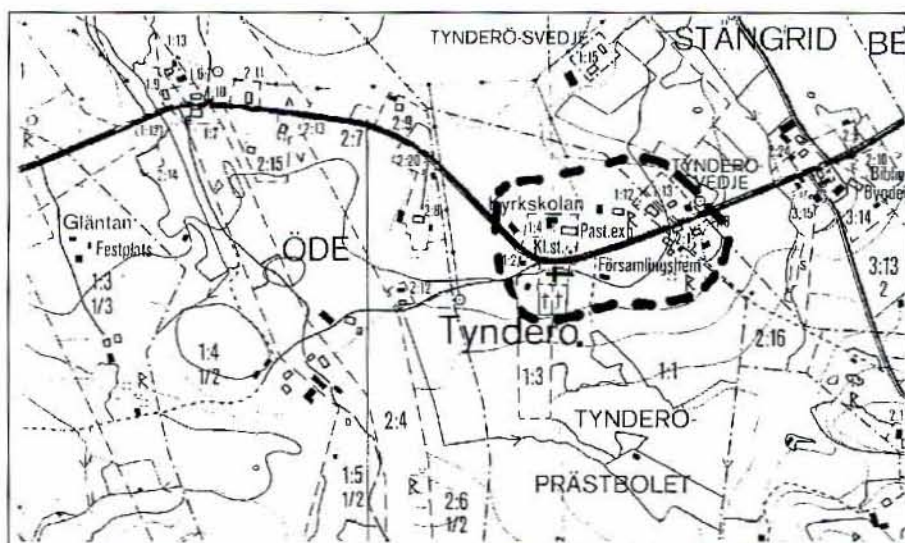
Bedömning och åtgärdsförslag

Skilsåkers bykärna med omgivande odlingslandskap och ängslador är en karaktärs- miljö med stora kulturhistoriska och miljömässiga värden. Odlingslandskapet är viktig del av miljön och bör hållas öppet. Det vore också önskvärt att de kulturhisto- riskt värdefulla ängsladorna kunde bevaras. Kompletterande bebyggelse bör anslutas till befintlig bebyggelse och anpassas därefter. Miljön är klassad som riksintresse för kulturmiljövården. Skilsåkers bykärna redovisas i kommunens Ö- plan från 1990 och omfattas av PBL 3:1 §.

*Del av Skilsåkers bykärna, från S.
Foto 1991/14:19.*

Tynderö prästbol Kyrka, kyrkskola och
prästgård**Miljöbeskrivning och historik**

Miljön omfattas av kyrka med klockstapel, kyrkskola, prästgård och församlingshem. År 1316 var Tynderö annex till Hässjö, någon gång därefter sammanfördes båda församlingarna under Ljustorp. Sedan 1920 har förhållandet varit detsamma som 1316.

Kyrkan är en mindre rektangulär långhusbyggnad med vitputsade gråstensmurar och ett brutet och valmat tak, täckt med svartmålad falsad plåt. Portalen är belägen mot väster och mot nordost finns ett utskott som inrymmer sakristian. Kyrkans murar härstammar från medeltiden, men sin nuvarande exteriör fick den vid en ombyggnad 1756-66 under ledning av Daniel Hagman.

Kyrkans interiör har förändrats vid ett flertal tillfällen. Klockstapeln har panelad stomme av resvirke som vilar på en murad gråstenssockel. Den svängda tornhuven är klädd med tjocka spån, s k kyrkspån. Vindflöjeln som kröner lanterninen bär årtalet 1766, vilket är årtalet för en ombyggnad.

Strax norr om klockstapeln ligger kyrkskolan som är en långsträckt 1½ våningar hög timmerbyggnad, klädd med gulmålad locklistpanel och valmat tegeltak. Vid skolans infart står två grindstolpar i huggen granit. I den svagt sluttande gårdsplanen framför skolan, sträcker sig en terrassbildande gråstensmur som avslutas med en jordkällare. Bakom skolan ligger en faluröd vinkelbyggnad med avträden.

Den nya folkskolan togs i bruk 1878. Eftersom dåvarande skolrådet stod under inflytande från kyrkan, med kyrkoherden som given ordförande, var det vanligt att skolbyggnaderna placerades i kyrkans närhet. I dag används den som hembyggs-gård av Tynderö hembygdsförening, som nyligen genomfört en varsam restaurering av byggnaden.

Strax öster om skolan ligger prästgården, som är en 1½ våningar hög mangårds-liknande timmerbyggnad med sexdelad planlösning. Fasaden är klädd med faluröd locklistpanel och taket är täckt med tegel. På den plana tomten med anlagda gräs-mattor finns planterade lövträd och i vinkel till boningshuset finns ett falurött uthus med garage. Under 1980-talet tilläggsisolerades fasaden utvändigt, samtidigt som de korta taksprången förlängdes. Detta medförde att byggnadens ursprungliga karraktär påverkades. Prästgården är uppförd under 1920-talet och tillhör en generation mönsterprästgårdar för övre Norrland, efter ritning av O. Hökerberg.

Söder om vägen, mitt emot prästgården ligger två rödmålade boningshus med brutet sadeltak från tidigt 1900-tal, där det större huset inrymmer församlingshemmet "Hyddan". Delar av församlingshemmet härstammar från det kapell som fanns vid det numera nedbrunna fiskeläget Rödviken. Omedelbart väster om församlings-

hemmet ligger vaktmästarbostaden, som är en modern vinkelbyggd enplansvilla med rödmålade träfasader.

Bedömning och åtgärdsförslag

Den sammanhängande miljön med kyrka, skola och prästgård har ett stort samhälls- och bebyggelsehistoriskt värde. De enskilda byggnaderna är goda representanter för sin tids byggnadsskick samtidigt som skolans placering visar på skolväsendets samhörighet med kyrkan. Förutom själva skolbyggnaden utgör jordkällaren och uthuset viktiga delar av miljön, varför även dessa bör bevaras och vårdas. Kompletterande bebyggelse i anslutning till kyrkan och skolan bör noga övervägas. Kyrka och klockstapel omfattas av KML 4 kap. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. Kyrkskolan omfattas av PBL 3:12 § och övrig bebyggelse av PBL 3:10 §.

*Tynderö kyrka med klockstapeln
och kyrkskolan i bakgrunden.
Foto 1991/15:8.*

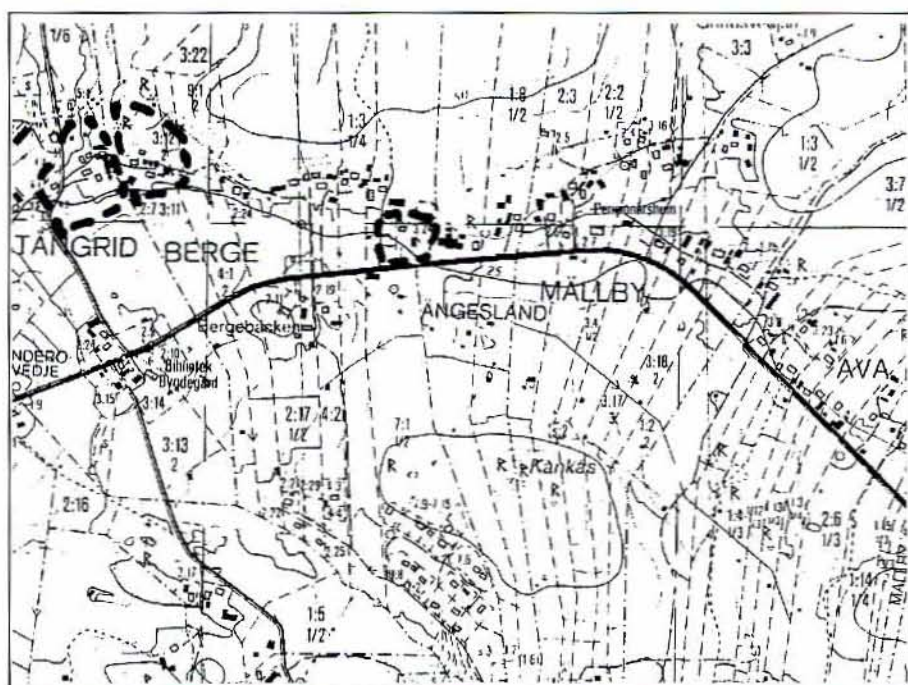
*Kyrkskolan,
numera Tynderö hembyggsbyrå.
Foto 1994/1.*

4

Stångrid-Berge-
Ängsland-Mällby-

Ava

Jordbruksfastigheter och
odlingslandskap

Miljöbeskrivning och historik

Miljön utgörs av fyra mindre agrara byar på rad, med en karakteristisk randbebyggelse intill skogsbrynet, norr om landsvägen. Bebyggelsebilden är något blandad, med renoverade gårdar från perioden runt sekelskiftet, kompletterad med yngre bostadsbebyggelse. Söder om vägen möter ett öppet sammanhängande odlingslandskap med smala åkertegar och glest placerade ängslador. Delar av det öppna odlingslandskapet tenderar att växa igen.

Ängsladorna är en typisk norrländsk företeelse och en kvarleva sedan vinterfodret skördades på avlägsna slåtterängar och magasinerades på platsen, för att transporteras hem vid behov under vintern. Även sedan vallodlingen infördes under 1800-talet magasinerades fodret till stora delar i ängslador, beroende på de norrländska gårdarnas brist på tillräckliga utrymmen på gården.

Vid Stångrid-Berge öppnar odlingslandskapet tillfälligt upp sig, för att även omfatta södra sidan av landsvägen. Landsvägen korsas här av en väg som sträcker sig från de inre delarna av Tynderö i norr, till Holmö i söder. Vid väggorsningen finns en lokal centrumbildning med lanthandel och byggedgård som inrymmer en biblioteksfilial.

Stångrid 5:2

Stångrid 5:2 har en något ombyggd mangårdsbyggnad som härstammar från tidigt 1700-tal. Mangårdsbyggnaden flyttades inom tomten till sitt nuvarande läge 1828. I samband med flyttningen uppfördes bl. a. ett härbre och en parstuga (bryggstuga). Den mindre mangårdsbyggnaden av enkel korstyp har en timmerstomme klädd med omväxlande stående och liggande panel, vilket blev vanligt från senare delen av 1800-talet. Huvuddelen av byggnaderna är oregelbundet placerade runt ett gårdstun.

Gården är i drift och ägaren bedriver bland annat svinavel. I gårdens ägo finns också ett mejeri (Stångrid 6:1) som uppfördes 1913. Mejeriet uppfördes som ett andelsmejeri för de närliggande byarna. Mejeriet avvecklades 1933, då verksamheten övergick till en bagerirörelse som drevs fram till 1960-talet. Byggnaden är uppförd i två våningsplan med separat trapphus. Första våningen är uppförd i vitputsat murtegel, medan övre våningsplanet har en panelad timmerstomme. På husets baksida finns en anslutande uthuslänga.

Berge 2:7/3:11

Berge 2:7/3:11 har en mangårdsbyggnad med utsökta fasadsnickerier. Huset är en korsbyggnad i 1½ våningsplan med en stomme av timmer. Fasaden är klädd med locklistpanel, bruten av ett våningsavskiljande listverk. Bottenvåningens långsidor

och gavelsidorna har fönsteröverstycken i form av konsolburna frontoner. Knutlådorna är utformade som lisener, med liggande kantfasad panel. Gavlarnas taksprång har ett djupt och rikligt profilerat listverk och sågtandade vindskivor. Huset är enl. uppgift uppfört 1845. Till gården hör ett flertal ekonomibyggnader, födorådsstuga och bryggstuga. Flertalet av dessa byggnader härrör troligtvis från samma tid.

Berge 3:24

Berge 3:24 är ett mycket välbevarat Per-Albin-torp från 1930-talet. Fasaden är klädd med faluröd locklistpanel och det branta sadeltaket är täckt med pannplåt. Den traditionellt vinkelställda ladugården är delvis murad och klädd med faluröd träpanel. Taket är täckt med pannplåt. Området omedelbart väster om ladugården tenderar att växa igen.

Bedömning och åtgärdsförslag

Stångrid 5:2, 6:1, Berge 2:7/3:11 och Berge 3:24 är gårdsenheter som bör bevaras i oförvanskat skick. Det öppna odlingslandskapet med de karakteristiska ängsladorna är en mycket viktig del av miljön och bör om möjligt bevaras. För övrigt gäller att kompletterande bebyggelse anpassas till den befintliga bebyggelsen, vad avser läge, material och utformning. Hela miljön finns redovisad i kommunens Ö-plan från 1990. mangårdsbyggnaden på Berge 2:7/3:11 omfattas av PBL 3:12 §, medan övriga byggnader omfattas av PBL 3:10 §. Ev kompletterande bebyggelse omfattas av PBL 3:1 §.

*Jordbruksfastigheten,
Stångrid 5:2.
Foto 1983/35:34.*

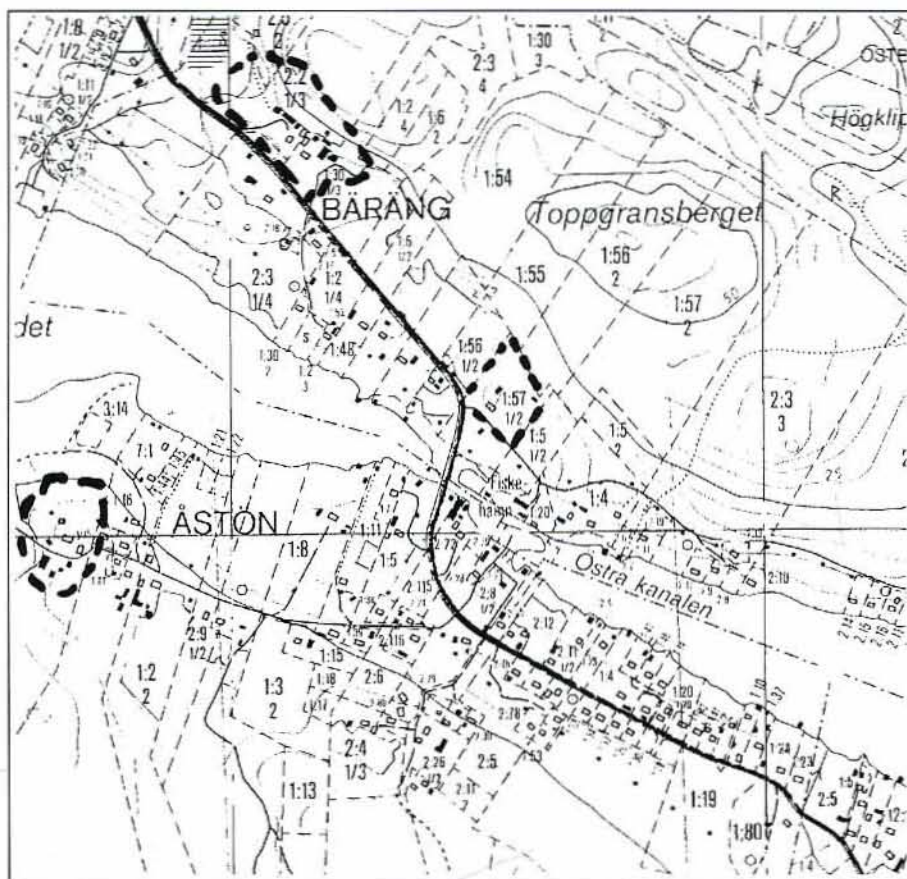
*Mangårdsbyggnad med
omsorgsfullt utformade
snickerier,
Berge 2:7/3:11.
Foto 1991/15:32.*

Välbevarat "Per-Albin-torp"
från 1930-talet. Berge 3:24.
Foto 1983/36:10.

5

**Tynderösundet vid
Bäräng och nord-
västra Åstön**
fiskehamn och jordbruks-
fastigheter

Miljöbeskrivning och historik

Tynderö fiskehamn är belägen vid Tynderösundets östra kanal. Här finns också den enda broförbindelsen mellan fastlandet och Åstön. På södra sidan om sundet ligger byn Bäräng med flera välbevarade gårdsbildningar. Längst österut mot Unnviken finns ett område med fritidshus och enstaka fiskartorp.

På norra sidan om sundet finns det fortfarande spår efter den gamla fiskarmiljön, som karaktäriseras av smala tomter, med boningshus och enstaka ekonomibyggnader i slutningen och rödmålade sjöbodar vid vattnet. Bebyggelsen utgörs av 1¹/₂ våningar höga trähus från 1930-40-talet blandat med yngre fritidsbebyggelse.

Fiskarbefolkningen har under lång tid använt Tynderösundets läge som skydd för hård vind. Men det var först med 1800-talets ökande sjötrafik, som diskussionerna om att göra sundet seglingsbart började. Tynderöbönderna ville inte gå miste om de inkomster som fanns att hämta i den ökande trävaruhanteringen till sjöss och ville därför anlägga en hamn vid sundet. En annan orsak var att gods- och passagerartrafiken mellan Sundsvall och Härnösand kunde segla genom sundet istället för Åstön vid hård väderlek. Arbetet med den östra- och västra kanalen påbörjades och avslutades under 1890-talet.

De nya kommunikationerna med tåg etc skapade en nedgång för sjötrafiken under 1920-talet, vilket medförde att det arbetskrävande underhållet av kanalerna upphörde. Från mitten av 1930-talet har det funnits broförbindelse mellan Åstön och fastlandet. Tidigare sköttes transporterna med färja.

- Bäräng 1:57** Bäräng 1:57 är ett komplett och välbevarat Per-Albin-torp från 1930-talet. Boningshuset är 1½ våningar högt och har fasader klädda med faluröd locklistpanel. Taket är täckt med pannplåt och skorstenen är inklädd i plåt. Den vinkelställda Ladugården är delvis murad, men f ö klädd med faluröd locklistpanel. Taket är klätt med sinuskorruerad plåt.
- Bäräng 2:2 och 1:30** Bäräng 2:2 och 1:30 är två kompletta och välbevarade gårdsbildningar, belägna sida vid sida intill skogsbrynet. Åkermarken mellan vägen och gårdsbebyggelsen tenderar att växa igen.
- Bäräng 1:30** Bäräng 1:30 har en 1½ våningar hög mangårdsbyggnad med timmerstomme. Fasaden är klädd med vitmålad locklistpanel och har ett figursågat våningsband. Taket är täckt med tegel. Gårdsbebyggelsen är symmetriskt placerade runt ett öppet gårdstun. Byggnaderna härstammar i huvudsak från senare delen av 1800-talet.
- Bäräng 2:2** Bäräng 2:2 har en 1½ våningar hög mangårdsbyggnad med timmerstomme och faluröd locklistpanel med vita snickerier. Taket är täckt med tegel. De ursprungliga fönstren har ersatts med modernare 2-lufts-fönster utan spröjs. De välbevarade ekonomibygnaderna är placerade i en rak linje.
- Åstön 3:1** Åstön 3:1 är en välbevarad bondgård med mangårdsbyggnad, sommarhus och ett flertal ekonomibygnader placerade runt ett öppet gårdstun. Mangårdsbyggnaden har en stomme av timmer och är klädd med stående fasspontpanel i gul färgsättning. Taket är täckt med 2-kupigt tegel. Huset härstammar från förra delen av 1800-talet. Sitt nuvarande utseende med inbyggd veranda och snickarglädje, fick den troligtvis vid en renovering 1894. Den mindre födorådsstugan har fasader klädda med gulmålad locklistpanel och är uppförd under 1860-talet. Den långsmala ladugården med tegelmurar och brutet tak är uppförd 1913.

Bedömning och åtgärdsförslag

Den agrara bebyggelsen bestående av mindre gårdar och torp från 1800-talet, ger tillsammans med böndernas fiskebodan och den yngre fritidsbebyggelsen en god bild av Tynderös historia och utveckling. Fastigheterna Bäräng 2:2, 1:30, 2:5 samt Åstön 3:1, är så välbevarade att de bör underhållas med traditionella byggnadsmaterial. För övrigt är det helheten som bör beaktas, vilket innebär att kompletterande bebyggelse bör anpassas till den befintliga, vad avser läge, material och utformning. Hela miljön finns redovisad i kommunens Ö-plan från 1990. Ovan nämnda fastigheter omfattas av PBL 3:10 §. Kompletterande bebyggelse omfattas av PBL 3:1 §.

*Tynderösundets fiskehamn från V.
Foto 1994/1.*

*Jordbruksfastighet, Bäräng 2:2.
Foto 1991/16:19.*

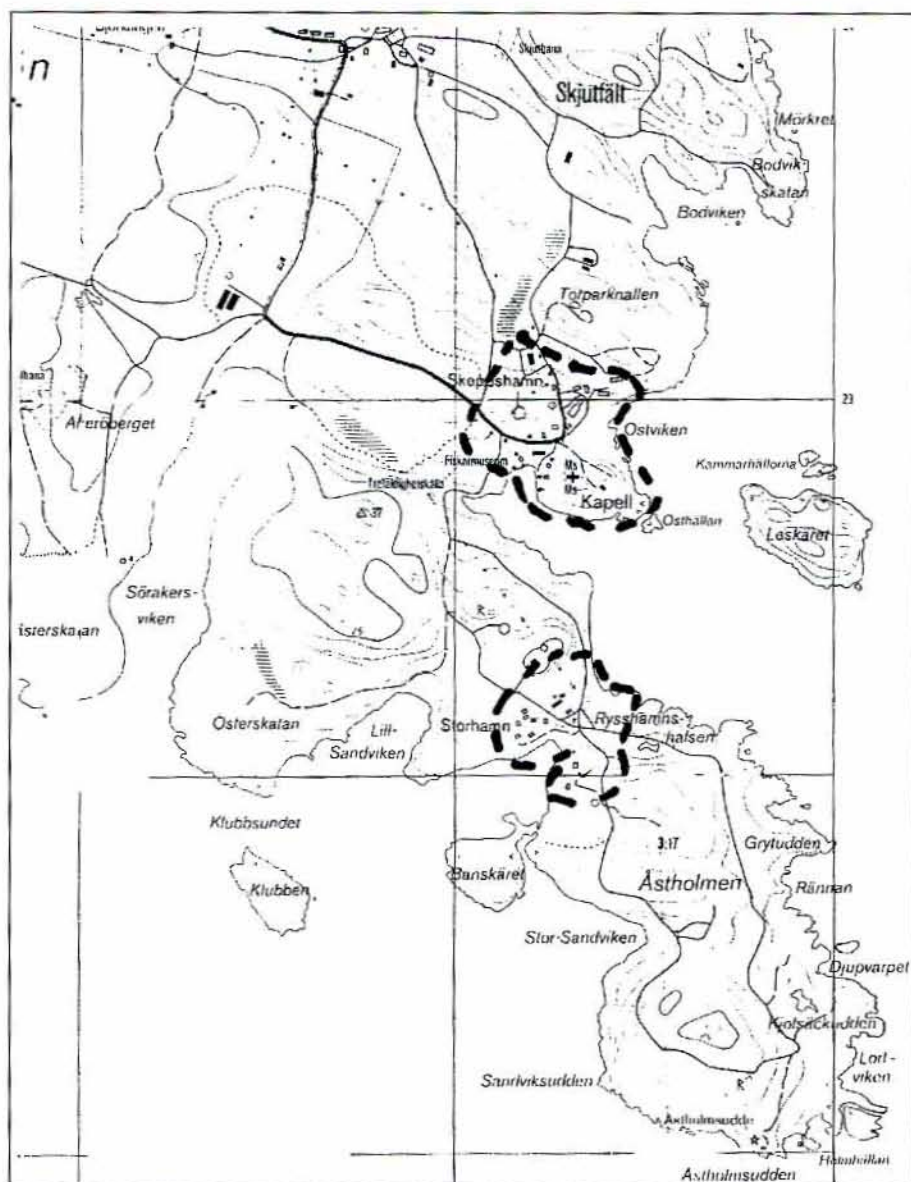

*Mangårdsbyggnad, Åstön 3:1.
Foto 1991/17:4.*

**Skeppshamn och
Storhamn**
Fiskeläge resp. lotsstation

Miljöbeskrivning och historik

En stor del av Åstön är övningsskjutfält för luftvärnet, varför allmänheten är hänvisad till en genomfartsväg som sträcker sig från Tynderösundet i väster till Skeppshamn i Öster. Militären etablerade sig på Åstön under andra världskrigets beredskapsår, då Åstön av strategiska skäl bemannades av luftvärnstrupper. Samtidigt friköptes mark för upprättandet av ett skjutfält, strax nordost om Skeppshamn. Där byggdes en förläggning bestående av monteringsfärdiga trähus, från AB Norrlandshus i Ånge. Militärens markområde har sedan successivt utökats och 1965 flyttades förläggningen till Åkerö, där den agrara bebyggelsen kompletterades med nya byggnader. Det ursprungliga lägret revs under sommarmånaderna 1994.

Det luftvärnsförband som bemannade Åstön kom att ingå i Lv 5 som bildades 1942. Regimentet avvecklades 1982, men Åstöns skjutfält lever vidare under I 21 Sollefteås ledning. Till minne över Lv 5 restes en minnessten i anslutning till kapellet 1982.

Skeppshamns fiskeläge

Skeppshamns fiskeläge är beläget vid Åstöns östra kust. Miljön är väl sammanhållen och består av ett kapell från 1768 samt fiskarstugor och sjöbodas som i huvudsak härstammar från 1800-talet. Här finns också en gistvall med träställningar, där fiskarna hängde sina nät på tork.

Kapellet har ett rektangulärt långhus och ett vapenhus mot väster, som kröns av en klockbock. Timmerstommen är klädd med rödmålad stående brädpanel och vitmå-

lade knutar. Taket är täckt med stickspån. De små fiskarstugorna är också timrade och täckta med faluröd locklistpanel. I en av stugorna och i sjöboden är Åstöns fiskarium inrymt. Fiskarbebyggelsen och kapellet drivs av Åstöns museinämnd, en ideell förening som startades av anställda på Lv 5 och ortsbefolkningen 1965.

Fiskeläget är ursprungligen en sk "Gävlehamn". Under medeltiden och en bit in på 1800-talet bedrev fiskeborgare från bl a Gävle stad ett aktivt fjärrfiske längs norrlandskusten under sommarmånaderna. Detta gav upphov till ett flertal fiskelägen på de yttre skären längs kusten. Till förtret för de lokala fiskarna gav Gustav Vasa Gävlefiskarna ensamrätt till fisket längs norrlandskusten 1557, en rätt som inte upphävdes förrän 1701. Gävlefiskarna höll sig dock kvar vid Åstön ända in på 1860-talet, då fisket successivt övertogs av fiskeborgare från Sundsvall och fiskebönder från Stora- och lilla Åkerö. Fiskarstugorna kom även fortsättningsvis att användas för säsongboende under sommarmånaderna. I samband med militärens etablering under beredskapsåren upphörde fisket vid Skepphamn.

Storhamns lotsstation

Storhamns lotsstation är beläget i en skyddande vik, strax söder om Skepphamn. Där finns en bebyggelse bestående av små rödmålade stugor och enstaka sjöbodar. Med undantag av ett fåtal fiskarstugor var det boningshus för lotspersonalen under sjöfartssäsongen. Flertalet av stugorna byggdes av lotsarna under slutet av 1800-talet, men både äldre och yngre inslag förekommer. År 1965 övertogs Storhamn av Lv 5. Militären har sedan dess använt lotstornet som övervakningscentral vid skjutningar och boningshusen som fritidsbostäder för de anställda.

Lotstornet är beläget på en höjd strax norr om boningshusen. Själva lotsutkiken är sammanbyggd med en 2½ våningar hög byggnad som har ett brant sadeltak. Denna del av huset inrymde förråd, kök och sovhytter. Trästommen är klädd med panel och vilar på en hög betongsöcket.

Norr om lotstornet finns en gravsättning i form av rösen som härstammar från ca 900 e. kr. På södra delen av Åstholmen finns ett sjömärke i form av en ca 5 m hög kummel. Den konformade kummeln är uppförd med kallmurad gråsten som på vissa ställen förstärkts med betong.

Det har funnits lotsverksamhet på Åstön åtminstone sedan 1700-talet. I detta skede var det borgarna i Sundsvalls stad som hade skyldighet att hålla lots. I takt med att Sundsvall ökade i betydelse som sjöfartsstad, inrättades två lotshemman på Lilla Åkerö. Mot bl a skattefrihet var hemmansägarna skyldiga att lotsa eller hålla kompetent lots. År 1836 uppfördes ett uppsyningshus på berget söder om Storhamn. Sin nuvarande plats, norr om Storhamn, fick byggnaden 1854. År 1866 restes det första utkikstornet tillsammans med en signalanordning. Fyren på Åstholms udde uppfördes 1893.

ÅSTÖNS SKJUTFÄLT

Skjutning förekommer större delen av året.

SE INFORMATIONSTAVLOR.

När skjutfältet är avlyst är det FÖRBJUDET OCH LIVSFARLIGT
att vistas inom restriktionsområdet.

Blindgångare kan förekomma längs östra stranden, samt på LESKÄRET.

Upplysningar ring:

060-48097

060-48150

0620-81000

Bedömning och åtgärdsförslag

Skeppshamn och Storhamn har en välbevarad bebyggelse, som med undantag av kapellet (1768) härrör från senare delen av 1800-talet. Miljön har ett mycket stort kulturhistoriskt värde som minne över de näringar som präglat Åstön, nämligen fisket och lotsverksamheten. De båda platserna har en historisk anknytning, varför det är av stor vikt att de betraktas som en helhet. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990. En bevarandeplan bör upprättas för hela miljön. Skyddsföreskrifter bör införas och regleras i områdesbestämmelser.

*Fiskarstugor med gistvall
i förgrunden.
Foto 1994/1.*

*Skeppshamns kapell från 1768.
Foto 1994/1.*

Under 1994 försågs alla fiskarstugorna med nya fasadpaneler och nya spåntak.
Foto 1994/1.

Storhamns lotsstation med lots- och fiskarstugor.
I bildens högra kant syns lotstornet.
Foto 1994/4.

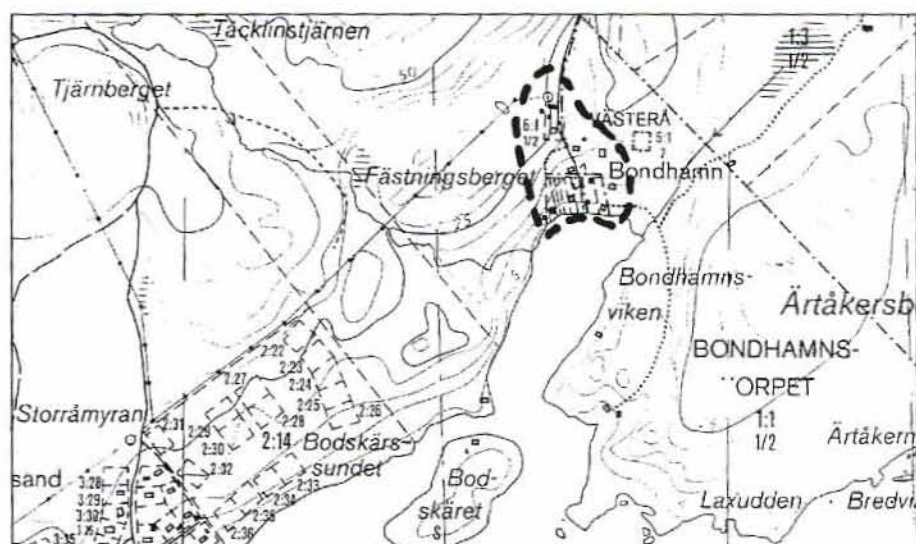
Lotsstugan i Storhamn.
Foto 1984/10:52

Bondhamn

naturhamn och fiskeläge

Beskrivning och historik

Bondhamn är beläget vid Ävikebuktens norra del, ca 2 km sydväst om Ävike bruk. Den idealiska naturhamnen ligger väl skyddad i en smal och djup vik. Bondhamn tillhör byn Västerå i Hässjö socken. I sluttningen ner mot vattnet finns några välbevarade fiskartorp från tidigt 1900-tal, blandat med ett fåtal fritidshus.

Av den befintliga bebyggelsen att döma rör det sig i första hand om ett säsonsboende kopplat till fisket. Undantaget utgör fastigheten Västerå 6:1, beläget uppe på backrönet, som förutom boningshus och undantagsstuga har en mindre ladugård.

Bedömning och åtgärdsförslag

Bondhamn tillhör ett av få fiskelägen längs den svårtillgängliga kuststräckan, som gav Hässjöbönderna (Västerå by) möjligheter till kustfiske. Miljön är relativt välbevarad och antyder fiskets stora betydelse i de agrara hushållen. Miljön är känslig för förändringar vilket ställer stora krav på ev ny bebyggelse. Miljön redovisas i kommunens Ö-plan från 1990 och omfattas av PBL 3:1 § och PBL 3:10 §.

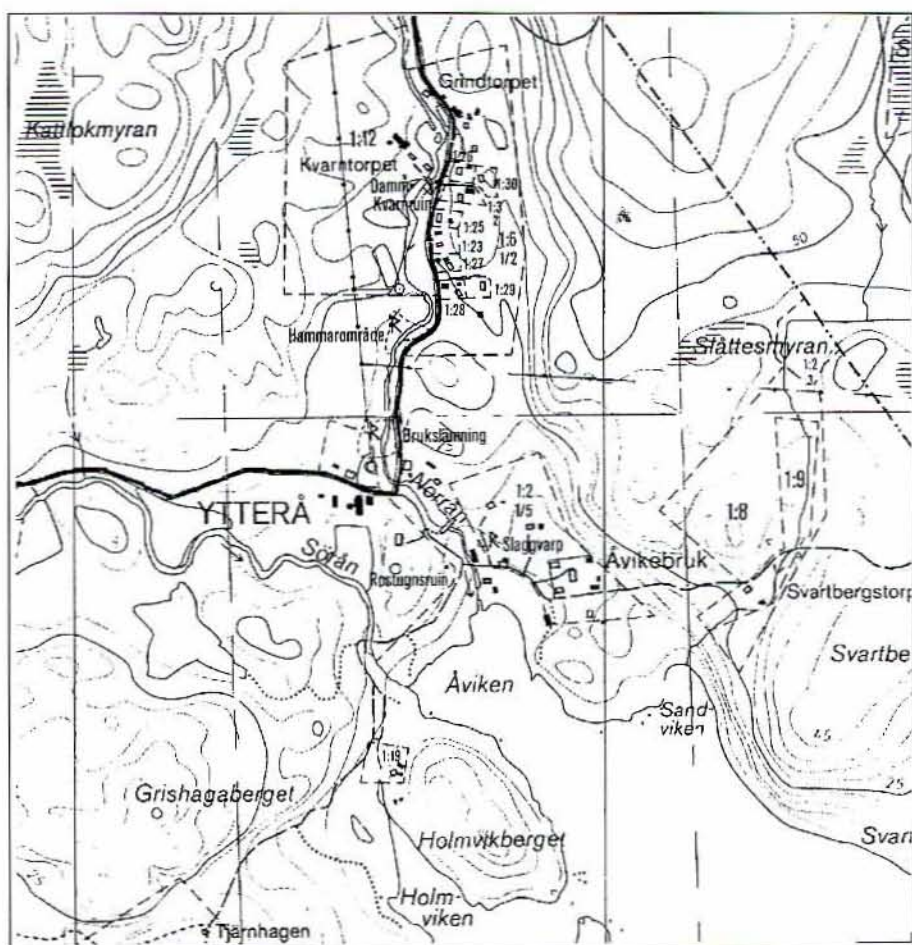

Bondhamn med stugor
och en väl skyddad naturhamn.
Foto 1994/3.

Åvike järnbruk

Beskrivning och historik

Åvike bruk är beläget vid Åvikebukten, strax intill gränsen mot Härnösand. Det gamla järnbrukssamhället har en blandad bebyggelse med ett fåtal spridda byggnadsenheter från järnbrukstiden och ett betydande inslag av fritidsbebyggelse.

Den ursprungliga herrgårdsbyggnaden från 1730-talet, flyttades tillsammans med en flygel till Läns museet-Murberget, under slutet av 1920-talet. Det nuvarande boningshuset och den södra flygeln är uppförda 1955-56, resp 1940-talet. Herrgårdsallén och parken finns kvar och är bl a bevuxen med balsampoppel. Längs herrgårdsinfarten finns en intakt såg, med vattenturbindrift.

Strax nordväst om herrgården ligger stallmästarbostaden, som är en välbevarad timmerbyggnad, klädd med faluröd träpanel. Vid vägkorsningen ligger dagkarlarnas arbetarkasern, som är en 2 våningar hög timmerbyggnad, klädd med stående lockpanel.

Den norra infarten till samhället kantas av fritidsbebyggelse, men här finns också de kraftigt ombyggda Grindtorpet och Kvarntorpet. Ägarna till herrgården och det stora jordbruket bedriver idag aktivt jord- och skogsbruk.

Åvike järnbruk grundades 1686 av häradshövdingen Erik Teet, d v s samma person som ett år tidigare grundade Lögdö järnbruk. Privilegiet omfattade till en början en stångjärnshammare med två härdar.

Läget vid Åvikebukten medgav gynnsamma hamnförhållanden för de viktiga sjötransporterna av tackjärn och stångjärn. Sörån och Norrån försåg hamrarna och blästeranordningarna med vattenkraft. Träkolet inköptes av de skogsägande bönderna och från brukets egna hemman, där anställda torpare stod för kol-tillverkningen.

Åvike järnbruk brändes ned av ryssarna 1721, men återuppbyggdes omgående. Bruket genomgick därefter ett flertal ägarbyten och produktionen utökades. Efterhand kom produktionen att inriktas på smide till skeppstillverkning. År 1873 byggdes en masugn som tillgodosåg delar av det egna tackjärnsbehovet. Brukets anläggningar utgjordes nu av två franche-comtéhärdar, två manufakturhärdar, en masugn, en vattensåg samt en tullkvarn. Masugnens produktion av tackjärn avvecklades 1884, medan viss smidestillverkning pågick fram till 1901. Stora delar av järnbruket revs runt sekelskifte.

Bedömning och åtgärdsförslag

Lämningarna efter de förindustriella järnbruken har stora kulturhistoriska värden, som dokument över den industriella utvecklingen i distriktet. Herrgårdsmiljön med tillhörande arbetarkasern, stallmästarbostad och vattensåg har tillsammans med resterna efter dammanläggningarna ett kulturhistoriskt värde för förståelsen av miljöns historia. Miljön finns redovisad i kommunens Ö-plan från 1990. Miljön omfattas av PBL 3:1 § och PBL 3:10 §.

*Nuvarande mangårdsbyggnad
står på samma plats som den
föregående herrgården.
Foto 1983/42:2.*

*Dagkarlarnas arbetarbostad.
Foto 1983/42:14.*

